

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BANKACILIK VE FİNANS ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

COVID 19 SÜRECİNDE KATILIM BANKALARINDA
TÜREV ÜRÜN KULLANIMI

MERVE ŞENOL

EYLÜL – 2022

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BANKACILIK VE FİNANS ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

COVID 19 SÜRECİNDE KATILIM BANKALARINDA
TÜREV ÜRÜN KULLANIMI

MERVE ŞENOL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Berna Ak BİNGÜL

BEYAN

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

(İmza)

Merve ŞENOL

(22.09.2022)

ÖZ

COVID 19 SÜRECİNDE KATILIM BANKALARINDA TÜREV ÜRÜN KULLANIMI

ŞENOL, Merve

Yüksek Lisans, Bankacılık ve Finans

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Berna Ak BİNGÜL

Eylül 2022

1980' li yıllarda Türk finans sistemine dahil olan ve konjktürel etkileriyle beraber son zamanlarda önemli bir büyüme potansiyeli gösteren katılım bankaları, faiz hassasiyeti sebebi ile ekonomide değerklenemeyen atıl fonların reel ekonomiye dahil edilerek değerklenmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Öncelikle İslam ülkelerinde faaliyet göstermeye başlayarak İslami usül ve esasları ilke olarak benimseyen katılım bankalarının esas ortaya çıkış noktası faizsizlik ilkesi olarak kabul edilmiştir. Kâr-zarar iştiraki vasıtasıyla ekonomiyi destekleyerek, kendi ekseninde gerçekleştirdiği faaliyetleri ise İslam Dini'nin emirlerine ve bu sayede faizsiz ya da İslami bankacılık şartlarına göre devam ettirmektedir.

Uluslararası anlamda gelişme gösteren katılım bankaları, Türkiye'de de popülerlik kazanarak gelişimini sürdürmüştür. Yaşanan gelişim süreci içinde sermayenin uluslararası dolaşımındaki engellerin kalkarak piyasaların küreselleşmesi ve teknolojik gelişmelerin de etkisi ile risk unsuru finans sektörü içinde önem kazanmıştır. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren Bretton Woods sisteminin çökerek dalgalı kur sistemine geçilmesi ve petrol krizlerinin de ortaya çıkardığı fiyat dalgalanmalarında risklerin yönetimi ve belirsizliklerin yaratacağı kayıpların etkilerinden korunmak amacıyla türev ürünlerin kullanımı finansal sistemde etkin bir rol oynamıştır. Günümüzde ise 2019 yılından itibaren küresel bir boyut kazanan Covid-19 pandemisiyle birlikte oluşan belirsiz ortam ülke ekonomilerinde ve finans sektörü üzerinde kırılganlıkları oluşturarak, küresel piyasalarda dengesizlikleri doğurmuştur. Bu belirsiz sürecin akabinde ekonomik faaliyetlerin ve finansal sektörün karşılaşacağı risklerin yönetimi türev ürünler aracılığıyla gerçekleştirmiştir.

Çalışmada finansal sistem içinde konvensiyonel bankacılığın yanısıra Dünya'da ve Türkiye'de önemli bir gelişme gösteren katılım bankacılığı ve katılım bankacılığında risk yönetiminde etkin bir rol oynayan türev ürünlerin kullanımı farklı boyutları ile incelenmiştir. Bu kapsamda tüm dünyayı etkileyen ve finansal kırılganlık yaratan Covid-19 pandemisinin ekonomik ve sosyal etkileri detaylı bir şekilde incelenerek reel piyasalara fon aktarımında etkin bir rol oynayan bankacılık sistemi ve özellikle katılım bankacılığı üzerindeki olumsuz etkileri ile risk yönetim sistemlerinden türev ürünlerin kullanımı üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmada katılım bankalarında türev ürünlerin kullanımı ve bu tür

ürünlerin kullanımının özellikle ciddi risk unsuru oluşturan ve küresel boyutta etkili olan Covid-19 pandemisi ve sonrasında sistemin karşılaşacağı bu tür küresel risklere karşı etkin kullanılabilirliğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 Pandemisi, Banka, Finans, Katılım Bankacılığı, Türev Ürünler

ABSTRACT

DERIVATIVE PRODUCT USE IN PARTICIPATION BANKS DURING COVID 19

ŞENOL, Merve

Master Thesis, Banking and Finance

Thesis Advisor: Assoc Do. Dr. Berna Ak BİNGÜL

September, 2022

Participating in the Turkish financial system in the 1980s, and showing a significant growth recently with the cyclical effects of societies, participation banks ensure that idle funds that cannot be valued in the economy due to interest rate sensitivity are included in the real economy. First of all, starting to operate in Islamic countries, the main point of emergence in participation banks, where Islamic procedures and principles are adopted as a principle, has been accepted as the interest-free principle. Participation banks, which fulfill their authority to support the economy through profit-loss sharing, continue their activities on their own axis according to the orders of the Islamic Religion and thus interest-free or Islamic banking conditions.

Participation banks, which have developed internationally, have continued their development by gaining popularity in Turkey as well. However, over time, the barriers to the international circulation of capital have been removed and the globalization of the markets, and the effect of technological developments, the risk factor has gained an important place in the finance sector. Especially since the 1970s, the collapse of the Bretton Woods system and the transition to the floating exchange rate system, the management of risks in price fluctuations caused by the oil crises and the use of derivative products in order to protect from the effects of losses caused by uncertainties played an active role in the financial system. The uncertain environment that emerged with the Covid-19 pandemic, which has gained a global dimension since 2019, has created vulnerabilities in the national economies and the financial sector, resulting in imbalances in global markets. After this uncertain process, the management of the risks that the economic activities and the financial sector will face was carried out through derivative products.

In this study, first of all, the basic lines of participation banking are explained and then derivative products that play an active role in the management of the risks they encounter during their activities are included. Today, the use of derivative products in the world and in Turkey has been explained and their compliance with Islamic principles has been evaluated in the name of risk management in participation banks of the Covid-19 pandemic, which creates a serious risk factor in the markets and affects all sectors by playing an active role on the financial sector.

Key Words: Relationship Between Covid-19 Pandemic, Bank, Finance, Participation Banking, Derivative Products.

ÖNSÖZ

Hayatım boyunca almış olduğum kararları her anlamda destekleyerek emin adımlarla bu süreçlerde ilerlememe yardımcı olarak tüm süreçlerde benimle gururlanarak destegini esirgemeyen rahmetli anneme, bu sure zarfında her zaman bilgi ve deneyimleriyle elimden tutan bana gorus ve fikirleriyle destek vererek cesaretlendiren eşim Ergin SENOL' a bana verdikleri emeklerinden dolayı sonsuz tesekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans sürecinde de bu sürece dahil olduğumuz günden beridir bilgi ve birikimleri ile bizleri aydınlatarak yolumuza ışık tutan deneyim ve tecrübeleri ile bizi yönlendiren değerli danışman hocam Doç. Dr. Berna Ak Bingöl' e minnet duyarak şükranlarımı sunarım.

Merve ŞENOL

EYLÜL, 2022

Kırklareli

İÇİNDEKİLER

BEYAN SAYFASI	ii
ÖZ	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLOLAR LİSTESİ	xiii
GRAFİKLER LİSTESİ	xiv

GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KATILIM BANKACILIĞI	5
1.1. Bankacılık Kavramının Tanımı	5
1.2. Katılım Bankacılığı	5
1.3. Katılım Bankacılığı Temel İlkeleri	7
1.4. Katılım Bankacılığının Ortaya Çıkış Nedenleri.....	10
1.4.1. Dini Nedenler.....	10
1.4.2. Toplumsal Nedenler.....	11
1.4.3. Ekonomik Nedenler	12
1.4.4. Politik Nedenler	12
1.5. Katılım Bankaları Kapsamında Fon Toplama İşlemleri	13
1.5.1. Özel Cari Hesaplar	13
1.5.2. Katılma (Tasarruf) Hesapları	14
1.6. Katılım Bankalarında Fon Kullandırma Yöntemleri.....	14
1.6.1. Mudarebe	15
1.6.2. Müşareke.....	15
1.6.3. Murabaha	16
1.6.4. Selem	17
1.6.5. İstisna	17
1.6.6. İcare (Finansal Kiralama-Leasing)	18
1.6.7. Karz-ı Hasen	18
1.6.8. Tekafül	19

1.6.9. Sukuk	19
1.7. Katılım Bankacılığının Dünya’da Gelişimi	20
1.8. Türkiye’de Katılım Bankacılığının Gelişimi	25

İKİNCİ BÖLÜM

KATILIM BANKACILIĞINDA TÜREV ÜRÜNLERİN YERİ VE KULLANIMI..... 33

2.1. Türev Ürün Kavramı	33
2.2. Türev Ürünlerin Kullanım Amaçları.....	34
2.2.1. Spekülasyon Amaçlı Türev Ürün Kullanımı	34
2.2.2. Arbitraj Amaçlı Türev Ürün Kullanımı	34
2.2.3. Hedging (Korunma) Amaçlı Türev Kullanımı	34
2.3. Türev Ürünler.....	35
2.3.1. Forward Sözleşmeler	35
2.3.2. Futures Sözleşmeler	37
2.3.3. Swaplar	38
2.3.4. Opsiyonlar.....	39
2.4. Türk Bankacılık Sektörü İçerisindeki Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN GELİŞİMİ VE EKONOMİK ETKİLERİ..... 47

3.1. Pandemi Kavramı.....	47
3.1.1. Covid-19 Pandemisinin Ortaya Çıkışı	51
3.1.2. Covid-19 Pandemisinin Gelişim Süreci.....	52
3.2. Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri	58
3.3. Covid-19 Pandemisinin Reel Sektöre Etkileri	58
3.3.1.1. Arz Şoku	62
3.3.1.2. Talep Şoku	67
3.4. Covid-19 Pandemisinin Finans Piyasaları Üzerindeki Etkisi	70
3.5. Covid-19 Pandemi Sürecinin Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri	73
3.6. Covid-19 Pandemisinin Bankacılık Sektörüne Etki Oranı.....	77
3.6.1. Covid-19 Pandemisinin Banka Sayıları Açısından Etkisi ..	78

3.6.2. Covid-19 Pandemisinin Banka Şube Sayıları Açısından Etkisi	79
3.6.3. Covid-19 Pandemisinin Banka Personel Sayıları Açısından Etkisi.....	80
3.6.4. Covid-19 Pandemisinin Banka Kullanıcı Sayıları Açısından Etkisi.....	81
3.6.5. Covid-19 Pandemisinin Bankaların Bilanço Kalemlerine Etkisi	82
3.6.6. Covid-19 Pandemisinin Bankaların Gelir Tablosuna Olan Etkisi	84
3.7. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarına Etkileri	86
3.7.1. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Şube Sayısına Etkisi	88
3.7.2. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Personel Sayısına Etkisi	89
3.7.3. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Sermaye Yeterliliği Rasyosuna Etkisi	89
3.7.4. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Özkaynaklara Etkisi.....	90
3.7.5. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Aktif Varlıklara Etkisi.....	91
3.7.6. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Toplanan Fonlara Etkisi.....	91
3.7.7. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Kullandırılan Fonlara Etkisi	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

COVID 19 PANDEMİ SÜRECİNDE KATILIM BANKALARINDA TÜREV ÜRÜN KULLANIMI 93

4.1. Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı	93
4.2. Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımının Yıllara Göre Gelişimi	98
4.2.1. Emlak Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı	99
4.2.2. Albaraka Türk Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı	100
4.2.3. Ziraat Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı	101
4.2.4. Vakıf Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı.....	102
4.2.5. Finans Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı ...	103

4.2.6. KuveytTürk Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı	104
4.3. Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı Etkileyen Faktörler	105
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	115

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Türk Bankacılık Sektöründe Yıllara Göre Banka Sayıları	27
Tablo 2: Türk Bankacılık Sektöründe Yıllara Göre Şube Sayıları.....	28
Tablo 3: Türk Bankacılık Sektöründe Yıllara Göre Personel Sayıları.....	29
Tablo 4: Türk Bankacılık Sektörü Başlıca Finansal Göstergeleri.....	29
Tablo 5: Katılım Bankacılığı Başlıca Finansal Göstergeleri.....	30
Tablo 6: Tarihsel Süreçte Salgınların Tahmini Ölüm Sayıları.....	49
Tablo 7: Bölgelere ve bazı ülkelere göre Covid-19 pandemisi vaka ve ölüm sayıları (20 Ağustos 2021)	54
Tablo 8: Covid-19 Pandemisinin Sektörlere Etki Düzeyi	60
Tablo 9: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Ürün Varlık Toplamı	95
Tablo 10: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Ürün Yükümlülük Toplamı.....	96
Tablo 11: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Araçlar Toplamı	97
Tablo 12: Emlak Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı	99
Tablo 13: AlbarakaTürk Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı	100
Tablo 14: Ziraat Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı	101
Tablo 15: Vakıf Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı	102
Tablo 16: Finans Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı	103
Tablo 17: KuveytTürk Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı	104

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Küresel İslami Bankacılık Varlıklarının Payı (2018 2. Çeyrek İtibariyle).....	23
Grafik 2: Küresel İslami Bankacılık Varlıklarının Payı (2019 3. Çeyrek İtibariyle).....	24
Grafik 3: Katılım Bankalarının Bankacılık Sektörü İçerisindeki Payı %...	30
Grafik 4: Bankacılık Sektörü Türev Finansal Varlık Göstergesi / Milyar TL	44
Grafik 5: Bankacılık Sektörü Türev İşlem Göstergesi.....	44
Grafik 6: Katılım Bankalarında Türev Finansal Araç Kullanım Göstergesi / Bin TL	45
Grafik 7: Katılım Bankalarında Türev Finansal Araç Kullanım Göstergesi	45
Grafik 8: Katılım Bankalarında Türev Finansal Araç Kullanım Göstergesi	46
Grafik 9: Bireyler arası küreselleşme ve Covid-19 Pandemi Vaka Sayıları Arasındaki Ülke Bazlı İlişki.....	55
Grafik 10: Ara malı ithalatında ülkelerin Çin'e bağımlılık düzeyleri (%) .	64
Grafik 11: Türkiye'de imalat sanayi PMI verileri	66
Grafik 12: Türkiye'de İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı.....	67
Grafik 13: Üretim yöntemiyle GSYH'a yapılan katkılar.....	67
Grafik 14: Pandemi döneminde TÜFE verileri.....	69
Grafik 15: Harcama yöntemiyle GSYH'a yapılan katkılar	70
Grafik 16: Banka Sayıları	78
Grafik 17: Banka Şube Sayıları	79
Grafik 18: Banka Personel Sayıları	798
Grafik 19: Banka Kullanıcı Müşteri Sayıları.....	82
Grafik 20: Banka Bilanço Kalemleri	83
Grafik 21: Banka Toplam Varlıklar – Toplam Yükümlülükler.....	83
Grafik 22: Bankacılık Sektörü Gelir Tablosu	85
Grafik 23: Bankacılık Sektörü Dönem Kârı	86
Grafik 24: Katılım Bankacılığı Şube Sayıları.....	88

Grafik 25: Katılım Bankacılığı Personel Sayıları	89
Grafik 26: Katılım Bankacılığı Sermaye Yeterliliği Rasyosu	89
Grafik 27: Katılım Bankacılığı Özkaynakların Gelişimi.....	90
Grafik 28: Katılım Bankacılığı Aktif Varlıkların Gelişimi	91
Grafik 29: Katılım Bankacılığı Toplanan Fonların Gelişimi.....	91
Grafik 30: Katılım Bankacılığı Kullanılan Fonların Gelişimi	92
Grafik 31: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Ürün Varlık Toplamı	95
Grafik 32: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal ÜrünYükümlülük Toplamı.....	96
Grafik 33: Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Araçlar Toplamı	97

GİRİŞ

Dünya çapında 1960'lı yılların sonlarına doğru varlığını gösteren 'faizsiz bankacılık' sistemi, atıl fonların sisteme kanalize edilmesinde ve bu fonların reel ekonomiye aktarılmasındaki yansımaları ile İslam ülkeleri dışında birçok ülkede önemli bir yer edinmiştir. Dünya'da 'faizsiz bankacılık' adı altında faaliyet gösteren katılım bankaları, daha çok Körfez ülkelerinde Müslüman toplumların önemli oranlardaki tasarruflarının oluşması ve bu tasarrufların İslami esaslara göre değerlendirilmesi ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır. Türkiye'de ise 1980'li yıllardan itibaren giderek sistem içindeki payını artırarak önemli bir gelişim kaydetmiştir.

Katılım bankaları; faizsiz bankacılık ilkesi kapsamında kurulmuş olan, faaliyetlerini bu şekilde yürüten, ortaklık ve kiralama yöntemine göre fon veren banka türlerindedir. Son yıllarda hızlı bir gelişim göstermiş olup finansal sistem içerisinde yer alan Mevduat Bankaları ile Kalkınma ve Yatırım Bankalarına alternatif değil, sistemi tamamlayıcı bir banka konumunda olmuştur.

Konvensiyonel bankacılık sistemindeki fon toplama ve fon kullandırma yöntemlerinden farklı olarak faizsiz bankacılık esaslarına dayanan kar ve zarara katılım esaslı faaliyetlerini sürdüren katılım bankaları, finansal risklerden korunma amacıyla finansal sistem içerisinde uzun yıllardır etkin bir risk yönetim (Hedging) aracı olarak kullanılan türev ürünleri risklerden korunmak amacı ile kullanılmaktadırlar. 1972 yılında Bretton Woods (sabit kur) sisteminin sona ermesiyle birlikte döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar, işletmelerin döviz kuru riski ile karşı karşıya kalmalarına sebep olmuştur. Uluslararası para piyasalarında faiz oranlarında yaşanan dalgalanmalar da yüksek faiz riski sorununu gündeme getirmiştir. Bu gelişmeler sonrasında, öncesinde sadece ticari mallar için uygulama alanı olan türev ürünler söz konusu risklerden korunma amacına hizmet etmek adına kullanılmaya başlanmıştır.

Bir veya birden çok konvensiyonel üründen meydana getirilmiş olan türev ürünler bankacılık sektöründe 1970'li senelerde meydana gelen

finansal tehditleri yok edecek ürünlere olan talep akabinde yönelmeye başlamıştır.

Bankacılık sisteminin maruz kaldığı riskler kriz dönemlerinde belirginleşmekte ve sistemin kırılganlığını arttırmaktadır. 21.yy. da tüm dünyayı etkisi altına alarak küresel boyutta etkili olan Covid-19 pandemisi, toplumların sağlığı üzerinde önemli risk unsuru oluşturmasının yanısıra bu pandeminin makroekonomik etkileri pek çok krizi tetiklemiştir. Sağlık hizmetlerine talebin arttığı ancak hizmetin yetersiz kaldığı bu noktada ölüm oranları artarak salgının etkisi hızla yayılım göstermiştir. Sağlık sektöründe yeterli hizmetin verilememesi zamanla ekonomik olarak sıkıntılar oluşturarak ekonomik daralmalara yol açmış, büyüme oranlarını düşürerek mali şokları meydana getirmiştir. Sadece sağlık açısından değil tüm sektörleri derinden etkileyerek bu sektörlerin ayakta durabilmesi adına finansal ihtiyaçların temini için köprü görevi gören finansal sistemin önemli kısmını oluşturan bankacılık ve finans sektörleri başta olmak üzere birçok sektörün faaliyetlerinde aksamalara neden olmuştur.

Kar ve zarar esasına göre fon toplayan ve bu fonları doğrudan reel sektöre farklı yöntemlerle kanalize eden katılım bankaları da küresel bir boyut özelliğini kazanan pandeminin yarattığı etkilerden dolayı olarak etkilenmişlerdir. Bu etkileri azaltmak için Dünya’da ve Türkiye’de para, mali önlem paketleri, teşvikler ve diğer iktisat politikaları gibi ekonomik tedbirler alınmıştır. Bunların yanısıra hem konvensiyonel bankacılık hemde İslami esaslara göre faaliyet gösteren bankaları bu riski yönetmek amacıyla risk yönetim sistemleri kullanmışlardır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde, katılım bankacılığının tanımı, katılım bankacılığın tarihsel gelişimi, ilkeleri, fon toplama ve kullandırma yöntemleri katılım bankacılığının Türk bankacılık sektöründeki yeri ve ikinci bölümde ise katılım bankacılığında finansal risklerden korunmak amacıyla türev ürünlerin kullanım alanları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ülkeleri ve dünya gündemini etkisi altına alarak küresel bir boyut haline gelen Covid-19 pandemisinin ortaya çıkışı,

gelişim süreci, Covid-19 pandemi sürecinin ekonomik etkileri, reel anlamda etkileri ile bankacılık sektörü ve bankacılık sektöründe yeralan katılım bankalarına da olan etkileri incelenmiştir.

Çalışmanın temel konusunu oluşturan dördüncü bölümde ise, Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankacılığının risklerden korunmak amacıyla türev ürün kullanımı ve Covid-19 pandemi sürecinin katılım bankalarında bu ürünleri kullanmaya yönelik etkileri ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise ülke ekonomilerinde küresel finansal kriz haline gelen Covid-19 pandemi döneminin katılım bankalarındaki türev ürün kullanımında etkisi anlatılmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

KATILIM BANKACILIĞI

1.1. Bankacılık Kavramının Tanımı

Tarihsel olarak çok eskilere dayanan bankacılık sektörü M.Ö. 2000 senesinden itibaren gümüş - altın külçeleri Babil’de hükümet ile halk tarafından tapınaklarda saklanmıştır. Bu yüzden de bu tapınaklarda bir banka haline gelmiş ve bunları idare edecek olan papazlar da halka, tüccarlara ve hükümete faizle borç vermişlerdir. Günümüzde bankacılık, modern muhasebe teknikleri ve kıymetli evrakların gelişmesi, “banknot”un umumi bir mübadele aracı haline gelmesi gibi bazı sebeplerin gelişmesi sonucu faaliyetlerini göstermektedir. Batı Avrupa ülkelerinde bu gelişmeler 19. yüzyılda ileri bir aşamaya gelmiştir. 1900’lü yılların başında özellikle Batı Avrupa’da büyük mevduat bankaları kurulmuş, merkez bankaları gelişmiş, yatırım ve kalkınma bankaları ortaya çıkmıştır.

Banka kelimesinin kökeni İtalyanca “Banco” kelimesine dayanmaktadır. Tezgâh, sıra, masa, vb. anlamına gelen banço kelimesi Türkçe "banka" olarak ifade edilmektedir. İş takibini yapmak için gelen müşteri ile çalışan arasında bulunan ve bir işyerine üzerine eşyalar yerleştirilebilecek tezgâh anlamına gelmektedir (Kaya, 2012).

1.2. Katılım Bankacılığı

Tüm toplumların kendilerine has inanç düzenleri bulunmaktadır. Bu düzenler içinde çoğunlukla temel dayanak noktası kutsal kitaplardır. Kur’an Müslüman kişilerin kutsal kitabı olması ile beraber Sünnetler çok fazla hususta toplumsal yaşamı düzenleyen prensipler getirmiştir. Bu prensipler finansal yaşam için de geçerlilik arz etmektedir. Bu eksende Sünnetlerde ve Kur’an’da yasaklanmış olan faiz, İslam ülkelerinde farklı bir seçenek olması gerekli olan yeni bir bankacılık düzeni ihtiyacını açığa çıkarmıştır. Bu düşünce ekseninde oluşturulan katılım bankaları, kâr ve zarara katılma prensibi göre faaliyet gösteren kurumlar İslam dininin faizi mutlak bir

şekilde yasaklaması ilkesinden hareketle finansal ve sosyal bir fonksiyonu gerçekleştirmeye gayret göstermektedir.

Türkiye’de katılım finans olarak da bilinen katılım bankacılığı, İslam hukukuna göre sürdürülen finansal bir düzen olarak temelleri Kur’an, Hadis ve Sünnete dayandırılmaktadır. İslam hukuku son dönemlerde İslami finans ve bankacılığın ilerleme kaydetmesinde kritik rol oynamaktadır. Bahsi geçen kurumlar için, dünya çapında İslami esaslara bağlı olmaları nedeniyle “İslam Bankacılığı”nın (Islamic Banking), faiz içermemesi ile “Faizsiz Bankacılık” (Interest-Free Banking) kavramları geniş bir yelpazede kullanılmaktadır (Tetik ve Şahin, 2019: 69).

İslâm dininde faiz yasak kılınmıştır. Bu nedenle katılım bankacılığı, ribayı (faiz) bu düzenin haricinde tutarak şariat ilkelerine uyumlu ürünler meydana getirmiş ve faizsiz bankacılık şeklinde ifade etmiştir. Faizsiz finans düzeninin ürünlerine olan istek gittikçe yükselirken katılım bankacılığı düzeni de ilerleyişini artırarak devam ettirmiştir. İslâmi metotlarda bankacılık eylemi gerçekleştirmeyi arzu eden tüketicilerin oranı her geçen artış göstermekte ve çok sayıda ticari banka da geleneksel fonksiyonların beraberinde katılım bankacılığına özel ürünleri de bünyelerine dahil ederek müşterilerine sunmaktadır.

Katılım bankalarının meydana gelmesinde, dini sebeplerden dolayı faize karşı hassas olan kişilerin yatırımlarını bankalardan çekmesi ilk itici güç olmuştur. Fakat bu meyil zamanla değişiklik arz etmeye başlamış ve piyasaya nakit girişleri yükseliş gösterme trendine geçmiştir. Böylelikle katılım bankaları farklı sektörlerden de kaynak sağlamaya başlamış ve topladığı fonları reel sektöre kullanmıştır. Katılım bankacılığı analiz edilirken, diğer bankaların yanında bir seçenek olması beraberinde, var olan bankacılık düzenini tamamlaması, daha çok reel kesim için finansal sektöre olan desteği, ekonomik düzene getirdiği çeşitlilik, derinlik, güvenilirlik ve söz konusu olan bu kuruluşların verimliliği bakımından birtakım değerlendirmeler yapılabilir (Kaya, 2013: 13).

1.3.Katılım Bankacılığı Temel İlkeleri

Katılım bankacılığının temel ilkeleri aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır.

● **Faiz Yasağı:** Faiz, gerçekleştirilen bir borç anlaşması akabinde sağlanan gelir olarak ifade edilmekte olup önceden şu ana dek kavramsal olarak birtakım sorgulamaları içermektedir. Bir filozof olarak Eflatun faiz hakkında, zengin olanın fakir olan bireyi ya da bireyleri bir sömürü enstrümanı şeklinde kullandığı bir sistem olduğunu dile getirmiştir. Aristo da paranın yalnızca takas için tercih edilmesini ve faizle yükseliş elde edilmemesinin gerektiğine vurgu yapmıştır. Faizsizlik ilkesi aşağıdaki gibi üç madde de toplanabilir (Bektaş, 2022: 50):

- i. Bankacılık eylemlerinin tümünde faiz türlerinin hepsinden bütünüyle sakınmaktır.
- ii. Fon kullandırma konusunda nakdi olarak kredi tercih etmekten ziyade malı “peşin alıp vadeli şekilde satmak” ya da ortaklık şeklinde bir yol izlemek ve
- iii. Fon toplama sürecinde “sabit getiri” (faiz) sözünün kesinlikle verilmemesi, meydana gelen kâr-zararı belirli düzeyde tüketici ile bölüşmektir.

● **Ortaklık ve Risk Paylaşımı:** Katılım bankaları, aktif tarafında zarar meydana gelmesi halinde sorumluluğu üzerine almaktadır. Bu nokta yatırım yapan kişi ile beraber katılım bankasının da sorumluluğu üstlendiğini göstermektedir. Bu süreç yatırımcıya da bir güven vermektedir. Bunlara ek olarak bu vesileyle ülke ekonomisinin ilerlemesine iki tarafta birlikte destek olmaktadır. Yine, kiralama faaliyetlerinde de katılım bankacılığı mevcut varlığı satın alır, kiralar ve aittikten kaynaklı olan tehditleri ve giderleri üstlenir. Faaliyet bölgeleri emtia ve reel iş eylemleri olacaktır. Katılım bankaları, katılım fonlarına kâr-zarar bölüşüm ekseninde, baştan oluşturulan hizmet bedeli ya da aracılık ücretlerine karşılık olarak vekâlet ücreti gibi hizmetler de sağlamaktadır (Er, 2021: 52).

Ortaklık sürecinde risklerin paylaşılması iki taraf içinde rahatlatıcı bir faktördür. Aynı zamanda bu birliktelik ülke refahına da katkı olarak ekonomiyi desteklemektedir.

- **Spekülasyon Davranışların Yasağı:** Finansal olarak yanıltıcı-saptırıcı tutumların toplumsal olarak ekstra bir katkısı yoktur, spekülasyondan kar elde edip, para kazananlar, servetin dengeli olmayan dağılımına ve haklı olmayan bir servet aktarımına sebep olmaktadır. Spekülasyonun yasaklanmasının asıl nedeni, finansal olarak fakir olan kişilerin zenginler tarafından sömürülmesinin önüne geçmektir. Kazanç sağlamanın asıl yolu ticaret ve üretim eylemleri ve bu eylemlerden meydana gelen ilişkiler bütünü şeklinde ifade edilmiştir (Er, 2021: 52).

Fakir olarak adlandırılan kişilerin çeşitli spekülasyonlara maruz kalmaması için oluşturulmuş bir prensiptir. Daha çok adil bir paylaşım olması için ve gelir dağılımının orantılı olması adına oluşturulmuş bir ilkedir.

- **Belirsizliğin Yasak Oluşu:** Garar, belirsiz durumlar ya da aldatma ögelerine sahip eylemler şeklinde açıklanır. Ticari bir faaliyette, malların veya malların fiyatının belirli olmamasını ya da alıcıyı malların fiyatı noktasında yanıltmayı anlatır (Bektaş, 2022: 54).

Belirsizlik, iki tarafın alıp sattıklarının ne olduğunu bilmemeleri ve bilgi eksikliğinden meydana gelen bir tehlike çeşidi olduğunu açıklamaktadır. Belirsizliğin olduğu durumlarda insanların bu durumdan kaçınmak isteyecekleri aşikardır. Bu nedenle belirsizlik getireceği negatif süreçlerden dolayı yasaklanmıştır. Katılım bankacılığı bu noktada, istifçilikten sakındırmakla beraber belirli olmayan, kumar ve risk unsurunu kapsayan faaliyetleri yasaklamaktadır.

- **Şeffaflık ve Açıklık Esası:** Katılım bankaları, tercih edilecek durumda olan kaynakların tümünü, finansal kiralama, kurumsal ve bireysel finansman desteği (alım-satım) ve projelendirme çeşidiyle kâr-zarara katılma ilkesi kapsamında reel sektöre finansman sağlamaktır. Fonun kullanılacağı firmanın belirlenmesi ise, davranış, uluslararası düzeyde standart ve mali prensipler tercih edilmektedir.

Bir bankacılık sisteminde saydamlığın ve açıklığın temel prensip olması insanları buraya çekecek esas unsurlar arasında yer almaktadır. En temel ahlaki prensiplerden olarak nitelendirilebilecek bu kavramlar bütün kurumşarda olması gereken esas özelliklerdir.

• **Meşru Faaliyet Alanları:** İslam'da yasal eylem bölgelerine yatırım gerçekleştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Kumar, alkol, domuz ürünleri ve pornografi gibi ticari eylemler gösteren şirketlere herhangi bir yatırım gerçekleştirilmesi yasaktır. Katılım bankaları islami olarak yasal olan noktalarda eylem gerçekleştiren şirketlerle ticaret gerçekleştirerek şirketlerin yatırımlarını finansal olarak desteklemektedir (Er, 2021: 53).

Katılım bankacılığının temelinde islamın şartlarının ilke edinilmesi burada faaliyet gerçekleştirecekleri alanları da belirlemektedir. Bu nedenle islamın yasakladığı ve uzak durulmasını öğütlediği sektörlere yönelik faaliyet gösterilmemesi temel prensipler arasındadır.

• **Ticaret Esası (Reel Ekonomiye Bağlılık, Borcun Finansmanı Yasağı):** Katılım bankacılığı bütünüyle reel sektör ve finansla ilişkili olan bir bankacılık çeşididir. Katılım bankaları nakit olarak kredi vermeyen, finansman faaliyetlerinde parayı tüketiciye değil satıcıya ödeyen, finansmanda nakit temini yerine mal alımına yönelmiş olan, hizmet, proje, ortaklık ve kiralama gibi faaliyetler olmadan finansman verememektedir. Katılım bankacılığı bu tarafıyla daimi olarak finansın hareketli olmasına imkan veren, üretime destek olan ve emek verilmeyen gelirlere yönelik olarak güçlü bir duruş takınan bir model niteliği taşımaktadır (Er, 2021: 53-54).

Emek vermeden finansman imkanı sağlamayan bir sistem olarak katılım bankacılığı bu yönüyle insanları ve şirketleri var olan bir proje ya da ürün üzerinden desteklemektedir. Henüz somut bir iş söz konusu değilken nakdi destek sağlamaması esasen emeğe ne kadar saygı duyulduğunu ve karşılık olmadan bir ücret verilmemesi gerekliliğini ortaya koyar.

1.4. Katılım Bankacılığının Ortaya Çıkış Nedenleri

Katılım bankacılığının alt yapısını teşkil eden İslam ekonomisinin, Hindistan'ın sömürge zamanlarının sonlarına doğru ve Hindistan'daki Müslüman halkların dini ve kültürel benliğini koruma altına almak amacıyla açığa çıkarıldığı söylenmektedir. 19. yy'ın sonlarına doğru bankalar çoğunlukla ulusların başkentlerinde eylemlerini devam ettirmiş ve çoğunlukla yabancı işletmelerin ihracat ve ithalat finansmanına destek olmuştur. Fakat Müslüman halkların bankalardan faiz karşılığında borç alması İslami perspektifte uygun bulunmamıştır. Bu durumun zaman içerisinde, kişi ve kurumların yatırım ve tasarruflarını değerlendirmek amacıyla faizi tercih etmeyen bankacılık düşüncesini ortaya çıkardığı ifade edilmiştir. Katılım bankalarının dolayısıyla, diğer bankalara alternatif bir faktör olmasının açığa çıkması siyasi, dini, iktisadi ve toplumsal nedenlerle ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Ergün, 2020: 7).

Hindistan'da yaşayan Müslüman halkın kendi hak ve özgürlüklerini koruma altına almak için giriştikleri bu sistem islama uygun olan katılım bankacılığını doğurmuştur. Bu kesimin İslam dininin gereklerini ve sakındırdıklarını dikkate alarak bir banka sistemi geliştirmelerine temel olmuştur.

1.4.1. Dini Nedenler

İslamiyette faizin yasaklanması ve bankalarda gerçekleştirilen, kredi faizi ve mevduat faizi olarak adlandırılan faiz çeşitlerinin haram olduğu hususunda İslam hukukçuları içinde bir fikir birlikteliğinin meydana gelmiş olması, kişilerin tasarruflarını bankaların haricinde ve ülke ekonomisine destek olmayacak şekilde kullanmalarına neden olmaktadır. Fakat, İslâm'da faizin kesin bir şekilde yasaklanmış olmasının banka ve kredi eylemlerinin ilerlemesini ve devam ettirilmesine engel olan bir unsur olduğu savı doğru değildir. İslâmiyetin bu yasağında yaşamın işleyişini zor bir hale getiren bir yönü yoktur. İslâm, faize gereksinim hissetmeden, kar düşüncesiyle ve şirketleşme aracılığıyla kalkınmanın finansmanını oluşturmayı hedefine koymuş, bu sayede faizin ekonomideki baskısını da yok etmiştir (Kaya, 2013: 9).

İslam dininde faizin yasak olması buna inanan insanlar için çok kritik bir önem teşkil etmektedir. Bu noktada bu yasağın gereğini yapmak isteyen Müslüman kişiler buna uygun olarak bankacılık faaliyetlerini gerçekleştirmek istemektedirler. Bu sebeple faiz uygulamayan bankaları tercih ederek faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler.

Dünyada bulunan tüm toplumların kendine özgü bir inanç düzeninin olmasıyla birlikte finansal, sosyal gibi noktalarda insanlar yaşama temel olabilecek bir kutsal kitaba gereksinim duymaktadır. Bu açıdan kutsal kitap Kur'an-ı Kerim ve Hadisler oldukça fazla konuda Müslümanların hayatını belirleyen, bir düzene sokan ve de bireylerin içtimai yaşamını değerlendiren bir yapı içerisinde. Söz konusu olan bu düzenleyici ilke ve prensipler çeşitli sahalarda geçerlilik arz ettiği gibi ekonomik sahadada da geçerlilik arz etmektedir. Bu sayede kutsal kitap Kur'an'da ve Hadislerde yasaklandığı net bir şekilde söylenilen faiz, İslami kaidelerin uygulandığı Müslüman toplumlarda klasik faizli düzen temel prensibine göre devam eden konvansiyonel bankacılık düzenine farklı bir seçenek olan yeni bankacılık düzeni ihtiyacını açığa çıkarmıştır. Dolayısıyla bu açıdan değerlendirildiğinde faizsiz bankacılık düzenini açığa çıkaran çeşitli unsurlar söz konusu olsa da, düzenin ortaya çıkış noktasında ilk olarak dini faktörler söz konusudur (Duramaz, 2016: 17-18).

Dini inanışları gereği bu hususta hassasiyet gösteren insanların çoğalmasıyla katılım bankacılığı kavramı ortaya çıkmıştır. Katılım bankacılığının içerisinde mevcut olan fon kullandırma yöntemleri ve türev ürünler çok fazla çeşitlilik sunarak bu yönüyle insanların her noktadaki gereksinimlerini karşılamaktadır.

1.4.2. Toplumsal Nedenler

İslam ülkelerinde katılım bankalarının meydana gelmesinde kritik olan diğer bir unsur ise toplumsal nedenler olduğu ifade edilebilir. Toplumu oluşturan kişilerin hayat standartları, gelir kaynakları ve sahip oldukları olanakların beraberinde kişinin kişiyle ve kişinin toplumla olan iletişimlerinin devam ettiği aradaki ayrımların ve adil olmayan durumların ortadan kaldırılması katılım bankacılığı bakımından oldukça önem arz

etmektedir. Katılım bankacılığı ile kişiler arasındaki gelir dağılımlarındaki farklılıkların ortadan kaldırılarak toplumsal eşitliğin ve adaletin oluşturulması amaçlanmaktadır (Ergün, 2020: 8).

Toplumsal olarak adaletli bir düzen oluşturulmasına imkân veren katılım bankacılığı kamuoyu nezdinde kendini saygın bir konuma getirmiştir. Bu yönüyle insanların gözünde güven duyulan bir yere sahip olmuş, şeffaflığını ve kalitesini arttırmıştır.

1.4.3. Ekonomik Nedenler

İslam ülkeleri, dünya çapında gelişmekte olan ülkeler içerisinde bulunmaktadır. Bunlardan daha çok Arap ülkelerinin önemli bir çoğunluğunda var olan petrol kaynakları, bu uluslara önemli miktarda gelir getirmiştir. Fakat 70' li senelerin başlarında OPEC uluslarının ortaklaşa olarak aldıkları kararla petrole zam uygulamaları sonucunda, petrol zengini olan İslam ülkeleri daha fazla zenginleşmişler ve gelirleri uç boyutlardaki oranlara varmıştır. Söz konusu olan bu gelirleri ekonomik olarak gerektiği gibi tercih etmeyen petrol zengini ülkeler, bu maddi kaynakların bir bölümünü Batı bankalarına yatırırken, başka bir yandan da fakir İslam ülkelerinin kalkınmalarına destek olmak ve interaktif olarak işbirliğini sağlamayı hedeflemişlerdir (Kaya, 2013: 11).

Ekonomik anlamda katılım bankacılığı değerlendirildiğinde, ilk başta çok fazla talep görmeyeceğine yönelik görüşler fazla olmasına rağmen bu bankacılık sistemi kullanılır bir konuma geldikten sonra insanların önemli bir düzeyde buna rağbet göstermeleri ile katılım bankacılığındaki sayının arttığı görülmüştür. Ayrıca petrol zengini ülkelerin fakir ülkelerin kalkınmalarına destek olmak için işbirliği niteliğinde bu ülkelere destek olmaları ekonomik nedenlerin temelini teşkil etmektedir. Nihayetinde karşılıklı kazan-kazan durumu söz konusu olmuştur.

1.4.4. Politik Nedenler

Katılım bankalarının meydana gelmesinde dini ve ekonomik sebeplerin haricinde politik faktörlerin de kritik bir rol üstlendiği ifade edilebilir. Örneğin, hükümetin dini prensiplere göre yönetildiği İran, Suudi Arabistan

ve Pakistan gibi uluslarda alternatif finansman arayışlarının, katılım bankalarının meydana gelmesinde etkili olması siyasi nedenler içinde ifade edilebilir. İslam ülkeleri büyüme ve kalkınmayı oluşturarak uluslararası seviyede siyasi olarak daha çok güce sahip olmak için katılım bankalarının sağladığı birtakım faydalardan yararlanmaya gayret ettikleri söylenmiştir. Bu sebeple İslam ülkeleri içinde işbirliği ve ekonomik verimliliği yükseltmek gibi hedefler için de siyasi nedenlerin de önemli olduğu söylenebilir (Ergün, 2020: 8).

Politik nedenler içerisinde ülkenin yönetildiği rejim önem arz etmektedir. Örneğin ülkenin dini rejimlere tabi olması ve yönetimini buna göre yapması politik nedenler içerisine girmektedir. Ülkelerin sahip oldukları inanış şekli katılım bankacılığının doğmasına vesile olmuştur. Bu yeni sistem ile birlikte birçok banka standart yönetim şekillerinden sıyrılarak yeni bir sisteme tabi olmuşlardır.

1.5. Katılım Bankaları Kapsamında Fon Toplama İşlemleri

Katılım bankaları faizin bulunmadığı bir düzende bankacılık faaliyetleri yapmaktadır. Bu sebeple fonların toplanması sırasında tercih edilen hesap işleyiş prosedürlerinde de bu prensip geçerlidir. Katılım bankaları tasarruf sahiplerinden topladıkları fonları “özel cari hesap” ve “katılma hesapları” şeklinde iki sınıfta ayırmaktadır (Özçim, 2021: 22).

1.5.1. Özel Cari Hesaplar

Hesabın sahibi olan kişiye herhangi bir şekilde gelir getirmeyen hesaplardır. Müşteri bankaya tasarruflarını emanet olarak koymaktadır. Özel cari hesaplarda değerlendirilen fonlar yatırımı yapılan bankalarca kullanabilmektedir. Ancak bankanın söz konusu olan bu fonları talep edildiğinde tüketicisine geri vermesi gereklidir. Bu eksenden değerlendirildiğinde cari hesaplardaki fonlar bankanın müşterisi olan kişiye borcu gibi düşünülebilir. Buna ek olarak katılım bankası müşterisi adına aldığı miktarın tümünü kullanamamaktadır. Banka hesap sahibi olan kişilere istenildiğinde ödeme gerçekleştirilebilmesi için koruma maksatlı hazır fonlar tutmaktadır. Süreç olarak mevduat bankalarındaki vadesiz mevduat

hesap işleyişi ile yakınlık teşkil etmektedir. Katılım bankalarında kısa dönemli faaliyetler için cari hesaplar tercih edilmektedir. Teknolojinin ilerleme kaydetmesiyle internet aracılığıyla gerçekleştirilen faaliyetlerde verdiği kolaylık imkanı ile daha fazla rağbet görmektedir. Bunun yanında özel cari hesaplar her türlü ödemenin gerçekleştirilmesi, para transferleri, kamu kuruluşlarına vergi ödemesi, fatura ve benzeri ödemelerin ve kredi kartı ile ilgili ödemelerin gerçekleştirilmesine imkan vermektedir (Özçim, 2021: 22).

Kanun özel cari hesapları “katılım bankalarında açılabilen ve istenildiğinde kısmen veya tamamen her an geri çekilebilme özelliği taşıyan ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri ödenmeyen fonların oluşturduğu hesaplar” olarak açıklamıştır (Akbaş, 2021: 31).

1.5.2. Katılma (Tasarruf) Hesapları

Katılım hesaplarının faaliyet görme prensibi, mevduat bankalarında faaliyete geçen vadeli hesaplarla yakınlık göstermektedir. Bu hesaplar, tüketici ve banka arasında baştan oluşturulmuş olan vade ile açılır. Katılım bankacılığını mevduat bankalarından ayıran özelliklerden birisi katılma hesapları ekseninde meydana gelerek bu hesaplarda tüketicinin hesabına vade sonunda katılım bankasının eylemlerinden sağladığı kar ya da zarar görülmektedir. Mevduat sahibi olan kişilerin vade sonunda ne kadar faiz getirisi sağladıkları mevduat bankaya yatırıldığında görülmektedir (Özçim, 2021: 23).

Katılma hesabı, 5411 sayılı bankacılık kanununa göre; “*Katılım bankaları’na yatırılan fonların bu kurumlarca kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların oluşturduğu hesapları ifade etmektedir.*” şeklinde tanımlanmıştır (Bektaş, 2022: 68).

1.6. Katılım Bankalarında Fon Kullandırma Yöntemleri

Katılım bankaları, mevduat bankalarının fon dağıtma yöntemi olarak bilinen kredi verme faaliyetini çeşitlendirerek birbirinden ayrı olarak devam

ettirmektedir. Sağlanan fonların faiz içermemesi, banka tarafından verilen fonların reel süreçte ekonomide bir karşılık bulması ve evrak karşılığı yapılan işlemlerin gereksiz yere yatırımının önüne geçilmesi adına mevduat bankalarından ayrılan noktası olmuştur (Özçim, 2021: 24).

Katılım bankalarında fon kullandırma yöntemleri sayesinde hem şirketlere hem de bireysel yatırımcılara oldukça fazla imkân ve avantaj sunulmuştur. Bu imkânlar sayesinde yatırımcılar önlerinde bulunan seçeneklerden kendilerine uygun olanı rahatlıkla seçerek tercihlerini yapabilmektedirler. Aşağıda açıklanan alt başlıklar birçok konuda yatırım hususunda şirketlere ve bireysel yatırımcılara yarar sağlamaktadır.

1.6.1. Mudarebe

Emek ve sermayenin ortaklığını ifade eden elde edilen kârın paylaşımını esas alan sözleşmelerdir. İki taraftan oluşan bu sözleşmede emek sahibine mudarib, sermaye sahibine ise Rabbü-l-mâl denilmektedir. İşlemlerin yürütülmesinde ise katılım bankaları ön plana çıkarak sözleşmede yer alan muhataplar içinde aracı olan finansal kuruluşlar olarak bilinmektedir.

Mudarebe finansman sürecinde sermaye sahibi olan, yatırımla alakalı meydana gelebilecek tehdit ve zararları gidermektedir. Zira emeğin sahibi olan müteşebbisin yatırım için sarfettiği süreç, emek ve deneyim sermaye sahibince görmezden gelinmemektedir. Bununla beraber müteşebbisin, yatırımla ilgili olarak süreçte başarısız olması durumunda oluşabilecek zarardan da sorumludur (Ergün, 2020: 19).

Mudarebe sürecinde tüm sorumluluk girişim yapan kişi üzerindedir. Girişimci gerçekleştirdiği eylemlerin sonucundan sorumludur. Bundan dolayı başarı göstermesi ilk olarak kendi açısından büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar sermayeyi kendisi koymuş olmasa da başarılı olduğunda bunun karşılığını alacak olması girişimciyi de motive etmektedir.

1.6.2. Müşareke

Arapça kökenli bir kavram olan müşareke ortaklık anlamına gelen Şerik kelimesinden türemektedir. Emek ve sermaye ortaklığı olarak ifade edilen bu sözleşmelerde ise tutarlar aynı olmasa dahi taraflar emek ve sermayeyi

birlikte ortaya koymaktadır. İslami finansta Şirket’ ul – İnan olarak bilinen bu sözleşmeler herhangi bir projenin hayata geçirilmesi için emek ve sermaye ortaklığı yaparak işlemleri gerçekleştirmeyi ele almaktadır. Emek ve sermaye ile projeye destek sağlayan girişimcilere katılım bankalarında finansman sağlamaktadır.

2006 yılında yürürlüğe giren “Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelikte” müşareke şöyle açıklanmıştır: “Katılım bankalarının gerçek ve tüzel kişilerin tüm faaliyetlerinden veya belirli bir faaliyetinden veya belirli bir parti malın alım satımından doğacak kâr ve zarara katılmak üzere bu kişilere fon kullandırılması işlemidir”. Söz konusu olan bu yönetmeliğe göre, yönetmelik ekinde açıklanan Ek-5 “Kâr-Zarar Ortaklığı Yatırım Sözleşmesi” taraflarca düzenlemeye tabi tutulur. Yapılan bu sözleşmede anlaşılan kâr/zarar oranı varsa teminatlar net bir şekilde belirtilir. Sözleşmede önceden belirlenmiş kâr garantisi içeren hükümler bulunamaz (Akbaş, 2021: 42).

Sözleşmenin başlangıcında kârın dağıtımına ilişkin pay anlaşması yapmak sözleşmeyi geçersiz yapacağı gibi elde edilen kârın kime nasıl paylaştırılacağı ise sözleşmeler ilk yapılırken belirlenmektedir. Müşareke sisteminde kâr garantisinin olmaması bunu gerçekleştiren kişiye ekstra bir sorumluluk yüklemektedir. Bu sorumluluk ile hareket eden gerçek ve tüzel kişiler sözleşmedeki kurallara tabi olarak hareket etmektedir. Bu da esasen onların hareket alanlarını daraltıcı etki yaratmaktadır.

1.6.3. Murabaha

. Türkiye’de “Kurumsal Finansman Desteği” ismiyle kullanılan murabaha, katılım bankacılığında fon kullandırma türleri içerisinde en fazla tercih edilen kredi çeşidi olmuştur. Güven unsurunun ön planda olduğu bu sözleşmelere bir malın üzerine kâr payı eklenerek vadeli olarak satışı esastır.

Murabahada esas olarak ticari bir malın ya da hak veya hizmetin alım-satımı veya yine ticari bir yatırımda gereksinim duyulan mal ve/veya hizmetin sağlanması söz konusudur. Katılım bankası, fon gereksinimi olan tüketicisinin gereksinim duyduğu mal ve hizmeti ilgili satıcıdan peşin olarak satın alır ve ardından üzerine bir kâr ekleyerek, fon gereksinimi duyan

tüketicisine vadeli bir şekilde satar. Murabaha metodunda, mutlak olması gerekli olan reeldeki bir finansal eylemin finansal olarak destekleniyor olması gereklidir. Farklı bir tanımlamayla finansal kaynaklar mutlak olarak bir üretim ya da ticari faaliyet aşamasına aktarılmaktadır. Faaliyet akabinde kullanılmış olan fonun karşılığında reel bir finansal getirisi olduğundan, katılım bankası, konvansiyonel bankalara nazaran alacağının teminatı hususunda daha rahat eyleme geçme şansına sahip olmaktadır (Duramaz, 2016: 40-41).

1.6.4. Selem

Gelecek bir zaman diliminde alınacak bir malın karşılığı peşinen ödenmesiyle oluşan alım satım sözleşmesidir. Genellikle tarım ile uğraşan çiftçilere hasat zamanı gelmeden işlerini yapabilmeleri için ihtiyaçları olan finansmanı sağlayarak hasat zamanı geldiğinde bunu geri ödemeleri şeklinde açıklanabilmektedir. Selem sözleşmeleri ile satıcı olan kişiye baştan söz konusu olan malın üretimi ya da temini için finansman imkânı sağlanarak satıcının da sözleşmenin gerçekleştirildiği tarihte peşin olarak bedeli alınmış malı gelecek bir zaman diliminde teslim edeceğine dair bir sözleşme yapılmış olmaktadır. Ortak olarak yapılan bu sözleşmede bir ayrılık olmaması adına gelecek bir zamanda, malın nitelikleri ve kalitesi açıkça ve net olarak bildirilmektedir. Bu tarz sözleşmelere altın, gümüş ya da türevleri (likit varlıklar) konu olmamaktadır (Bektaş, 2022: 76).

Selem sisteminde söz konusu olan bir malın karşılığı peşinen verilmesinde amaç girişimci olan tarafların mağdur olmamalarının esas alınmasıdır. Girişimcilerin üretim gerçekleştirebilmesi için nakde ihtiyaç olduğu aşıkardır. Ancak bunun karşılığı olarak da söz konusu olan girişimci ya da şirket sözleşmede yer aldığı gibi vermesi gereken ürünü tam ve kaliteli bir şekilde teslim etmesi gerekmektedir. Selem sözleşmeleri kendi içerisinde teslim, kalite, depo ve fiyat riskini de barındırmaktadır.

1.6.5. İstisna

İstisna, imalatçıya kendine özgü bir ürünü üretmesi için sipariş verilmesi şeklinde açıklanmaktadır. İstisna fon yönteminde katılım bankacı, müşteri ve imalatçı olmak üzere üç taraf söz konusudur. İstisna katılım

bankacılığında çoğunlukla inşaat, gemi inşası gibi önemli projelerin finansmanında tercih edildiği görülmüştür. Bu finansman aracında muhataplar, üretilecek varlığın niteliklerine ve oranına karar vermektedir. Teslim esnasında mal varlığı sözleşmede ifade edilen şartlara uyumluluk göstermiyorsa katılım bankası ve müşteri nezdinde sözleşme geri çekme hakkına sahiptir (Ergün, 2020: 27).

1.6.6. İcare (Finansal Kiralama-Leasing)

Kiralama-satın alma sözleşmesi olarak bilinen icare, kiralayan kişinin sözleşmedeki bütün şartları sağlamış olması koşuluyla, kiralama sürecinin bitiminde kiralayan kişiye ürünün sahibi olma alternatifi vermektedir. Koşullarına göre, bir şirket ya da kişi, bankadan, alet, teçhizat ya da makine gibi sermaye ürünlerinin satın alınmasını ve kendisine kiralayarak vermesini isteyebilmektedir. Kira fiyatı, kiracının malları aldığı tarih esas alınarak o tarihten itibaren alınır ve kira süresi buna göre oluşturulmaktadır. Taksitlendirilmiş olan miktarın ödenmemesi halinde banka (kiralayan) kiralanan varlığa rücu etmektedir. Sözleşmede belirtilmiş olan esasa göre kiracı, normalde varlığın amortisman oranını geçen bir dönemsel kira miktarı vermekle sorumlu tutulmuştur (Bektaş, 2022: 75).

1.6.7. Karz-ı Hasen

İslam dini genel kapsamda iyiliği özendirmekle birlikte, bütün kötülükleri de yasaklayan bir din olması itibariyle ihtiyacı olan kişilere yardım hususunda maddi olarak iyi durumda olanların bu kişilere destek sağlaması konusunda mecburi bağış düzeni getirmektedir. Zengin Müslümanlar her sene Zekât, fitre, sadaka gibi dini emirlerle birtakım aynı ve nakdi mallarının belirli bir miktarını ihtiyacı olan kişilere karşılıksız olarak vermektedir. Bu mecburi dini emirlerin beraberinde mecburi olmayan yardımlaşma unsurları da vardır, bunlardan birisi de karz-ı hasendir. Nakit paraya gereksinim duyan bir kişi için ekonomik olarak destekte bulunmak maksadıyla gereksinimi olan miktarı vererek, karşılık olarak bir çıkar talep etmeden verilen miktarı aynı oranıyla geri almak karz-ı hasen şeklinde ifade edilir. Örnek olarak 10.000 TL borç vererek karşılığında yine 10.000 TL almak karz-ı hasene örnek olarak verilebilir. Fakat İslami yargıların

açıklanmasında değişkenlikler olmakla birlikte bazı düşüncelere göre verilmiş olan miktar geri alınırken enflasyon farkı hesaplanarak bu şekilde istenebilir ve bu farklılık faiz olarak ifade edilmemektedir (Duramaz, 2016: 41).

Bir kişi borç aldığı anda aradan uzun bir süre geçerse ya da enflasyon oranında önemli bir oranda oynama olduğunda bu oranın karşılığının alınmasının olasırlığı yönünde görüşler mevcuttur. Karz-ı hasen sistemi ihtiyacı olan bir kişiye borç vermeyi temel alan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.6.8. Tekafül

Tekafül yardımlaşma, iş birliği ve ortaklık prensiplerine dayalı olan faizsiz finansman unsurudur. Arapça'daki karşılığı kâfîl yani kefalet anlamına gelen sözcükten meydana gelen Tekafül teorik olarak, garanti vermek veya interaktif olarak garanti altına almak anlamlarına gelmektedir (Ergün, 2020: 30).

Tekâfûl; geleneksel sigortacılıktan ayrı olarak ortak sigortacılığı yani interaktif sigorta şeklini temel alması ile İslami prensipler ekseninde gerçekleştirilebilmektedir. Çoğunlukla tekafül sözleşmelerinde mudaraba ya da vekâlet metotları yerine getirilmektedir. Bu iki türde de katılımcı olan kişiler ve işletmenin kâr paylaşımı odağı alınmıştır. Fakat aşamalarda farklı durumlar göze çarpmaktadır. Mudaraba usulü sigortacılık türünde, işletmede grup mensubu olarak, yönetim için bir ücret talep etmezken, vekâlet metodunda yönetim için bir miktar talep etmektedir (Arabacı, 2021: 103).

Tekafül katılım bankacılığında sigorta sistemini kapsamaktadır. Normalde sigortacılık faaliyetleri içerisine giren bu sistem katılım bankacılığında tekafül olarak nitelendirilmiştir.

1.6.9. Sukuk

Sukuk kavramı Arapça' da finansal sertifika ya da faizsiz bono şeklinde isimlendirilmektedir. Faiz ve sabit getiri içeren bonoların İslam dininde yasak kılınmasıyla sukuk sözleşmeleri faize ödenecek parayı ya da faiz masrafını yasak kılan İslam hukuku ilkelerine uyan menkul kıymetler olarak

tanımlanmaktadır. Faizsiz ürünlerin hepsi için sukuk türleri içerisinde en çok tercih edilen kullanım türleri; icara sukuk, mudaraba sukuk, muşaraka sukuk ve istisna sukukları olmuştur (Kaya, 2013: 59).

1.7. Katılım Bankacılığının Dünya’da Gelişimi

Katılım bankacılığına ilişkin ilk uygulamalar M.Ö. 2123-2081 tarihlerinde hükumeti yöneten Hammurabi’ye dek uzanmaktadır. M.S. 1118 Hristiyan hacıların mallarını ve canlarını koruma altına almak adına oluşturulmuş olan Temple mezhebi ve mensubu olan “Templier”liler sağlanan bağışlarla önemli bir zenginliğe ve yetkiye sahip olmuşlardır. Avrupa’da 1000’den fazla şubeleri olan bu yasal olmayan organizasyon askerî ve ticarî hedefler için faiz olmadan borç vermişlerdir. Faiz içermeyen finans kurumu olarak Avrupa mensupları içerisinde faizin dahil edilmediği ve bununla beraber tasarruf bankalarının da özünü teşkil eden dostluk ve yardım derneklerinin olduğunu ifade etmek mümkün olmuştur. Tüm bu süreçlerle birlikte 19. Yüzyıldan daha önceki bu ilerlemeleri faizsiz bankacılık eylemlerinden ziyade, yardım kurumları şeklinde ele almışlardır (Çelik, 81: E.T. 6.5.2022).

Kayıtlı olarak ilk İslami finans özelliği ögesi taşıyan faaliyetlere orta çağda ticaretin ilerlemesi hususunda Müslüman olan tacirlerin sağladıkları faizsiz krediler örnek olabilecekken, şu anda İslami finans düzeni esaslarının ilk örneği ise 1960’lı senelere denk düşmektedir. Bu açıdan ilk modern özellikli İslami finans organizasyonu şeklinde vasıflandırılabilir bankası, 1963’te Mısır’da kâr paylaşımı ilkesine göre devam eden Mit Gharm isimli İslami bankadır. Yine 1971 senesinde Mısır Kahire’de oluşturulan Nasır Sosyal Bankası da faizsiz yatırım bankası özelliğinde olarak, var olan İslami yatırım bankacılığının ilk örneği şeklinde gösterilebilir (Duramaz, 2016: 19).

İslâm dünyasında ise bankacılık faaliyetlerinin ilk ilgi gördüğü dönem Abbasiler (750- 1258) dönemidir. Ekseriyetle savaş gibi politik ilerlemelerle hazinede oldukça fazla bir mükterde ganimet ve servet birikmiştir. Elde edilen bu kazançlarla sosyal ve finansal yaşama destek olunmaya gayret gösterilmiştir. Oryantalistler’in gerçekleştirdikleri araştırmalarına

bakıldığında İslâm dünyasının bankacılık hususunda oldukça ilerleme kaydettiği görülmüştür. İslâm dininde faiz içeriği olan bir banka faaliyeti söz konusu değildir. Faizsiz kredi eylemleri önemli bir özenle hükümet görevlilerince ve organizasyonlarca takip edilmiştir (Çelik, 81-82: 6.5.2022).

Kâr ve zarara katılma ilkelerini esas alan katılım bankacılığının tarihsel olarak değerlendirildiğinde, modern olarak katılım bankacılığı gereksiniminin 20. Yüzyılda İslam ülkelerinde başlayan endüstrileşme faaliyetleri ve 1970'li yıllarda petrol fiyatlarındaki ani yükseliş ile birlikte meydana geldiği görülmektedir. Endüstrileşmeden önce kişisel olarak bireylerin tasarrufları tacirlerin elindeki kâr-zarar bölüşümü prensibine göre değerlendirilmektedir. Ancak endüstrileşme ile beraber büyük yatırım tasarılarının finansmanı adına bu bireysel kullanımları birleştirebilecek faizsiz bir bankacılığa gereksinim duyulmuştur (Kaya, 2013: 16).

Katılım bankacılığının ilk bilimsel ilerlemeleri ise Hintli ve Pakistanlı bilim insanlarının 1950'li yıllar ve sonrasında iktisadi yaşama dair eylemlerin İslâmî kuralların yer aldığı kaynaklara göre tabir edilmeye başlamıştır. Dünya çapındaki ilk fiili uygulama ise Mısır'daki Mit Ghamr yerleşim düzeninde olmuştur. 1963-1967 yılları arasında bankaların hükümetleştirilmesi hukuki esasına bir seçenek olarak deneyimlenen ilk katılım bankası faaliyetine göre, sınırlı bir düzeyde olmasına rağmen bankacılığı, ticari ortaklığı, sigorta hizmetlerini, takas (barter) ve finansal kiralama (leasing) faaliyetlerine yakın finansal araçlarını beraber ve bu çatıda birleştirmiştir. Hindistan'da ise bu dönemde Müslümanların yaşamlarını sürdürdükleri yerleşim yerlerinde karşılaşılan “kooperatif bankacılık” eylemlerinin de ilk kez faaliyete geçirilen faizsiz finansman eylemleri olduğu görülmüştür (Çelik, 82: 6.5.2022).

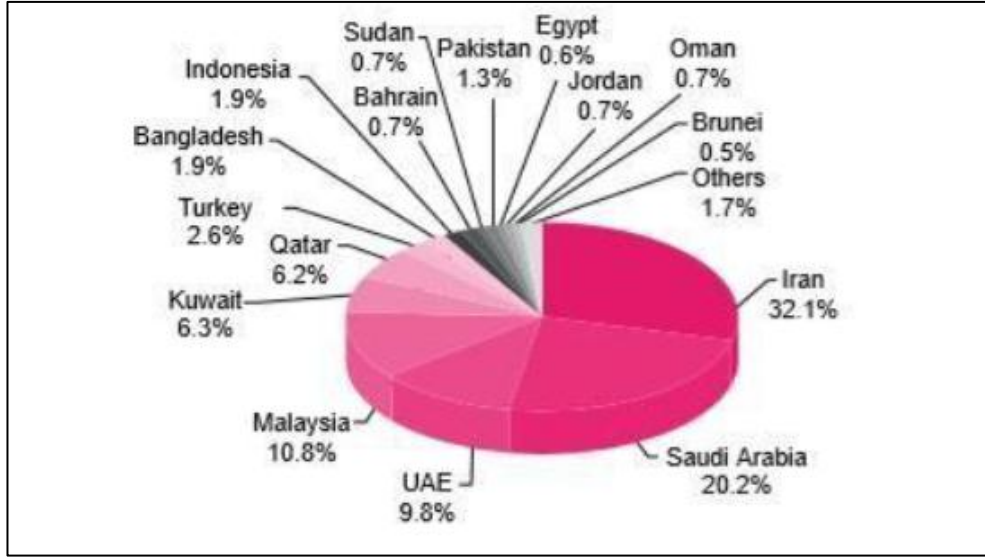
Suudi Arabistan'da 1975 yılında meydana getirilen İslami Kalkınma Bankası ardından diğer bir uluslararası girişim örneği olarak 21 Ağustos 1977 tarihinde Uluslararası İslam Bankaları Birliği' nin oluşturulması için bir karar alınmış ve Senegal'in başkenti olan Dekar'da, İslam Devletleri Dokuzuncu Dışişleri Bakanları Konferansı'nın (24- 28 Nisan 1978) 11

No'lu kararı ile birlik resmi olarak kurulmuştur. Bu kararda birliğin kuruluş hedefinin İslam halkında finansal kalkınmayı İslamiyetin gereklilikleriyle uyumlu olarak meydana gelmesine imkân vermek olduğu ifade edilmiştir (Duramaz, 2016: 19-20).

Bankacılık eylemlerinin önemli düzeyde ilk olarak dikkat çektiği dönem Abbasiler dönemidir. Bunun sebebi olarak kazanılan savaşların akabinde elde edilen servet ve ganimetlerin değerlendirilmesi şeklinde açıklanabilir (Kaya, 2013: 17):

“Bu ilerlemelere eş zamanlı olarak M.S. 1118 yılında Hristiyan hacıların can ve mallarını koruma altına almak için meydana getirilmiş olan Temple mezhebi ve üyesi olan "Templierler" sağlanan bağışlarla önemli oranda sermaye ve saygınlık elde etmişlerdir. Avrupa'da ortalama olarak bine yakın kurumu olan bu gizli organizasyon ticari ve askeri amaçlar için faizsiz kredi sağlamışlardır. Daha çok Pakistanlı düşünürlerin liderlik yaptığı İslami bankacılık hususundaki ilk çalışma 1955 senesinde ekonomist Muhammed Uzair tarafından yapılmıştır. Temeli ortaklığa dayanan ilk katılım bankası, Mısır Arap Cumhuriyeti'ndeki Myt-Gamr kasabasında 1963 yılında Suudi Arabistan kralı Faisal'ın da desteğiyle tekstil endüstrisini finanse etmek için Ahmet en-Naccâr tarafından kurulan İslami Tasarruf bankası olmuştur”.

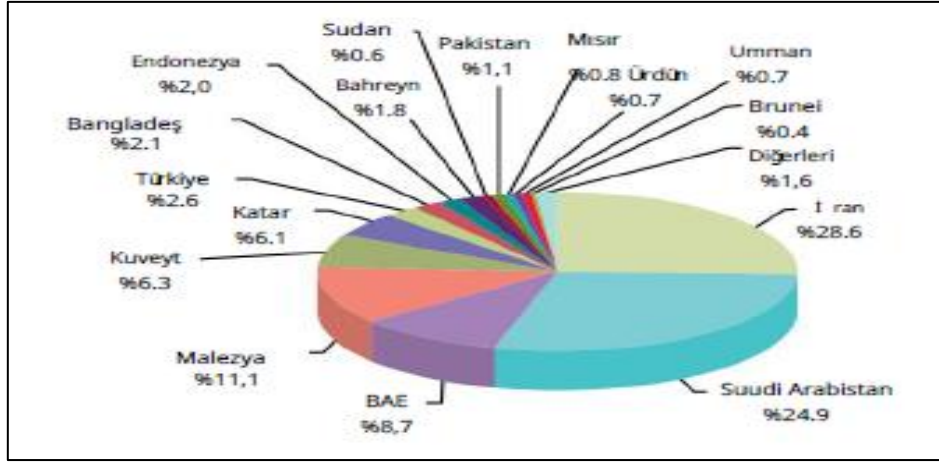
Dünya çapında İslami bankacılık eylemlerinin önemli bir çoğunluğu körfez ülkelerince yapılmaktadır. Körfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council-GCC) adıyla bir birliktelik meydana getiren ülkeler Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Umman'dan meydana gelmektedir.

Grafik 1. Küresel İslami Bankacılık Varlıklarının Payı (2018 2. Çeyrek İtibariyle)

Kaynak: Islamic Financial Services Industry Stability Report (2019), s. 13.

2019 yılı Haziran ayında İslami Finansal Hizmetler Kurulu tarafından yayınlanan raporda Körfez İşbirliği Konseyine dâhil olan ülkelerin sahip olduğu payların ABD doları cinsindendeğerlendirilerek, 2018 yılı ikinci çeyrek döneminde dünyadaki İslami finans piyasasının aktif büyüklüğünün %44,9’una sahip konumdadırlar. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri olan ve İngilizce kısaltması MENA olarak ifade edilen Tunus, İran, Lübnan, Mısır, Fas, Ürdün, Suriye, Cezayir, Libya Yemen, ve Irak ülkeleri ise İslami finans piyasasının aktif olan hacminin %34,4’ünü içermektedir. Ayrıca Malezya, Endonezya, Tayland, Filipinler ve Singapur gibi ülkelerin meydana getirdiği Doğu Asya ülkeleri ise toplam aktif hacminin %16,9’una sahip konumdadır. Sahra altı Afrika ülkeleri ise %0,8’lik paya sahipken, Avrupa ve Amerika kıtasında yer alan ülkeler ise %3,0’lük bir paya sahiptir (Tetik ve Şahin, 2019: 70).

Grafik 2.Küresel İslami Bankacılık Varlıklarının Payı (2019 3. Çeyrek İtibariyle)

Kaynak: Islamic Financial Services Industry Stability Report (2020), s. 15.

İslami Finansal Hizmetler Kurulu tarafından açıklanan 2019 yılı üçüncü çeyrek verilerine bakıldığında ise aktif büyüklüğünde en çok paya sahip olan ülkelerde %28,6 oranla İran gelmektedir. İran da 1979 yılı itibarı ile yaşanmış olan devrim sonrasında kamulaştırılan bankacılık sektörü 1984 yılından itibaren siyasi rejimlerin etkisiyle tamamen faizsiz bir düzene geçişi öngörmüştür. Bankacılık sektöründe aylık ve yıllık kar zararı belirli düzende takip etmeyi başararak İslami finasta merkezi bir konuma gelmiş olan İran da Bank Mellat, Bank Sederat ve Bank Melli İran gibi bankalar dünyadaki büyük paya sahip olan İslami bankalar grubu içerisine girmiştir.

İkinci olarak varlık payındaki %24,9 oranla Suudi Arabistan gelmektedir. Faizin haram olduğu olgusunun kabul edilmesi ve paranın sirkülasyonunun gerçekleşmesi adına çeşitli yollara başvuran Suudi Arabistan' da bankacılık sistemine gerek yeraltı zenginliklerini kullanım süreçlerinde gerekse yabancı petrol şirketlerinin harcamaları ve hükümetlerin yaptığı finansal anlaşmalardaki gereklilikler sebebiyle ihtiyaç duyulmuştur. Böylelikle de İslami usul ve esasların ön planda olduğu bankacılık faaliyetlerini yürütmeye devam ettiren yeraltı rezervleriyle zenginliklerini koruyan ülke olmuştur.

İslami finasta önemli yere sahip olan bir diğer ülke ise %11,1 oranında değere sahip olan Malezyadır. İslami finans alanında iyi bir konuma sahip

olan Malezya faizsiz sermaye alanında da kendini kanıtlamıştır. Vergi sistemleri ile hukuki düzenleri itibarıyla katılım bankalarında faaliyetlerin yürütülmesi ve işlemlerin etkin hale getirilerek etkin bir kullanım alanı oluşturularak İslami finansı etkin olarak kullanan ülke olmuştur.

2019 yılının 3.ncü çeyrek verilerine göre ise Türkiye' nin varlıklarının %2,6 lık bir orana sahip olduğu görülmektedir.

1.8. Türkiye’de Katılım Bankacılığının Gelişimi

Katılım bankacılığının Türkiye’de, süreç başlangıcı Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası’nın ülke içi ve ülke dışı çalışanların yatırımlarını İslâmî usullerde ancak kaynakların boş yere kullanılmadan, kâr beklentisinin fazla olduğu ilkelerine göre birleştirerek sanayi kollarına sağlanması şartı ile 1975 senesinde kurulmasıyla meydana gelmiştir. Bu açıdan 1983 senesinde ilk kez Türkiye finans sektöründe varlık gösterme savı ile meydana gelen katılım bankaları için Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası bir örnek teşkil etmiştir (Çelik, 83: E.T. 6.5.2022).

Türkiye’de katılım bankacılığı düşüncesi ilk olarak kavramsal anlamda değerlendirilmiş olup faiz olmayan bir bankacılık modelinden çok faizin haram olması ve olumsuz sonuçlarına vurgu yapılmıştır. Türkiye, 1975 senesinde İslam Kalkınma Bankası’nın (İKB) kurucu üyeleri içinde bulunmuş ve 1984 senesinde ise kuruluşun en önem arz eden ortaklarından biri olarak yer almıştır. Bu tarih akabinde Türkiye dünyada önde gelen finans kurumlarından biri olan İslam Kalkınma Bankası bünyesinde, verimliliğini yükseltmek imkânı sağlamıştır. Yatırımlarını faiz olmadan değerlendirmeyi arzu eden, tasarruf sahiplerine, küçük ve orta boy şirketlere hizmet sağlamak hedefiyle, 1975 senesinde meydana getirilen ve bu alandaki araştırmalarını 1978 senesine kadar devam ettiren Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş.’nin (DESİYAP) sistem hakkında ülkemize önemli deneyimler sağladığı ifade edilebilir. Kâr-zarar (K/Z) ortaklığı aracılığıyla faaliyet gösterecek ilk faizsiz banka, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası olmuştur. DESİYAP’ın hukuki kuruluş ilkelerinde faizli ya da faizsiz faaliyet gösterme kararı yönetim kuruluna verilmiştir. Fakat yönetim kurulu 1978 yılı akabinde faizli düzene geçme kararı almıştır. Faizsiz finansmana

dair başka ilklerden birisi ise Kar ve Zarar Ortaklığı Belgesi (KZOB)'nin oluşturulmasına verilen izin belgesi olmuştur (Kaya, 2013: 18-19).

1985'te Faisal Finans Kurumu ve Albaraka Türk Özel Finans Kurumu ile faizsiz banka işlemlerine başlamıştır. Ardından 1989'te Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu, 1991'de Anadolu Finans Kurumu, 1995'te İhlas Finans Kurumu, 2014'te Ziraat Katılım Bankası, 2015'te Vakıf Katılım Bankası ve 2019'ta Emlak Katılım Bankası katılım bankacılığı piyasasına katılmışlardır. 2015' te ise devletin desteğiyle kamu bankaları tarafından açılan katılım bankalarıyla büyümeye katkı sağlamıştır. Kuruluş tarihleri açısından Türkiye'de katılım bankaları aşağıdaki gibidir (Özçim, 2021: 37):

- Albaraka Türk Katılım Bankası (1985)
- Faisal Finans Bankası (1985)
- İhlas Finans Bankası (1995)
- Kuveyt Türk Katılım Bankası (1989)
- Anadolu Finans Bankası (1991)
- Türkiye Finans Katılım Bankası (1991)
- Ziraat Katılım Bankası (2014)
- Vakıf Katılım Bankası (2015)
- Emlak Katılım Bankası (2019)".

Bu adlandırmanın olumsuz getirilerini sıfıra indirmek için gerçekleştirilen araştırmalar akabinde 5411 sayılı Bankacılık kanunu ile "Katılım Bankası" adı seçilmiştir. Bu farklılık katılım bankacılığının önünde engel olarak bulunan taşları kaldırmış olmakla beraber iki banka ve iki şube ile ekonomik yaşamda bulunan bu bankacılık faaliyetleri 30/11/ 2011 tarihli araştırma sonuçlarının ışığında dört merkez ve 680 şube oluşumuna geçerek nicelik ve niteliksel olarak kalkınma kaydetmiştir (Çelik, 84: E.T. 6.5.2022).

1.9. Katılım Bankacılığının Türk Bankacılık Sektöründeki Yeri

İnsanların gerek dini hassasiyetlerinden dolayı gerekse de katılım bankacılığının sağlamış olduğu imkânlardan dolayı İslami finansın zamanla

bankacılık sektöründeki payı artış göstermiştir. Gün geçtikçe katılım bankacılığının da kendisini geliştirmesi ve bünyesine yeni uygulama alanları eklemesi bu sistemin kullanılabilirliğini cazip kılmıştır.

Konvansiyonel bankalara nazaran bankacılık sektörüne sonradan dahil olan katılım bankaları İslami finans sisteminde önemli ilerlemeler göstererek günümüzde de faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Bu süreç içerisinde rakip bir bankacılık modeli olmaktan ziyade esas itibarı ile İslam fıkına göre işlem yapıyor olmaları ve faaliyetlerini sürdürmeleri açısından diğer bankalardan işleyiş anlamında farkındalıkları ortaya çıkmıştır.

Tablo 1.Türk Bankacılık Sektöründe Yıllara Göre Banka Sayıları

Adet	Bankacılık Sektörü Banka Sayıları			
	2018 Yılı	2019 Yılı	2020 Yılı	2021 Yılı
Kalkınma ve Yatırım	13	13	14	15
Katılım	5	6	6	6
Mevduat	32	32	32	32
Toplam	50	51	52	53

Kaynak: BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Aralık 2021

Türk bankacılık sektöründe 2021 yılı aralık ayı verilerine göre toplam 53 adet banka mevcuttur. Bu bankaların 32 tanesini mevduat bankaları, 15 tanesini kalkınma ile yatırım bankaları ve 6 tanesini de katılım bankaları oluşturmaktadır. 2018 yılından bu yana % 0,2 artış gösteren katılım bankalarının bankacılık sektörü içerisindeki payı ise % 11,32 dir.

2022 yılı itibari ile Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankaları aşağıdaki sıralanmıştır:

Albaraka Türk Katılım Bankası

Türkiye Emlak Katılım Bankası

Türkiye Finans Katılım Bankası

Kuveyt Türk

Ziraat Katılım Bankası

Vakıf Katılım Bankası

Bankacılık sektörü yapısı gereği fon alışverişinin döngüsünü sağlayan finansal kuruluşlar olmuşlardır. Küreselleşme ve teknolojinin de etkisinin büyük olduğu bu sektörde ilerlemeler olurken krizlerin etkisiyle risklerin olduğu durumlarda aksaklıkların da olması kaçınılmaz olmuştur. Yıllar itibarı ile bankacılık sektörü verileri ve katılım bankacılığı sektörünün verilerine bakıldığında artışlar olduğu kadar azalışların olduğu evreler de göze çarpmıştır. Ancak son yıllarda gelişme göstererek gerek atıl fonların reel ekonomiye kazandırılması, gerek müşteri potansiyelini arttırmak adına daha fazla şube ve personel istihdamına katkı sağlamışlardır.

Tablo 2. Türk Bankacılık Sektöründe Yıllara Göre Şube Sayıları

Adet	Bankacılık Sektörü Şube Sayıları			
	2018 Yılı	2019 Yılı	2020 Yılı	2021 Yılı
Kalkınma ve Yatırım	53	59	61	65
Katılım	1.122	1.179	1.255	1.311
Mevduat	10.397	10.134	9.873	9.725
Toplam	11.572	11.372	11.189	11.101

Kaynak: BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Aralık 2021

2018 yılı aralık ayından 2021 yılı aralık ayına oynaklık gösteren banka şube sayıları 2018 yılı aralık ayında toplam 11.572 adetten 2021 yılı aralık ayına kadar 11.101 adet şubeye ulaşarak 471 adet şubenin kapatıldığı görülmüştür. Bu süreçte katılım bankaları şube sayıları artış göstermiş olup bünyesine 189 adet şube ekleyerek 1.122 adet şubeden 1.311 adet şubeye ulaşmış olup sektör içerisindeki payını da 2018 yılı aralık ayında % 9,69 olan oranı 2021 yılı aralık ayında % 11,81 oranına çıkararak büyümelerini sürdürmüştür.

Tablo 3. Türk Bankacılık Sektöründe Yıllara Göre Personel Sayıları

Adet	Bankacılık Sektörü Personel Sayıları			
	2018 Yılı	2019 Yılı	2020 Yılı	2021 Yılı
Kalkınma ve Yatırım	5.392	5.176	5.131	5.567
Katılım	15.652	16.040	16.848	17.147
Mevduat	186.669	183.410	181.244	202.136
Toplam	207.713	204.626	203.223	224.850

Kaynak: BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Aralık 2021

Türk bankacılık sektöründe 2021 yılı aralık ayı verilerine göre toplam 224.850 adet banka personeli mevcuttur. Katılım bankaları ise 17.147 adet çalışanı bünyesinde istihdam ederek 2018 yılı aralık ayından bu yana % 0,096 lık bir büyüme oranı göstererek 1.495 adet daha çalışanı bünyesine dahil etmiştir. 2021 yılı aralık ayında ise katılım bankaları bankacılık sektörü içerisindeki payını % 7,62 lik artış oranında göstermiştir.

2017 yılı dördüncü çeyrek dönemden itibaren katılım bankaları kendi içerisinde de bilanço kalemlerindeki toplanan fonlar, kullandırılan fonlar, özkaynak, toplam aktif, takipteki alacak ve net kâr verilerine bakıldığında bankacılık sektörü içerisinde paylarının artış gösterdiği görülmektedir. Bu verilere bakacak olursak;

Tablo 4. Türk Bankacılık Sektörü Başlıca Finansal Göstergeleri

Milyon TL	Bankacılık Sektörü								
	2017Y(4Ç)	2018Y(4Ç)	Değişim%	2019Y(4Ç)	Değişim%	2020Y(4Ç)	Değişim%	2021Y(4Ç)	Değişim%
Toplanan Fonlar	1.719.149	2.051.166	19,3	2.576.404	25,6	3.464.221	34,5	5.303.348	53,08
TAKİPTEKİ ALACAKLAR (BRÜT)	0	96.611	0	150.108	55,4	152.202	1,4	160.104	5,19
TOPLAM AKTİF	3.257.819	3.867.135	18,7	4.491.708	16,2	6.107.832	36	9.215.463	50,88
ÖZ VARLIK	359.091	421.185	17,3	492.384	16,9	600.804	22	713.946	18,83
NET KÂR ****	49.122	53.522	9	49.043	-8,4	59.973	22,3	92.952	54,99

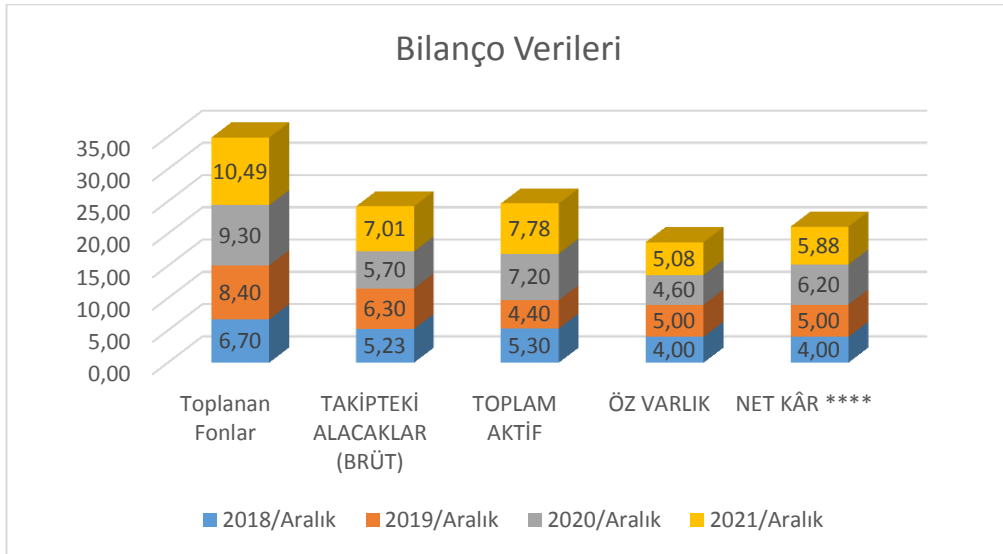
Kaynak: TKBB, Veriler, Aylık Bülten, Yıllık Bankacılık Sektörü Verileri

Tablo 5. Katılım Bankacılığı Başlıca Finansal Göstergeleri

Milyon TL	Katılım Bankacılığı								
	2017Y(4Ç)	2018Y(4Ç)	Değişim%	2019Y(4Ç)	Değişim%	2020Y(4Ç)	Değişim%	2021Y(4Ç)	Değişim%
Toplanan Fonlar	105.310	137.220	30,3	215.983	57,4	322.017	49,1	556.418	72,79
TAKİPTEKİ ALACAKLAR (BRÜT)	0	5.050	0	7.763	53,7	8.713	12,2	11.225	28,83
TOPLAM AKTİF	160.136	206.806	29,1	284.450	37,5	437.092	53,7	717.338	64,12
ÖZ VARLIK	13.645	16.780	23	21.762	29,7	27.603	26,8	36.310	31,54
NET KÂR ****	1.583	2.123	34,1	2.438	14,8	3.716	52,4	5.468	47,15

Kaynak: TKBB, Veriler, Aylık Bülten, Yıllık Bankacılık Sektörü Verileri

Finansal piyasalarda kayıtdışı ekonomilerin sorun arz etmesi güven unsurunu da tetiklemektedir. Ancak katılım bankaları kayıtdışı atıl fonların ekonomiye kazandırılarak reel ekonomiye dahil edilmesi konusunda hassas davranmış olup diğer bankalara oranla ileri seviyeye ulaşmıştır. Kar zarar ortaklığı veya ticaret esasına dayalı yapılan işlemlerden ötürü çeşitli projelerin finansmanlarında sağlanması ülke ekonomilerine önemli katkılar sağlamıştır. Yabancı kaynak transferinin yoğun olması Körfez ülkelerinden ve petrol zengini ülkelerden temin edilen fonlarla sermaye sıkıntısına girmeyen katılım bankaları böylelikle dış ticaret hacimlerinde de yapılan işlemler doğrultusunda büyük oranlar yakalamıştır.

Grafik 3. Katılım Bankalarının Bankacılık Sektörü İçerisindeki Payı %

Kaynak: TKBB, Veriler, Aylık Bülten, Yıllık Bankacılık Sektörü Verileri

Tablo 4-5 verilerinden yola çıkarak Grafik 3’ te daha net olarak görebileceğimiz katılım bankalarının sektör içerisindeki oranları 2021 yılı aralık ayı verilerine bakıldığında önceki dönemlere göre bilanço kalemleri artış göstermiş olup bankacılık sektörü içerisindeki pay oranlarını da arttırmışlardır. Toplanan fonlar 2018 yılı aralık ayından itibaren yükselerek 2021 yılı aralık ayında %6,70 ten %10,49 luk bir paya sahip olmuştur. Toplam aktiflerinde ise 2019 yılında %5,30 dan %4,40 a kadar bir düşüş yaşanmış olmasına rağmen toparlanarak 2021 yılı aralık ayı sonunda %7,78 lik bir pay oranı ile bankacılık sektöründe yerini almıştır. Net kâr oranı ise 2018 yılı aralık ayından itibaren yükselme sürdürmesine rağmen 2020 yılında %6,20 oranındaki payında 2021 aralık ayında %5,88 düzeyine düşerek 2020 yılına göre % -0,05 lik bir değer kaybı görülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

KATILIM BANKACILIĞINDA TÜREV ÜRÜNLERİN YERİ VE KULLANIMI

2.1.Türev Ürün Kavramı

Türev kelimesi “türetilmiş ya da türetilmiş şey” olarak adlandırılmaktadır. Türev ürünler ise finansal anlamda türevin finansal bir varlıktan türemiş veya herhangi bir finansal varlığı dayanak noktası olarak göstererek farklı bir finansal varlığın oluşturulması anlamına gelmektedir.

Belli bir finansal varlığa bağlı oluşturulan ve sözleşme sahibine sorumluluklar yükleyen türev ürünlerde oran, fiyat, varlık ya da endeksler değerlerini dayalı oldukları gerçek varlıklar olarak gösterilirken; tahvil, altın, emtia, hisse senedi, döviz kuru, faiz oranı, menkul kıymet borsaları ise türev ürünlerin bağlı oldukları finansal değerleri oluşturmaktadır (Aygören ve Kurtcebe, 2019: 3).

Türev finansal araçlara dayalı olarak gerçekleştirilen sözleşmeler, alınabilir ve satılabilir sözleşmelerdir. Alan yönünden finansal varlık özelliğinde olup, sorumluluk altındaki şirkette ise finansal borç özelliğine sahip olan türev işlemlerin en yaygın kullanım amacı riskten korunarak etkilerini minimum düzeye indirmektedir. Türev finansal araçlar, ilk olarak emtia piyasalarında, daha sonra ise çoğunlukla finansal sektörlerinde tercih edilmeye başlanmıştır. Hem kişisel hem de kurumsal yatırımcılar türev finansal araçları çoğunlukla; “Riskten Korunma (hedding)”, “Spekülasyon” ve “Arbitraj” hedefleri ekseninde tercih edilmektedir (Aygören ve Kurtcebe, 2019: 3).

Türev ürünlerin tedbir maksadıyla tehditleri düşürmek yanında ufak çaplı marjlarla önemli derece faaliyetler gerçekleştirebilme imkânı ve spekülatif maksatlı tercihi de yatırımcının ciddi düzeyde kârlar sağlamasına imkân vermektedir.

2.2.Türev Ürünlerin Kullanım Amaçları

2.2.1.Spekülasyon Amaçlı Türev Ürün Kullanımı

Fransızca “saptırmak, vurgunculuk, kurgulama” anlamına gelen spekülasyon kelimesi zaman içerisinde değişen fiyatların üzerinden faydalanarak kazanç elde edilmesi anlamına gelmektedir.

Gelecekte yükselecek olan fiyat beklentisi finansal bir ürünün bugünden alınmasına, fiyatın düşeceği beklentisi ise ürünün bugünden satılmasına neden olmaktadır.

Piyasa şartlarının değişiminde etkili olan bu dinamiklerde piyasa, likidite, döviz, faaliyet riski yatırımcısını zor durumda bırakmaktadır. Bu durumda riskin tamamen ortadan kalkmamasına rağmen minimum düzeye düşürülerek riski istekli olan spekülörlere devri ile finansal işlemler garanti altına alınmaktadır. Spekülatörlerin bu işlemleri piyasalarda hareketlenmelere ve büyümelere neden olurken, gerçekçi olmayan fiyatlarında meydana gelmesine yol açtığı gibi piyasalardaki işlem hacimleri ile piyasaların yönünü belirleyerek yatırımcısına yol göstermektedir.

2.2.2.Arbitraj Amaçlı Türev Ürün Kullanımı

Arbitraj işlemleri farklı yapılarıdaki finansal piyasalarda anlık olarak oluşan fiyat farklılıklarından kâr elde etmektir. Bu işlemler aynı zamanda aynı ürün özelliklerini taşıyan malların farklı piyasalarda olması veya aynı ürüne ait spot fiyatlar ile türev ürünler arasında taşıma maliyetleri modelinde olması gerekli olan fiyatlar arasında farklılıkların olması nedeniyle farklı yöntemler kullanılarak yapılmaktadır.

Arbitraj işlemleri tahvil, hisse senedi, kıymetli madenlerle paranın eşit ve aynı miktarlarda eş zamanlı bir piyasadan alınarak diğer piyasada avantajlı fiyattan satılarak riske girmeden oluşan fiyat farklılığıyla kâr elde etmektir.

2.2.3.Hedging (Korunma) Amaçlı Türev Kullanımı

Finansal piyasaların 1970’ li yıllardan itibaren deregülasyonunda etkisiyle serbestleşmeye başlaması piyasalar üzerinde güven unsurunu

azaltarak risklerin oluşması yatırımcısını daha fazla tehdit unsuru ile yüzleştirmiştir. Bu nedenle yatırımcılar için farklı finansal enstrümanları oluştururken önemli bir koruma yöntemi olmuş gelecekteki oluşacak olan fiyat farklarından dolayı yatırımcısına kâr ettirme düşüncesi ile faaliyetlerini devam ettirmiştir.

Örneğin; tarım ürünü yetiştirmekte olan bir girişimci ile döviz ticareti yapan yatırımcı gelecekte fiyatların ne olacağı konusunda endişe içerisinde. Bu nedenle fiyatların düşmesi veya yükselmesine göre kendilerini koruma amaçlı olarak alternatif finansal ürün arayışına girmişlerdir. Burada fiyatların oynaklık göstermesiyle oluşacak olan zararın minimize edilmesi gerekse yükselecek olan fiyatlardan kâr sağlayarak getiri elde etmek için türev ürünler sürece dahil olmaktadır.

2.3.Türev Ürünler

Finansal sektörlerde; forward, future, swap ve opsiyon ürünleri türev ürünleri şeklinde açıklanmaktadır. Genel hatlarıyla türev ürünlerin özellikleri aşağıda maddeler halinde verilmiştir (Adalı ve Kalyoncuoğlu):

- Değeri dayanak varlığın değerine ve bu varlığın fiyatlarındaki farklılıkla ilişkili olan ürünlerdir.
- Faiz haddi, finansal aracın değeri, mamul veya mal fiyatı, döviz kuru ve menkul kıymet değeri olabilmektedir.
- Sözleşmede ifade edilen sorumluluklar anlaşılmış olan vadeye göre gerçekleştirilmektedir.
- Spot piyasaların tersine, küçük marjlarda büyük faaliyetler yapabilme imkânı yatırımcılara verilmektedir.

2.3.1.Forward Sözleşmeler

Belli miktardaki bir varlık finansal aracın fiyat ve oranını bugünden sabitleyerek, vade tarihinin gelmesiyle de tarafları sözleşmeye konu olan kıymeti alma ve satma yükümlülüğü altına sokan sözleşmeler olarak adlandırabileceğimiz vadeli sözleşmelerdir. Forward sözleşmeler alıcı ve satıcı taraf arasında İmzalanarak müşterinin isteği üzerine belirlenen miktar

ve vade doğrultusunda bir ızrlığın gelecek bir tarihteki teslimatını içermekte olup hisse senedi, döviz ve endeks gibi finansal Nülıklar üzerinden de düzenlenebilmektedir.

Bankaların özel müşterileri ile arasında yapılmakta olan bu sözleşmeler karşılıklı anlaşarak iptal edilme özelliğine sahiptir. İki taraf arasında olan sözleşmede söz konusu olan varlık için taraflar arasında karşılıklı olarak belirlenen fiyat, ödeme tarihi, teslim yeri ve miktarı söz konusu olup teminat zorunluluğu yoktur. Tarafların birbirine güveni esas olmakla birlikte belirli bir teminat yapısında olmaması taraflann arasında uyuşmazlıkların çıktığı durumda mahkemeye gitmelerine sebep olurken taraflar arasında güven unsurunu zedelemektedir. Üçüncü kişilere devredilmeyerek, organize olmayan (tezgahüstü) piyasalarda işlem görüyor olmaları ise forward sözleşmelerin yeteri kadar likit olmamalarını göstermektedir. Vade sonu gelmeden fon akımı oluşmamaktadır. Vade sonunda oluşan nakit akımı sayesinde de atıl fonların yatırımlara çevrilmesi söz konusu olmaktadır. Sözleşmeye taraf olanlar vade sonu geldiğinde sözleşmeyle ilgili yükümlülüklerini gerçekleştirmek zorundadırlar. Fiziki teslimatın her zaman istenmeyerek, gerçek piyasa değerlerinin belirlenemediği bu sözleşmelerde netleştirme karı tarafın kararı ile olduğu gibi karşı tarafın kredi riskine maruz kalması da söz konusu olmaktadır.

Finansal sektörlerdeki türev faaliyetler, üç sınıfta değerlendirilmektedir.

Döviz Forward Sözleşmeleri: belirli miktardaki bir yabancı paranın iki taraf için, farklı bir para birimine dönüştürülerek, şimdiden oluşturulmuş gelecekte bir zamanda teslimi hususunda yerine getirilen sözleşmelerdir.

Faiz Forward Sözleşmeleri: Faiz tehdidinden korunmak için gerçekleştirilen vadeli sözleşmeleri kapsamaktadır. Bu sözleşmelerde taraflar, belirlenen miktardaki anaparaya, belirlenen bir süre için gerçekleştirilecek olan faiz oranı için anlaşılır. Bu oran da forward faiz oranı olarak adlandırılır.

Ticari Mal Forward Sözleşmeleri: Bu sözleşmeler, bir malı, gelecekteki bir zaman diliminde, sözleşme zamanında belirlenen sözleşmede belirlenen bir fiyattan almaya veya satmaya mecburi kılan

sözleşmelerdir. Teslim yeri, tarihi, malın miktar ve özelliği anlaşma yapıldığı aşamada oluşturulur.

2.3.2.Futures Sözleşmeler

Sözleşmeye konu olan döviz, altın, mali araç ve finansal varlıkların standart kalite ve miktarda olup sözleşmede belirlenmiş bir fiyattan, gelecekteki belirli bir tarihte alım-satımını hükme bağlayan standart nitelikteki sözleşmelerdir. Tarafların bu sözleşmeleri yapmasındaki temel amaç gelecekte gerçekleşecek olan alım satım işlemlerinde fiyat unsurunun bugünden belirleyici olmasıdır.

Karşılıklı iki taraf arasında standart nitelikte olan bu sözleşmeler organize piyasalarda işlem görmektedir. Fiziki teslimat ile yapılmayan bu sözleşmelerde ters işlemle kolaylıkla kapatılması, tarafların birbirini görmemesi söz konusu olmasına rağmen vade – kontratların büyüklüğü sözleşmede standart olarak belirtilmiştir. Sözleşmeye taraf olanların yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda takas kurumlarının olması tarafların haklarını güvence altına almaktadır. Takas merkezleri sözleşmeye taraf olan kişilerin haklarını koruyarak yükümlülüklerin yerine getirilmesi. Risklerin kontrolü ve teminatların gerçekleştirilmesini takip eden kuruluşlardır. Sözleşmelerde takas merkezine belli bir marjın ödenmesi bu sözleşmelerde dezavantajlı olduğu gibi, marjın sisteminin uygulanması ile birlikte tarafların sorumluluklarını yerine getirmeme ihtimaline karşılık olarak başlangıç ve sürdürme marjlarının ele alındığı görülmektedir. Kazanç ve kayıpların günlük olarak belirlenmesi, döviz kurunun sabitlenerek oluşacak fiyat dalgalanmalarında meydana gelecek risklerden korunması ve kredi riskine karşı tarafları güvence altına alması bu sözleşmeleri avantajlı kılmıştır. Standart yapıda olmaları ve organize piyasalarda işlem görmeleri sabit yapıda olmasına karşın değişiklik gösteren tek unsur alım satım sürecinde oluşacak olan fiyattır. Vadenin sonunda fiziki teslimatların pek görülmediği bu sözleşmelerde pozisyonlar çoğunlukla ters işlem yapılarak kapatılmaktadır. Bu da sözleşmelerin yüksek oranda likit bir yapıya sahip risklerden korunma aracı olduğu göstermektedir.

2.3.3.Swaplar

Swap sözleşmeleri karşılıklı iki tarafın önceden belirtilen ilke ve esaslar doğrultusunda belirlenen kurallar itibarıyla ödeme akımlarındaki değişim için anlaşmış oldukları mali işlemlerdir. İngilizce kökenli bir kelime olup “mübadele etmek, takas, kaydırma, trampa” anlamına gelmektedir. Finansal varlıkların Dünya’da finansal pazarlarda köprü görevi üstlenerek, piyasaların bütünleşmesi ve globalleşmesiyle birlikte küreselleşmeye ayak uydurmada katkı sağlamıştır. Peşin ve vadeli döviz pazarları arasındaki döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalardan oluşan riski azaltarak faiz oranı ve döviz kurunun dalgalanmasındaki riskleri minimum düzeye indirmektedir. Farklı sermaye piyasalarının birleştirilmesi için esneklik sağlayan risk yönetim sisteminin olması işletmelerde mali piyasaların meydana getirdiği kurumsal ve yapısal değişkenlerden faydalanma imkânı sunmaktadır.

Organize olmayan tezgahüstü piyasalarda işlem görmekte olan swap sözleşmelerin standart bir tipi bulunmamaktadır. Sözleşme süreleri tarafların iradesine bağlı değildir ve bu nedenle de ticari sırları saklama özelliğine sahiptirler. Fiziki teslimat özelliğine sahiptirler. Taraflar sözleşme koşullarını kendi istekleri üzerine herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan belirliyor olması swap sözleşmelerin zor el değiştireceğini göstermektedir. Düşük maliyetli finansman, kaynak kullanım maliyeti, yüksek getirili aktif oranı, arbitraj ve alım-satımı döviz ve faiz risklerine karşı korunmak, likidite riskini yönetmek, yatırımcıların fon sağlayamadıkları piyasalara girerek varlıklardan yararlanarak getiri artışı sağlamalarında yardımcı olmaktadır.

Organize olan bir borsa dışında yani esasen tezgah üstü piyasalarda faaliyet gören bir swap sözleşme en öz haliyle “gelecekte farklı koşullardaki bir dizi ödemeyi takas etmek için iki firma arasında yapılan anlaşma” şeklinde ifade edilebilir (Akkuş ve Sakarya, 2018: 287-288).

Swaplar üç başlık altında açıklanmıştır (Arabacı, 2021: 144-148):

Faiz Oranı Takas (Swap) Sözleşmeleri: İsminden de görüldüğü üzere faiz ödemelerinin takas yapılması eylemidir. Genel olarak faiz oranı takas

sözleşmeleri, kredibilite oranları farklılık gösteren tarafların, oranları aynı fakat faiz düzeyleri ayrı olan, aynı miktarda, ancak faiz şartları farklı olan borçlarından meydana gelen ödeme sorumluluklarının belirlenmiş olan süre sonunda değiştirmesi esasına dayanmaktadır.

Döviz (para) Takas (Swap) Sözleşmeleri: Faiz oranı takas sözleşmesi çeşidinin haricinde ayrı bir takas sözleşmesi çeşidi olan ve para takası şeklinde de bilinen döviz takas sözleşmeleridir. Döviz (para) takas işlemleri en yalın açıklaması ile tarafların karşılıklı olan döviz ve bu dövizle ilişkili faiz sorumluluklarını ilk başta belirlenen kur üzerinden değişime tabi tutulması ve değiş tokuşun gerçekleştirildiği sözleşmelerdir. Bu sözleşmede iki tarafta, ilk başta aralarında değişimini gerçekleştirdikleri döviz durumlarını sözleşme sonunda yeniden geri ödemesini yaparak sözleşmeyi bitirmiş olurlar.

Mal (Emtia) Takas (Swap) Sözleşmeleri: Takas sözleşmelerinin farklı bir çeşidi olan mal (emtia) mal takas sözleşmeleri malların (emtiaların) fiyat farklılıklarından meydana gelebilecek tehditleri yönetmek hedefi ile kullanılmaktadır. Mal (emtia) takas sözleşmelerinin bir diğer amacı da, varlık piyasalarında uzun süreçte varlık tedarik etmenin dengelenmesi ve fiyatlardaki stabiliteyi yerine getirmektir. Commodity (emtia) swap olarak da ifade edilebilen mal takas sözleşmesi iki taraf arasında baştan oranı ve özelliği oluşturulmuş olan malın sabit ve değişken miktarlarının belirlenmiş bir zamanda değiştirildiği sözleşmesidir.

2.3.4.Opsiyonlar

Finansal bir varlığın bugünden kararlaştırılan bir fiyatta sabitleyerek, vade sonu geldiğinde ise önceden anlaşılan fiyat üzerinden satın alma veya satma hakkı veren sözleşmelerdir. Arapçaya başka bir dilden geçen arbun veya urban sözcüğü kapora veya pey akçesi anlamında kullanılmaktadır. Arbun; oluşturulmuş olan bir süre içinde alıcı olan kişinin sözleşmeyi iptal etme alternatifine dayalı olarak alıcıdan satıcıya ödenen, alıcının sözleşmeyi onaylaması hususunda sözleşmedeki miktardan düşülen, sözleşmeyi onaylamamsı ya da belirlenmiş zaman içinde kalan miktarı ödeme konusunda başarılı olamadığında satıcı tarafından alıkonulması koşuluyla

ödenen paradır. Tarafların belirli bir yükümlülükleri olmakla birlikte ödeme ve sözleşme şartlarını yerine getirmekle yükümlü olan alıcı taraf iken, satıcı taraf ise satın alan tarafın haklarını kullanmaya karar vermesi ile birlikte sözleşme şartlarına uymakla yükümlülüğünü yerine getirmektedir. Opsiyon sözleşmelerinde diğer türev ürünlerden farklılık göstermiş olmakla birlikte alıcı ve satıcı tarafa sözleşmenin vermiş olduğu hakkın sahipliği için opsiyon primi, opsiyon vadesi ve kullanım fiyatı gibi unsurları oluşturmuştur.

Standart özelliklere sahip olan piyasalarda olduğu kadar, standart özelliklerin olmadığı ihtiyaca göre şekillenen unsurların yer aldığı tezgah üstü piyasalarda da işlem görmektedirler. Geleceğe yönelik haklar sağlarken tarafların hakkı kullanımlarına yönelik olarakta değişim göstermektedir. Teklif ve ihale yöntemi ile alış satışları yapılan opsiyon sözleşmeleri elektronik ortamda işlem gördükleri gibi belirlenmiş olan zamanda kullanmadıkları zaman ise geçersiz sayılmaktadır. Varlıklardaki değerlerin artışı, kullanım fiyatları, vade tarihleri, risk artışları, faiz oranları ve temettü ödemeleri ise opsiyonun fiyatını etkileyen unsurlar olmuştur.

Temelde satın alınan hakların kullanımı ile varlıktan dolayı doğan hakların kullanımının vade tarihinden önce kullanılıp kullanılmaması konusunu ele alan opsiyonlar olarak ayrılmaktadır. Satın alınan hakkın kullanımında Alım (call) opsiyonları alım hakkı tanırken, Satım (put) opsiyonları satım hakkı imkânı vermektedir. Hakların kullanımını vadeye göre ayıran Avrupa tipi opsiyonlarda vade sonunda kullanılırken, Amerikan tipi opsiyonlarda ise hakların vade süresi boyunca kullanımı esastır.

2.4.Türk Bankacılık Sektörü İçerisindeki Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı

Finansal sistemde köprü görevi gören bankalar özellikle finansal kriz süreçlerinde artış gösteren risklerin etkilerini, türev ürünlerin sağlamış olduğu imkânlar doğrultusunda telafi ederek bu süreçte karşılaşılabilecek olan zararın minimize edilmesini öngörmektedir. Uluslararası piyasalarla olan ilişkiler ile finansal işlem hacimlerinin artış göstererek çeşitlenmesi iletişim

ağındaki teknolojik gelişmelerle birleşerek finansal piyasaları daha da karmaşık bir yapıya getirmiştir.

1972 yılında Bretton Woods sisteminin sona ermesiyle birlikte kurların dalgalanma göstermesi, piyasalardaki faiz oranlarındaki dalgalanmaların ortaya çıkardığı faiz riskleri yatırımcısını tedirgin etmiş ve risklerin yönetimi adına türev ürünler kullanılmaya başlanmıştır. Ekonomik krizleri tetikleyen petrol fiyatlarındaki artışlar, faiz oranlarındaki değişiklik ve döviz kurlarındaki oynaklıkların etkisiyle oluşan belirsiz süreçlerde farklı yatırımlar ve risklerin etkisinin azaltılması için türev ürünler kullanımı etkili olmuştur. Kendi içerisinde somut bir varlık olmayan farklı bir finansal varlığa bağlı olarak ihraç edilen türev ürünler kendi içerisinde de risk barındırmakta olup fazla ve bilinçsiz kullanımı riski daha da arttırmaktadır. Asıl işlem konusu fon toplama ve fon kullandırma olan bankalarda, bilanço dışı hesaplarda takip edilen türev ürünler bilanço yapısını etkilememektedir.

Bankaların kredi, faiz oranı, hisse senedi fiyatları, ve döviz risklerinin yönetiminde önemli hale gelen türev ürünlerden farklı olarak bankalar faaliyetleri dolayısıyla işlemleri yaparken kâr amacıyla kullanılan türev ürünlerde ise kazanç sağlamak için hareket ederek mevcutta olan pozisyon üzerinden kur veya faiz oranını tahmin ederek kâr sağlayabilmek için ilerlemektedir. Kredi riskinin transferi için kullanılan türev ürünlerde bankaların kullandıkları kredilerin tahsili sürecinde gecikmeye girerek zamanında geri ödenmemesi bankalar için ciddi anlamda zarar boyutuna ulaşarak bilanço yapısını bozacağı için bankalar bu kredileri çeşitli skont hesaplarda takip etmektedir. Ancak belirli bir süre sonra geri tahsil edilemeyen krediler için ise çeşitli türev ürünlerin yardımıyla bilanço da zarar niteliğindeki kredileri bilanço dışına aktarmaktadır. Hisse senetlerinin yönetilmesi adına ise özellikle opsiyon sözleşmelerine yönelen bankalar gelecek için hak sahibi olmak istediklerinden dolayı türev ürünlere yönelmektedirler. Türev ürünlerin bankalarda yoğunluk kazandığı bir diğer alan ise döviz işlemleri olmuştur. Uluslararası entegrasyonların hız kazanmasıyla para birimlerindeki değişimler bankacılık sektöründe de etkisini göstermiştir. Döviz kurlarının yönetilmesinde türev ürünlerinin

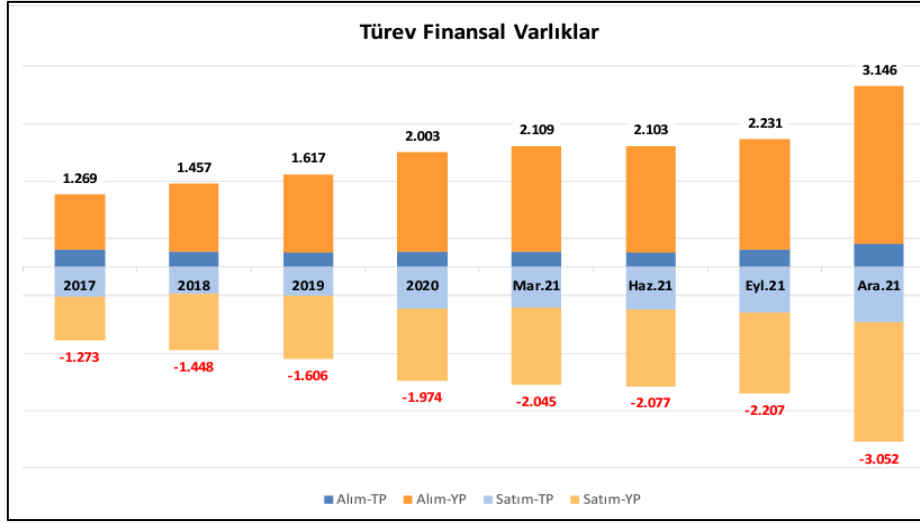
etkin olarak kullanılması döviz ihtiyacı olan Türkiye ekonomisinde de döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalardan dolayı kullanımı öngörülmüştür. Bankaların aleyhinde olan mevduat – kredi vade kompozisyonu, faiz oranlarında yaşanan değişikliklere karşı bankaları daha kırılgan bir hale getirdiğinden dolayı türev ürünleri kullanmak suretiyle, faiz oranı riskine karşı kendilerini koruma altına almak istemektedirler.

Katılım bankacılığında ise türev ürünler risk yönetimi yaparak risklerin azaltılması, yeniden dağıtımı, fiyat keşifleri yapılarak istikrarlı bir sürecin sağlanması ve piyasalarda bütünlüğün korunması için türev ürün kullanımında önemli bir yer teşkil etmektedir. Belirsizlik içeren durumlarda bilinçsizce kullanımı daha fazla risk ortamı oluşturacağından dolayı İslami açıdan riba, garar ve maysir içeren işlemlerin yapılması spekülasyon ve manipülasyon uygun görülmemiştir. Türev ürünlerin kullanımında İslami esaslar doğrultusunda Kur'an ve sünnetin esas şartlarından ayrılmadan kamu yararı ve katılımcıların hakları gözetilerek işlemlerin yapılması esas olmuştur. İslami finansın en temel özelliği olan faize neden olacak bir işlem yapılmaması, paranın ticari bir araç değil de emtia bir varlık olarak kullanılması, ekonomik hayatın gerçekçi ihtiyaçlara karşılık verdiği, dolandırıcılık ya da hayal ürünü olan varlıkların ön planda olmadığı, temelini özsermayeden alarak faaliyetlerini yürüten katılım bankalarında bu ilkeler türev ürünlerin kullanımını etkileyen temel yapı taşları olmuştur.

Özellikle ithalat ve ihracat işlemlerinde önemli paya sahip olan forward sözleşmelerinin katılım bankalarında kullanımında dayanak olan varlıkların İslami usul ve esaslara uygun olması gerektiği, sözleşmenin temel amacının riskten korunmak olmasıyla hareket edilerek bu amaç doğrultusunda sözleşmenin yapıyor olması, sözleşmelerin belirli bir vaad özelliği taşıyor olmasına ve vaade bağlı olan bu sözleşmelerde karşılık vaadi yerine tek taraflı olarak vaad sözleşmelerinin olmasına özen gösterilmesi gerekmektedir. Sözleşmelerin temelinde spekülasyon amacı taşıyor olması kumar özelliğinde olacağından dolayı İslami açıdan engel teşkil etmiştir. Bu sözleşmelere konu olan dayanak varlıkların miktar, nitelik, fiyat ve vade tarihlerinin açıkça belirtilmesi gerekmektedir. Standart özelliğe sahip olan

futures sözleşmelerde dayanak olan varlıkların fiyatları, vadeleri, miktarları ve niteliklerinin de standart olması ön plandadır. Organize piyasalarda işlem görüyor olmaları denetimlerin piyasaların sorumluluğu altında olduğu göstermektedir. Tarafların karşılıklı sorumluluklarından ziyade takas kurumuna karşı sorumlu olmaları karşı taraf riskini bulundurmamaktadır. Bu sözleşmelerin fiziki teslimattan ziyade ters işlem yapılarak kapatılması spekülative amaçlı kullanımında etkili olduğu gibi gerçekçi alım ve satım işlemlerini göstermediği ortaya koyulmuştur. Swap sözleşmelerin özellikle belirli şartlar elverdiğince para swaplarının katılım bankacılığında kullanımı faiz swaplarına göre daha ön planda olmuştur. Çünkü faiz swapları faizli bir yapıda olmasından dolayı katılım bankacılığında İslami hususlar doğrultusunda kullanımında engel teşkil eden husus olmuştur. Karışık varlık yapısına sahip olan opsiyon sözleşmelerinde ön sözleşme, icap, karşılık teorisi ve yenilik doğuran hak teorileri bu sözleşmelerin katılım bankalarında kullanılabilirlik düzeyinde belirleyici ilkeleri ortaya koymuştur. Opsiyon sözleşmelerinin İslami finasta kullanılabilirliğini etkileyen sözleşmelerdeki prim kavramı olmuştur. Prim taraflar arasında haklarda farklılıklar oluşturacak olup haksızlığa sebebiyet vermesi sebebiyle İslami açıdan engel teşkil etmektedir.

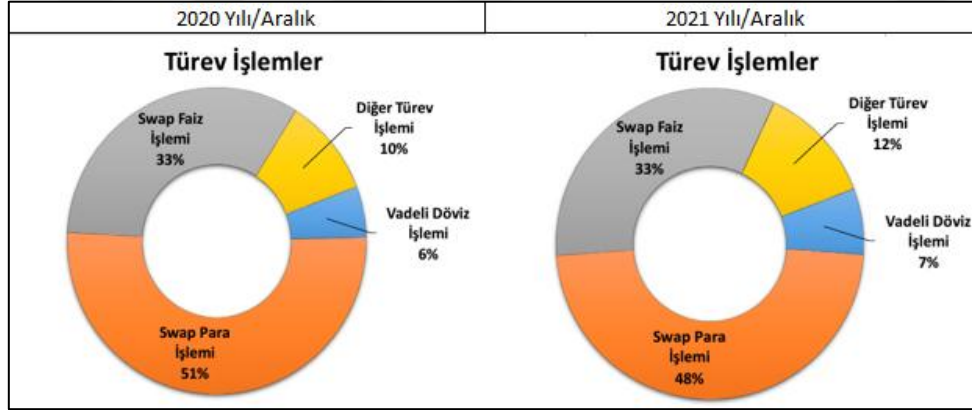
Türev finansal araçlar yatırımcısına riskten korunmanın yanında gelecekte oluşacak olan fiyatlarla ilgili tahminler yürüterek kâr elde etmelerini de sağlamaktadırlar. Yatırımcılar hedging işlemleri yaparak riskten korunmayı sağlarken, spekülasyon işlemleri ile de fiyat hareketlenmelerinden doğacak olan farktan kazanç sağlarken uluslararası finans pazarlarında işlem yaparak arbitraj imkânı yakalayabilmektedirler.

Grafik 4. Bankacılık Sektörü Türev Finansal Varlık Göstergesi / Milyar TL

Kaynak: BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Aralık 2021

2021 Aralık döneminde; türev alım tutarı 3.146 milyar TL ve satım tutarı ise 3.052 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılı Aralık ayına göre ise türev ürün alım tutarı %57,06 oranında, türev satım oranı ise %-54,61 oranında artış göstermiştir.

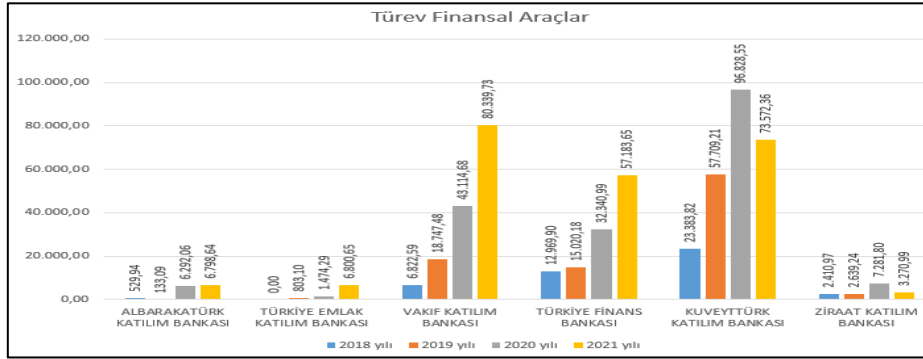

Grafik 5. Bankacılık Sektörü Türev İşlem Göstergesi

Kaynak: BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Aralık 2021

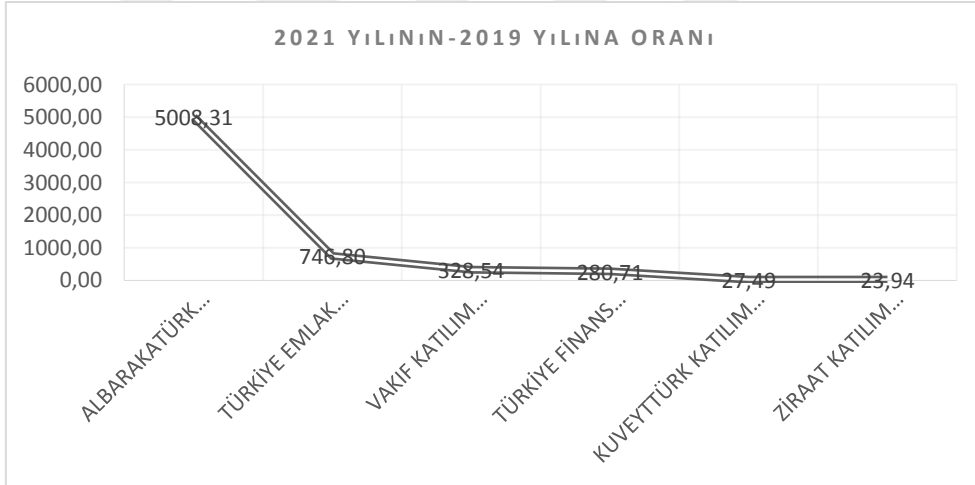
Bankacılık sektörü türev işlemlerin kullanım oranına bakıldığında 2021 yılı aralık ayında swap faiz işlemleri 2020 yılı aralık ayına göre değişim göstermemiş olmakla birlikte, swap para işlemi 2020 yılında %51'lik bir paya sahip iken 2021 yılında %48'lik paya sahip olarak %3'lük bir değer kaybı yaşamıştır. Diğer türev işlemleri %12'lik bir orana yükselerek

%2 lik artış göstermiş, vadeli döviz işlemleri ise 2020 yılı aralık ayına göre %1 lik oran artışıyla %7 lik bir paya sahip olmuştur.

Grafik 6. Katılım Bankalarında Türev Finansal Araç Kullanım Göstergesi / Bin TL

Kaynak: BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Aralık 2021

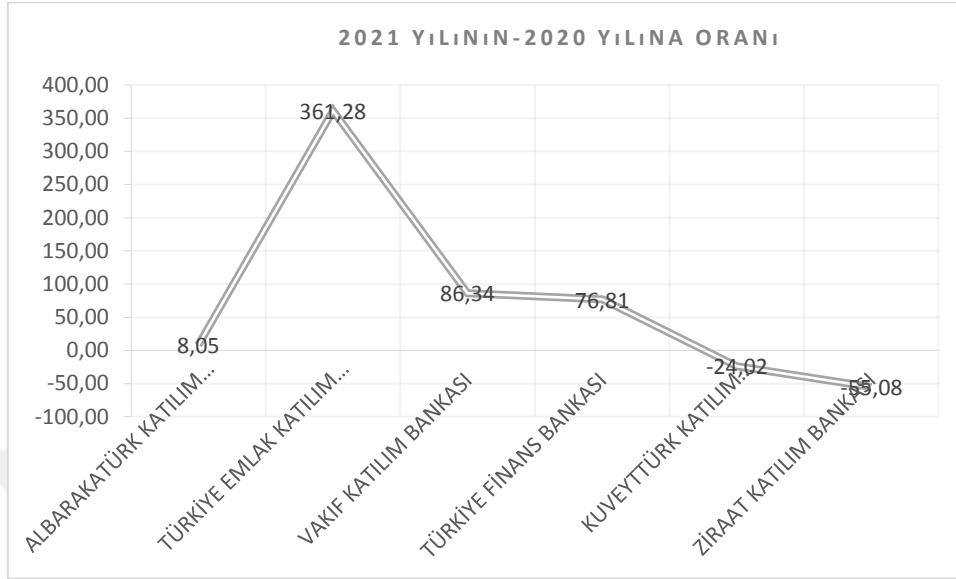

Grafik 7. Katılım Bankalarında Türev Finansal Araç Kullanım Göstergesi

Kaynak: TKBB, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Aralık 2022

Grafik 7 deki verilerde katılım bankalarının 2021 yılı dördüncü çeyreğindeki türev ürün kullanımının 2019 yılı dördüncü çeyreğindeki türev ürünlere olan oranı banka ayrımı gösterilerek belirtilmiştir. En fazla kullanım oranını gösteren Albarakatürk katılım bankası olmuş 133.090,00 bin TL den 6.798.644,00 bin TL ye yükselerek %5.008,31 lik oranda bir artış göstermiştir. Ancak 2021 yılı aralık ayında verilere bakıldığında ise türev ürün işlemlerini yoğun olarak kullanan Vakıf katılım 80.339.734,00

bin TL – Kuveytürk katılım 73.572.361,00 bin TL ve Türkiye Finans katılım bankası 57.183.647,00 bin TL olarak gelmektedir.

Grafik 8. Katılım Bankalarında Türev Finansal Araç Kullanım Göstergesi

Kaynak: TKBB, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Aralık 2022 / BİN TL

Grafik 8 deki verilerde katılım bankalarının 2021 yılı dördüncü çeyreğindeki türev ürün kullanımının 2020 yılı dördüncü çeyreğindeki türev ürünlere olan oranı banka ayrımı gösterilerek belirtilmiştir. Burada rakamsal olarak baktığımızda ise özellikle Ziraat katılım bankalarında 7.281.799 bin TL den 3.270.985 bin TL ye düşerek % -55,08 oranında düşüş göstermiştir. En önemli artış oranı ise 2021 yılı dördüncü çeyreğinde Emlak katılım bankalarında görülmüş olup 6.800.647 bin TL ye ulaşarak %361,28 oranında artış görülmüştür.

3. BÖLÜM

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNİN GELİŞİMİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

3.1. Pandemi Kavramı

Salgınlar, kısa bir zamanda etraftaki insanların, hayvanların ya da bitkilerin önemli bir kısmına bulaşan hastalık şeklinde tanımlandığında lokal, ülke sınırlarını aşarak yayılma etkisi gösterdiğinde ise pandemik olarak nitelendirilmektedir. "Pandemi" kelimesi, "hepsi" anlamına gelen Yunanca “pan” kelimesinden ve "halk" anlamına gelen “demos” kelimesinden kaynağını almıştır (Ataç ve Uçar, 2006). Bu kavram genellikle bir ülkenin tamamı ya da bir veya daha fazla kıtada yaygın bir bulaşıcı hastalık salgınına atıfta bulunmak için kullanılmaktadır (Honigsbaum, 2009).

"Pandemi" terimi pek çok tıbbi metin tarafından tanımlanmamış olmasına karşın birden çok değişkeni içinde barındırmıştır. Bu değişkenlerin aralarındaki benzerliklerin ve farklılıkların incelenmesi ile kavramın daha iyi tanımlanması sağlanmıştır.

Özellikle bir salgının pandemi olarak adlandırılması önemli bir olgudur. Covid-19 pandemisi Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından bir pandemi olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda bir pandeminin değişkenlik gösteren özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Qiu vd., 2017):

- i. Geniş bir coğrafi alana yayılma,
- ii. Hastalık hareketi,
- iii. Yenilik (daha öncekilerden farklı özelliklere sahip olması),
- iv. Şiddet/önem,
- v. Yüksek yayılma oranları ve üreme,
- vi. Minimum nüfus bağışıklığı,
- vii. Bulaşıcılık.

Coğrafi özellikler her zaman insanlar üzerinde belirleyici rol oynamıştır. M.Ö. 1100-M.S. 1500 yılları arasında farklı bölgelerde yaşayan insanların yaşam tarzları da farklılık göstermiştir. Avustralya ve Amerika yerlileri avcı toplayıcı iken, Avrasya yerlilerinin büyük bölümü ile Güney Amerika ve Sahranın güneyinde yaşayanlar tarım-hayvancılık, metal işleme ile karmaşık siyasal örgütlenme becerilerini geliştirmişlerdir. Ortadoğu’ da iklim değişikliği insanları farklı yerlerde farklı besin ve geçim kaynakları aramaya iterek suya yakın yerlere ekim yapmaya yöneltmiştir. Kırsal alanlarda avcılık ve toplayıcılıkla geçimini sağlayan insanlar, Tarım Devrimi ile birlikte önemli bir dönüm noktası olmuş evcilleştirdikleri hayvanları ve toprağı işleyerek hayatlarına devam etmişlerdir.

Endüstri Devrimi ile birlikte atlar yerine sabanlar tarımda işleme aracı olarak kullanılmıştır. Birçok yabani hayvanın besin kaynağı olarak kullanılması hayvan neslinin tükenmesine yol açarken kıtlık ve kuraklık insanı yeni dünya arayışına itmiştir. Avlanma ile hayvan neslinin azalması, insanları yaşamlarını devam ettirmek için besin kaynakları aramaya yöneltmiştir. İşlenecek olan toprakların oluşturulması için ormanların tahrip edilmesi, yeni yaşam alanlarına yakın suyun olması insanları mikropla tanışmaya itmiş ve böylece yaşam alanları yok edilen canlılar artık insanlara daha yakın olma fırsatı bulmuş ve bu canlılarda insanlara veba, tulerami, sıtma gibi hastalıkların taşınması durumunu doğurmuştur. Değişen dünya ile birlikte kırsal alanlardan kentlere göçlerin artması ve toplu yaşam koşulları salgın riskini arttırarak kitlesel ölümleri kaçınılmaz kıldığı gibi farklı varyantlarda salgınlarında meydana gelmesine sebep olmuştur.

Tarihin her döneminde etkisini gösteren salgınların neden ortaya çıktığı yakın bir geçmişe kadar belirlenememiş ve bulundukları bölgelerde o bölgelerin özelliklerine göre etkiler göstererek kitlesel ölümlere yol açmıştır. Salgınları ortaya çıkaran nedenler genel anlamda yerleşik hayata geçtikten sonraki sağlıksız ortam, ekolojik dengenin bozulması, kıtlık, hijyen kurallarına uymamak, savaş, deprem, sel gibi doğal afetler, ekolojik düzen ile canlıların yaşam alanlarının tahrip edilmesi, bağışıklık sisteminin zayıflaması, kentleşme, seyahatlerin dönüşüme uğrayarak küresel boyutlara

ulaşması, arazi kullanımında değişimlerin oluşması, toplumsal eşitsizlik, yoksulluk, yetersiz ve düzensiz beslenme, çevre sorunları, iklim anormallikleri ile koruyucu önlemlerin zamanında alınamaması olarak görülmektedir. Modernitenin getirmiş olduğu risk toplumu da salgınların oluşmasını tetikleyen unsurlar için yer almaktadır.

Tarihsel süreçte ortaya çıkan salgın hastalıklar ortaya çıktıkları toplumları derinden etkileyerek, toplumsal hayatı değiştirip yeniden şekillendirerek toplumları olumsuz yönde etkilemiştir. İspanyol Gribi, Hong Kong Gribi, SARS, H7N9, Ebola, Zika dahil olmak üzere tarihte kaydedilmiş birçok önemli salgın hastalık pandemi niteliği taşımış ve kitlesel ölümlere neden olmuştur. Salgınlar kitlesel ölümlerin yanı sıra toplumun her kesimini ekonomik, sosyal, siyasal ve psikolojik olarak etkileyerek insan yaşamı üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Pandemiye bağlı krizler, ulusal ve küresel toplulukların sağlığı, ekonomik durumu, toplumsal yaşantısı ve bireylerin güvenliği üzerinde olumsuz etkilere yol açarak aynı zamanda, önemli siyasi, ekonomik ve sosyal bozulmaya neden olmuştur (Qiu vd., 2017).

Tarihsel süreçte meydana gelen pandemilerin çok yüksek can kayıplarına neden olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Tablo 6 'da günümüze kadar meydana gelmiş pandemiler ve tahmini ölüm sayıları gösterilmektedir.

Tablo 6. Tarihsel Süreçte Salgınların Tahmini Ölüm Sayıları

Yıl	Salgın	Tahmini Ölüm Sayısı
165-180	Antonine Salgını	5 milyon
541-542	1.Veba Salgını	30-50 milyon
735-737	Japonya Çiçek Salgını	1 milyon
1347-1351	2.Veba Salgını	200 milyon
1520-	Yeni Dünya Çiçek Salgını	56 milyon
1629-1631	İtalya Vebası	1 milyon

1665	Londra Büyük Vebası	100 bin
1817-1923	Kolera Pandemileri 1-6	>1 milyon
1885-	3.Veba Salgını	12 milyon
1800 sonu	Sarı Humma Salgını	100-150 bin
1889-1890	Rus Gribi	1 milyon
1918- 1919	İspanyol Gribi	40-50 milyon
1957-1958	Asya Gribi	1,1 milyon
1968-1970	Hong Kong Gribi	1 milyon
1981- Günümüz	HIV/AIDS	>35 milyon
2002-2004	SARS	770
2009-2010	Domuz Gribi	200.000
2014-2016	Ebola	11.000
2015- Günümüz	MERS	850
2019- Günümüz	SARS-COV- 2	4,4 milyon (20 Ağustos 2021)

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Salgın hastalıklar İmparatorlukları çökerttiği ve istikrarsızlıkları oluşturduğu, sınırları yeniden çizmeye, göç ve kolonizasyon güzergahlarını etkilediği gibi siyasi, ekonomik, demografik ve toplumsal sonuçlarıyla birlikte yeryüzü haritasının yeniden çizilerek tarihsel yapının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Son yüzyıl içerisinde meydana gelen süreleri ve ölüm vakaları yukarıdaki tabloda incelendiğinde, bu salgınlardan sarı humma, kolera, zika, domuz gribi (H1N1), MERS-Cov, kuş gribi (H7N9 ve H5N1) ve vebanın etkileri günümüzde bölgesel ya da küresel olarak etkili olabildiği görülmektedir.

Küreselleşme olgusu ile birlikte insanların sürekli bir hareket ve kültürel etkileşim halinde olmaları ortaya çıkan salgınların büyük oranda yayılımını artırırken salgınların ne zaman çıkacağı ne kadar süreceği ve nasıl müdahale edileceğinin önceden bilinmemesi salgının etkisini arttırmasına neden

olmuştur. Nüfus artışı, göç, seyahatler ve savaşlar küreselleşme ile hız kazanarak salgınlar için zemin hazırlayarak yayılım hızını arttırmıştır.

Covid-19 pandemisi gizemli bir hastalık olarak 21. yy. da salgınların son halkası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerle paralellik göstermiş olduğu gibi toplumlar üzerinde yıkıcı etkileri de olmuştur. Pandemilerin afetlere dönüşmesi ise toplumun rutin işleyişinde önemli aksaklıklara neden olacak insani ve yapısal zaafiyetleride beraberinde getirmiştir.

3.1.1. Covid-19 Pandemisinin Ortaya Çıkışı

Dünyayı sadece insanların değil hayvanların, bitkilerin, toprak, deniz ve atmosferinde iç içe olduğu bir bütün olarak görmek mümkündür. Salgınların kaçınılmaz olduğu hayatta hastalıkların %70' i hayvanlardan kaynaklanmıştır.

Koronavirüs, kuşlar ve memelilerde çeşitli hastalıklara neden olan, Coronaviridae ailesinin iki alt familyasından birisi olan virüsleri ifade etmektedir (Hasöksüz vd., 2020). 2019'da ortaya çıkan ve ilk olarak Çin'in Wuhan şehrinde görülen koronavirüs, virüsle temasta bulunan kişilerde, tedavi edilemeyen zatürre benzeri belirtiler göstermiştir (Aslan, 2020; Xu vd., 2020).

Önemli sayıda hastada nedeni bilinmeyen pnömonin gelişmiş olması sonucu elde edilen klinik sunumlar hastalığın büyük ölçüde viral pnömونيye benzediğini göstermiştir. Ancak bazıları hızla ilerleyerek ciddi hastalığa ve ölümcül sonuçlara dönüşmüştür (WHO, 2020a). Hastalık daha sonra hızla Wuhan'dan diğer bölgelere yayılmıştır. Ocak 2020'nin ilk haftasında, Çin hastalık kontrol ve önleme merkezi tarafından bu hastaların boğaz sürüntü örneğinden yeni bir koronavirüs tespit edilerek virüse 2019 yeni koronavirüs (2019-nCoV) adı verilmiştir. 2019-nCoV salgını, Çin'in diğer bölgelerine ve diğer bazı ülkelere hızla yayılmıştır. Çin dışındaki ülkelerde bildirilen vakalar ağırlıklı olarak yakın zamanda Çin'e seyahat etmiş kişilerde görülmüştür. Hızlı küresel yayılma nedeniyle 30 Ocak'ta Dünya Sağlık Örgütü (WHO) salgını uluslararası önemi haiz bir halk sağlığı acil durumu olarak ilan etmiştir (WHO, 2020b).

İnsandan insana solunum yolu ile geçtiği belirtilen Covid-19 pandemisi, küresel etkilerden dolayı hızla yayılmış ve dünya çapındaki vaka sayısının kayda değer bir biçimde ve endişe verecek düzeyde artması sonucunda WHO tarafından 11 Mart 2020’de pandemi olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020). Sadece ortaya çıktığı bölge olan Çin’ i değil, küresel bir boyuta ulaşan salgın haline gelmesi nedeniyle, kısa bir süre içerisinde bütün dünyayı etkisi altına almıştır (WHO, 2020c). Tarih boyunca ortaya çıkan diğer salgınlar bölge, ülke veya kıta ölçeğinde kalırken, küreselleşmenin getirdiği hareketlilik Covid-19 pandemisini küresel boyuta taşımakla birlikte diğer salgınlardan ayıran en önemli özelliği olmuştur.

3.1.2. Covid-19 Pandemisinin Gelişim Süreci

Covid-19 pandemisi sınırları aşarak tüm dünyayı etkisi altında bırakmış dolayısıyla sağlık boyutundaki etkisi dışında sosyal, ekonomik ve politik sonuçları ile insanların hayatlarının her alanını etkilemiştir. Hükümetler tarafından virüsün ilk etapta tanımlanamaması, virüs hakkındaki bilgi eksikliği ve salgının kontrol altına alınamaması alınan tedbirlerde gecikmelere ve kargaşalara neden olmuştur. Oluşan belirsiz durum karşısında hükümetler salgının şiddetini azaltmak ve kontrol altına almak amacıyla öncelikle sınırlarını kapatarak ülke ve şehirlerarası hareketliliği engellemeye çalışmışlardır. Kapanma, eğitim ve öğretime ara verilmesi, iş yerlerinin kapatılması ve çalışanların evlerinden çalışmaları gibi bir dizi tedbir hayata geçirilmiştir. Maske – mesafe – hijyen - dezenfektan kullanımı, işyerlerinin kapatılması, sokağa çıkma yasakları, karantina ve izolasyon süreçleri ile sosyal yaşantı durdurulmaya çalışılarak ekonomik aktivitelerin kısıtlanması yoluyla toplumsal önlemler alınmıştır. Ancak ekonomik güç kaybı, belirsiz iş koşulları, gelir kayıplarıyla doğru orantılı olarak geçim sıkıntılarının oluşması toplumu ekonomik zorluklar ile karşı karşıya bırakarak psikolojik olarak etkilemiştir.

Covid-19 pandemisi bölgesel etkiden ziyade küresel boyutlara ulaşarak sadece ortaya çıktığı Çin’i değil tüm dünyayı etkisine almıştır. İnsanlar bu salgının dayanak noktası olarak farklı anlamlar çıkarmıştır. Komplo teorilerine inanlar olduğu kadar dini açıdan da tanrının bizlere verdiği ceza,

bela, musibet, gazap, isyan edenlere verilmiş olan ilahi ceza niteliğinde değerlendirilmiş hatta bu dünya da günümüz şartlarında yaşanması doğal bir davranışmış gibi tavır sergileyerek rahatta davrananlar olmuştur. Yıllar önceden de bilimsel kaynaklara bakıldığında küresel hale gelen dünyada bu tür salgınların olacağı doğal olarak kabul edilmiştir. Bu salgın döneminde toplumlar farklı oranlarda etkilenmiş olsa da belirsiz bir durum olduğu için kaynağı, ne zaman ve nasıl ortaya çıkacağı bilinmemiştir. Bu durumda salgınların şiddetini ancak siyasi karar mekanizmalarının aldığı önlem ve tedbirler ile sağlık yöntemlerini ne zaman ve nasıl kullanacağı belirleyici olmuştur.

WHO tarafından küresel bir salgın olarak tanımlanan Covid-19 pandemisinin Çin dışında diğer ülkelerde de yayılım göstermesi ile vaka sayılarının gün geçtikçe artış göstermesi Şubat 2020 ayı sonunda ülkelerin kapanmaya gitmesine yol açmıştır. Buna bağlı olarak WHO tarafından, 30 Ocak tarihinde Covid-19 "Uluslararası halk sağlığı acil durumu" olarak duyurulmuş ve 11 Mart 2020 tarihinde "pandemi" olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020c). Salgının ortaya çıktığı Mart 2020 tarihinden 20 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla toplam 209.876.613 insanın hastalandığı ve 4.400.284 ölüm vakası meydana geldiği ve 20 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla toplam 4.562.256.778 aşı dozu uygulandığı bildirilmektedir (WHO, 2021).

Mart 2020 ayının başında Çin'de salgının yayılması yavaşlamış İran, Güney Kore ve İtalya gibi ülkelerde Covid-19 vakaları artmış ve bunun sonucunda meydana gelen ölümler hızlı bir biçimde artmıştır. 20 Ağustos 2021 tarihinde dünya çapında 260 milyon vaka kaydedilmiş ve 4,4 milyon insanın Covid-19 nedeniyle hayatını kaybettiği bildirilmiştir. Aşağıdaki grafikte en fazla ölüm vakası olan ülkelere göre can kaybı verileri gösterilmektedir (Elflein, 2020a, 2020b; WHO, 2021).

Türkiye’de ilk Covid-19 vakası 11 Mart 2020’de, ilk ölüm ise 15 Mart 2020’de gerçekleşmiştir. Sonrasında izolasyon, karantina, sokağa çıkma yasağı vb. ilaç dışı tedbirler uygulanmaya başlamış ve halen daha bu tedbirler birtakım yollarla sürmektedir (T.C. Sağlık Bakanlığı). 20 Ağustos

2021 itibariyle bildirilen verilere göre ise Türkiye’de toplamda 6.157.772 vaka sayısı, toplamda 53.891 ölüm vakası kaydedilmiştir (WHO, 2021).

Tablo 7. Bölgelere ve bazı ülkelere göre Covid-19 pandemisi vaka ve ölüm sayıları (20 Ağustos 2021)

Ülke/Bölge	Vaka Sayısı	Ölüm
Küresel	209.876.613	4.400.284
Güney ve Kuzey Amerika	81.226.913	2.065.166
Avrupa	63.296.202	1.250.224
Güneydoğu Asya	40.322.873	621.356
Doğu Akdeniz	13.935.546	254.470
Batı Pasifik	5.680.874	79.620
Afrika	5.413.441	129.435
ABD	37.085.214	620.355
Hindistan	32.358.829	433.589
Brezilya	20.457.897	571.662
Rusya	6.705.523	174.485
Birleşik Krallık	6.392.164	131.373
Fransa	6.384.773	111.839
Türkiye	6.157.772	53.891
Arjantin	5.106.207	109.652

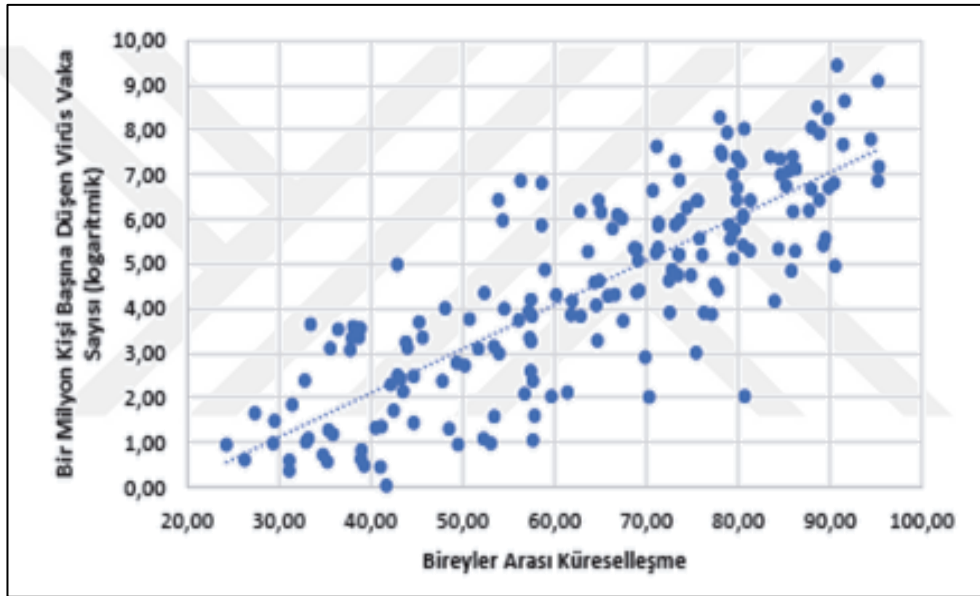
Kaynak: WHO, 2021.

Tablo 7’de, Türkiye’deki ilk Covid-19 pandemi vakasının tespit edildiği gün olan 11 Mart 2020 tarihinden- 12 Mayıs 2020 tarihine kadar geçen zaman sürecinde meydana gelen, Covid-19 pandemisi kökenli; toplam vaka sayısı, toplam iyileşen hasta sayısı ve toplam ölüm sayısı, gün bazlı olarak görülmektedir. 12 Mayıs tarihi itibariye ABD 1 milyon 298 bin 2087 vaka sayısı ile listenin başında yer alırken; ABD’yi sırasıyla Rusya, Birleşik Krallık, İspanya, İtalya, Brezilya ve Almanya izlemektedir (WHO, 2020d).

Covid-19 pandemisi için ortak bir uzlaşa sağlanamamış net olarak nerelerden ve nasıl ortaya çıktığı belirlenememiştir. Ayrıca kesin olarak

özüm yolu niyetinde bir tedavi yöntemi veya aşısı bulunmayan bu hastalıkla öncelikle temel mücadelede ve korunma yönteminde sosyal mesafemizi koruyarak, yakın temasta bulunmadan iletişim halinde olmak, elleri sık sık yıkayarak, zorunlu olmadıkça evlerden dışarı çıkmamak ve elbette hastalığa yakalandığı düşünülen kişileri karantina altına almak olmuştur.

Grafik 9’da görülebileceği üzere bireylerin turist, öğrenci, göçmen veya iş insanı olarak küreselleşmeye daha sıkı entegre oldukları ülkelerde Covid-19 pandemisinde vakalar daha fazla yaşanmıştır.

Grafik 9. Bireyler arası küreselleşme ve Covid-19 Pandemi Vaka Sayıları Arasındaki Ülke Bazlı İlişki

Kaynak: ECDC & KOF Swiss Economic Institute

Toplumlar geçmişten günümüze kadar pek çok salgın ile karşı karşıya gelmiş bu salgınların meydana getirmiş olduğu farklı sonuçları ile de yüzleşmiştir (Boissay ve Rungcharoenkitkul, 2020: 2). Covid-19 pandemisi tüm ülkelerde olduğu kadar bizim ülkemizde de sınırları belli olmayan belli bir çerçevede sınırlandırılmayacak kadar geniş bir etkiye sahip olmuştur. Bu salgının ortaya çıkarmış olduğu tehditler hayatımızda yıkıcı etkiler yaratarak bir kriz ortamı hazırlamıştır. Ne zaman ortaya çıkacağı belli olmadığı gibi ne zaman biteceği ne gibi zararlar vererek hangi tedbirlerle yok olacağı önceden belirlenemeyen salgınlarda toplumlar korku ve

endişeye kapılarak panik yaşamıştır. Tüm sektörlerde varlığını hissettiren salgınlar son bulsa bile maliyetlerin süreçleri bilinmemekte zarar boyutları net olarak hesaplanamamaktadır. Tek bir sektörden ziyade tüm sektörlerle etki ederek ekonomik anlamda zor süreçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Covid-19 pandemisinin yaratmış olduğu kriz sadece ekonomik veya finansal değil sağlık sektörü açısından da tam bir kaos ortamı hazırlamıştır. Piyasalarda ciddi anlamda hareketsizlikler oluşması ve sağlık açısından salgına müdahale çalışmalarındaki harcamalar bu belirsiz ve uzun süreçte ekonomik olarak bir yük oluşturarak önemli paya sahip olduğu gibi piyasalarda durgunluklar oluşmuş ekonomik anlamda arz ve talep şokları yaşanmıştır.

Çok yönlü bir yapıya sahip olan Covid-19 pandemisi tüm sektörlerle etki yaratmış hatta yeni sektörlerle de kapı aralamıştır. Bilim, sanat, medya, hanehalkı, sağlık, turizm, perakende, eğitim gibi sektörlerde etkili olduğu kadar toplumsal, sosyal ve psikolojik olarak etkileri kaçınılmaz olmuştur. Salgının küresel bir pazar olan Çin’ de ortaya çıkması tüm ülkelerdeki pazarları olumsuz etkilemiş iktisadi olarak arz ve talep dengesizliklerini ortaya çıkarmıştır. Ülkeler belirlemiş oldukları önlemleri uygulamaya koyarak salgının yayılma hızını yavaşlatmaya çalışmışlardır. Üretim yapan firmaların kapatılması, işsiz kalma korkusunu doğurmuş kişiler tüketim ihtiyaçlarını karşılamada tercihleri de değişiklik gösterdiği gibi temel besin kaynaklarını alarak harcamalarını da azaltmıştır. Salgının şiddetinin azaltılmasında siyasi karar mekanizmalarının aldığı önlem ve tedbirler, sağlık yöntemlerinin ne zaman ve nasıl kullanacağında belirleyici olmuştur.

Özellikle sağlık sektöründe çalışanlar için büyük bir rol oynayan salgın uzun çalışma saatleri, hastalığa kapılma kaygısı, aileden uzak olma, koruyucu ekipmanların sınırlılığı, fiziksel yorgunluk ve yalnızlık sağlık çalışanları adına zor günleri ortaya çıkarmıştır.

İş sayısı, iş koşullarının sürekliliğinin sağlanamaması, yeni çalışma modellerini benimseyememe, işsizlik ve eksik istihdam, iş kalitesi ile bu gruplardaki savunmasız gruplar zor günler yaşamış, yaşam standartlarını zaman zaman farklı alanlara yöneltmişlerdir. Ekonomik güç kaybı, belirsiz

iş koşullarını ve ücretleri benimseyememe, geçim sıkıntıları, olumsuz iş gücü piyasası psikolojik olarak rahatsızlanmalara yol açmıştır. Maske – mesafe – hijyen - dezenfektan kullanımı ön planda tutulmuş, işyerleri kapatılmış, sokağa çıkma yasakları getirilerek karantina ve izolasyon süreçleri ile sosyal yaşantı durdurulmaya çalışılarak ekonomik aktivitelerin kısıtlanması ile toplumsal önlemler alınmıştır.

Vaka ve ölüm rakamları incelendiğinde özellikle ABD, Hindistan, Brezilya, Fransa, İtalya ve İspanya'nın çok yüksek düzeylere ulaştığı gözlenmektedir. Vaka ve ölüm rakamları ve virüsün bulaşma hızı bireysel ve toplumsal anlamda birçok soruna neden olmuş ve ülkeleri bir takım tedbirler almaya zorlamıştır.

Bu salgın sosyal açıdan da pekçok etki yaratarak sınıf farklılıklarına da yol açmıştır. Özellikle üretim sektöründe çalışan kadınların önemli ölçüde iş kaybına uğradığı ve sağlık çalışanlarının çoğunluğu kadınlardan oluştuğundan dolayı da salgının doğrudan etkisine kadınlarda daha fazla gösterdiği görülmüştür. Kadınların ücretsiz bakım ve ev işlerinde çalışma zamanı keskin bir şekilde artmış ve bu işler için eskiye göre daha fazla zaman harcamışlardır. Babaların aksine annelerin iş kaybına uğrama, çocuk bakımına veya aileye odaklanmak için daha az çalışma saatlerine maruz kalma olasılığı daha yüksek olmuştur.

Ülkemizde de pandeminin sosyal olarak etkileri dünyada olduğu gibi benzer şekilde gelişmiştir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye’de de 65 yaş ve üstü bireyler ile kronik hastalığı bulunan kişilerin evlerinin dışına çıkması belirli dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığınca kısıtlanmıştır. Ancak yaşlıların bazı gereksinimlerinin karşılanması amacıyla çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda gönüllüler ve kamu kurumları bir takım faaliyetler yürütmüştür. Bu bağlamda kısıtlamaya tabi tutulan vatandaşlar 155, 156, 112 hatlarından gereksinimlerini bildirme imkânı verilmiş, bazı hizmetler kapılarına kadar götürülmüştür. Yakını olmayan yaşlıların gereksinimlerini karşılamak maksadıyla valilik/kaymakamlıkların bünyesinde “Vefa Koordinasyon Grubu” oluşturulmuş, bu gruplar da bahse konu yaşlıların kapılarına kadar hizmet götürmüştür (Üstün ve Özçiftçi,

2020). Diğer taraftan çeşitli zamanlarda 18 yaş altı çocuklar, 65 yaş üstü bireyler için çeşitli sosyal izolasyonlar zaman içerisinde değiştirilerek uygulanmıştır. Ayrıca tüm yaş gruplarını kapsayan kısıtlamalar da vaka sayılarının artışına bağlı olarak uygulanmıştır.

3.2.Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri

Dünya ekonomileri İlkçağlardan günümüze kadar salgın, deprem, sel gibi birçok doğal afetten etkilenerek sosyal ve siyasal fonksiyonlarla biraraya gelerek ekonomik piyasaları doğrudan etkilemiş toplumsal hayatta olumsuzluklara yol açmıştır. Covid-19 pandemi sürecinde dünyada onbinlerce insan kısıtlamaların gelmesiyle birlikte evlerinde kapalı kalmış ve ekonomik faaliyetler de işlemlere ara verilmiştir. Covid-19 pandemisi ile birlikte belirsiz bir sürece girilmesi mali şokların oluşmasına arz ve talep şoklarını tetikleyerek hanehalklarında üretimden tüketime kadar harcama alışkanlıklarını değiştirerek, ulaşım ve tedarik zincirlerinde hareketliliğin yavaşlamasına, ticari işlemlerden finansmana kadar tüm faaliyetlerde dalgalanmalara sebebiyet vererek Dünya üzerinde büyük bir ekonomiye sahip olan Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra gelen Çin üzerinde Covid-19 pandemisinin etkileri kaçınılmaz olmuş şiddetli etkiler yaratmıştır. Gelecek ile ilgili belirsizliklerin olması işgücü anlamında kendini ispatlamış olan Çin' de de aksaklıkların yaşanmasına sebep olmuştur.

Üretim de yaşanan sıkıntılar, küresel ticaretin ve tedarik zincirlerinin bozulmasına, emtia fiyatlarının düşmesine, TL nin dolar karşısında değer kaybetmesine, petrol fiyatlarında düşüşlerin yaşanarak altın fiyatlarında ise takip edilmesi mümkün olmayan değişimlere yol açmıştır. Petrol fiyatlarındaki değişimlerin etkisini göstermiş olması, finansal piyasalarda ve istihdamdaki küçülmeler işsizlik oranının artışı tetiklemiş, ekonomide durgunluk olarak beklentilerin yani resesyonun yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

3.3.Covid-19 Pandemisinin Reel Sektöre Etkileri

Küreselleşme kavramının hayatımıza girmesi sonucunda bir yandan mal ve hizmetlerin bir yandan da sermaye hareketliliğinin olması ve bilgi-

iletişim ağlarının genişlemesi ile uluslararası sınırlardaki serbestleşme sadece ekonomik değil hem sosyal, siyasal ve kùltùrel anlamda dònùřùmleri de beraberinde getirmiştir.

Kùreselleřmenin etkisinin bùyùk olduğu Covid-19 pandemi sürecinde turizm, dış ticaret, iřgücù, bùyùme rakamları ciddi anlamda etki gùrmüş, sektörlerde güven unsurunun etkisini yitirmeye başlamasıyla birlikte de sanayi üretimleri ciddi anlamda negatif yönliù etkiler gùrmüştür.

Covid-19 pandemisi sadece sağlık sisteminde değil ekonomik ve finansal sistemlerde de ciddi sorunlar yaratmış ancak maliyetini hesaplamanın mümkün olmadığı bu süreçte ùlkeleri kùresel anlamda çözüm yolları aramaya yöneltmiştir.

Özellikle ekonomik zararlara alternatif yöntemler oluşturularak ekonomik yapının canlanması için bireylerin ihtiyaçlarında gerek erteleme gerekse ücretsiz karşılanması adına hizmet sağlamışlardır. Gelir kaybına uğrayan ve işsiz kalan kesim için istihdam olanakları oluşturulmuş, gelir transferler ile sosyal desteklemeler arttırılmıştır. Öncelikle toplumlarda sağlık alanında temel gereksinimler ile hayatlarını devam ettirebilmek için nakit ihtiyaçları karşılanarak mali destekler ile finanse edilmiştir.

Covid-19 pandemisinin yarattığı kùresel kriz, bir bütün olarak reel ekonomileri ciddi şekilde etkilese de, bu krizden etkilenen sektörler yapıları itibarı ile birbirinden farklılaşmaktadır. Tablo 8 ' de gùrùlmekte olduğu üzere ILO verilerine göre reel ekonomideki 18 sektörün 6' sı bu krizden oldukça yüksek bir düzeyde etkilenmiştir. 2019 yılı sonu itibarıyla Türkiye' de toplam 12,9 milyon kişi bu altı sektörde çalışmakta ve bu da sektörde tüm çalışanlar (28,1 milyon) yüzde 46' sına denk gelmekte olduğu gùrùlmektedir. Yani Türkiye'de çalışan insan sayısının yüzde 46'sı Covid-19 pandemisi ile gelen krizde ciddi bir işsizlik kriziyle karşi karşıya kalmaktadır. 5,2 milyon çalışanıyla yüksek risk grubunda yer alan bu altı sektörden en bùyüğü ve muhtemelen en kritik olanı imalat sanayiinde; kùresel tedarik zincirlerindeki kırılmalar, özellikle dayanıklı tüketim malları için talepte azalma ve salgına karşi alınmış kurumsal tedbirler nedeniyle ciddi bir düşüş yaşanmaktadır (Gür vd., 2020).

Tablo 8. Covid-19 Pandemisinin Sektörlere Etki Düzeyi

Sektör	Etki Düzeyi	Çalışan Sayısı (Milyon)	Oran (%)
İmalat	Yüksek	5.154	18,4
Toptan ve perakende ticaret	Yüksek	3.920	14,0
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	Yüksek	1.701	6,1
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	Yüksek	962	3,4
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	Yüksek	886	3,2
Gayrimenkul faaliyetleri	Yüksek	298	1,1
Ulaştırma ve depolama	Orta Düşük	1.256	4,5
Diğer hizmet faaliyetleri	Orta Düşük	919	3,3
Bilgi ve iletişim	Orta Düşük	234	0,8
Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor	Orta Düşük	172	0,6
İnşaat	Orta	1.550	5,5
Finans ve sigorta faaliyetleri	Orta	295	1,1
Madencilik ve taş ocakçılığı	Orta	124	0,4
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	Düşük-Orta	5.097	18,2
Kamu yönetimi ve savunma	Düşük	1.940	6,9
Eğitim	Düşük	1.801	6,4
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet	Düşük	1.491	5,3

faaliyetleri			
Elektrik, gaz, buhar, su temini ve kanalizasyon	Düşük	283	1,0
Toplam	Genel	28.080	100

Kaynak: Gür vd., 2020.

Sektörel bazda etkilere bakıldığında:

Sağlık harcamalarının artırılması ve sağlık sektörüne aşırı yüklenme: Ülkelerin bu konuda birbirlerine çeşitli malzeme temin etmelerine rağmen, özellikle tıbbi cihaz ve cihaz yetersizlikleri çeşitli tedbirlerin alınmasına neden olmuştur. Örnek olarak Türkiye'de cerrahi maske satışı devlet tarafından yasaklanmış ve ücretsiz bir şekilde dağıtımı yapılmıştır. Dezenfektan ve kolonya gibi hijyenik ürünlerin fiyatlarının aşırı yükselmesi sonucunda fiyatlara denge getirmek için tavan fiyat uygulamasına gidilmiş bunun yanı sıra birçok ülkede yeterli hastane ortamı, tıbbi cihaz, sağlık personeli gibi eksiklikler ortaya çıkmıştır. Mevcut ekipman ve personel de aşırı bir şekilde iş yüküne maruz kalmıştır. Yine birçok ülke salgın sırasında ihtiyaç duyulan diğer materyallerin üretimi için, özellikle aşı çalışması için yeni kaynaklar ayırmak zorunda kalmıştır. Buna göre 2020 ve de önümüzdeki yıllarda ülkelerin sağlık harcamalarının önemli ölçüde artış göstermesi beklenmektedir (Levine ve McKibbin, 2020).

İşsizlik oranında meydana gelen hızlı artışlar: Talep ve arz şoklarının vazgeçilmez bir sonucu da üretimdeki düşüştür (Guerrieri, 2020). Üretim düşüşleri, işsizlik oranındaki artışa da neden olmuştur. Uluslararası Para Fonu (IMF) Mayıs 2020 tahmininde, gelişmiş ülke ekonomilerinde 2019'da ortalama % 4,8, 2020 Mayıs ayı tahmininde, 2020 sonu için % 8,3'lük bir işsizlik oranı öngörmektedir. 2019'da Türkiye'deki işsizlik oranı % 13,2 olmasına rağmen 2020 yılı sonu işsizlik oranı tahmini % 17,2'dir. Bu tahminler Türkiye'de 2020'de yaklaşık 1,3 milyon kişinin işsiz kalması yönünde anlaşılmaktadır. ABD'deki durum yine kötümser olmaktadır. Şubat 2020'deki işsizlik oranı son 4 yılın en düşük oranına eşit olarak % 3,5 olmuştur. Sadece altı hafta sonrasında, görünüm derinden değişmekte ve

yaklaşık olarak 10 milyon Amerikalı işsizlik parasına başvurmuştur (Chaney ve Morath, 2020).

Covid-19 pandemisi diğer salgınlara göre farklılık teşkil etmektedir. Covid-19 sürecinde yaşanan arz, talep, ve finansal şoklar pek çok katmanlı olduğu kadar diğer şoklarla da ilişkilidir. Pandemi döneminde kişilerin ironik bir şekilde dışarı çıkmaları engellenmiş olup dolaylı yoldan tüketim yapmaları da kısıtlanmıştır. Tüketim olanakları bu şekilde kısıtlanırken bir yandan da ihtiyaç malzemelerinin karşılanacağı pek çok yer kapatılmıştır. Bu da mal ve hizmet sektöründe büyük bir kayıp olarak karşımıza çıkmıştır. Kriz süreçlerindeki belirsizlik, gelir kaybı veya finansal kırılganlık nedeniyle tüketicilerin ve firmaların uzun vadeli harcama yapma eğilimlerinde ciddi bir azalış meydana gelmiş, yatırım azalmıştır.

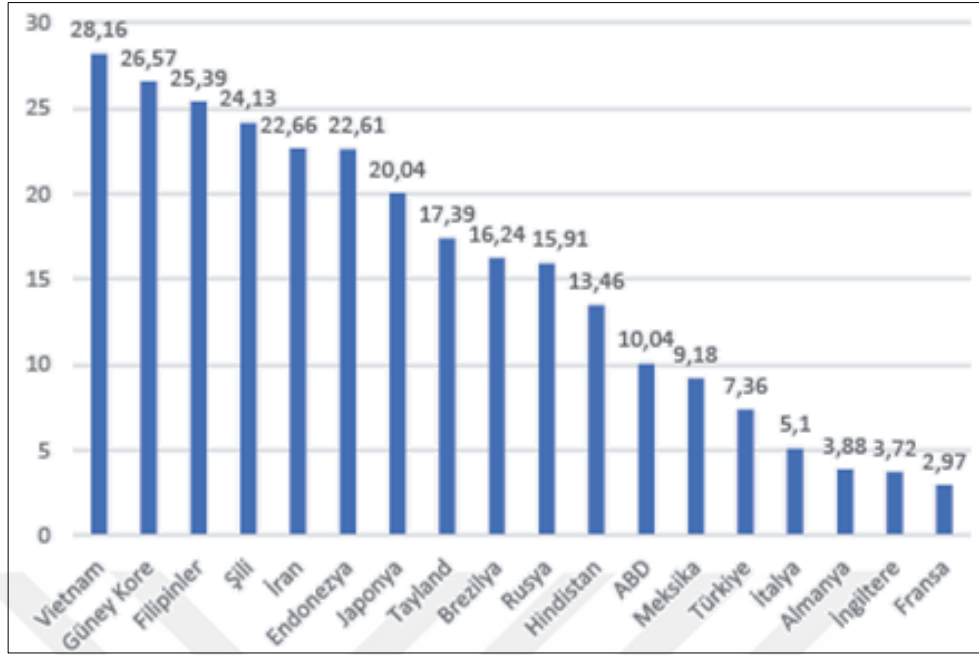
Kişiler salgınlara etkisi ile oluşan bu kriz süreçlerinde öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılamayı tercih ederek ev, otomobil, cep telefonu ve beyaz eşya gibi dayanıklı tüketim mallarını çok daha az talep etmekte, evde uzaktan çalışma modeline geçilmesi ve izolasyon süreçlerini sağlamak maksadıyla kısıtlamaların etkisi ile evde kaldıklarından dolayı “insanların evde çok daha fazla yaşaması ve çalışması” nedeniyle bilgisayara, tablete, tıraş makinesine ve ekmek makinesine olan talepte dönemsel bazda artışlar yaşanmıştır.

Covid-19 pandemi sürecinde yukarıda da ifade edildiği gibi şoklara geçiş sürecinde sağlık harcamalarında önemli bir artış meydana gelirken; özellikle solunum cihazları, ilaçlar, maskeler, dezenfektanlar, aşı, test kitleri gibi çeşitli sağlık ürünleri bu şok geçişinde sağlık harcamalarının artmasını tetikleyen unsurlar olmuştur (Levine ve McKibbin, 2020).

3.3.1.1.Arz Şoku

Arz şoku kavramı, üretim işlevini kaydırarak veri bir sermaye ve emek miktarında üretililecek reel hasılanın miktarını ya da hasıla miktarı veri iken fiyatlar genel seviyesinin değişmesine neden olan olaylardır (Yıldırım vd., 2007) .

Döviz kurlarının yükseliş göstermesi, alım güçlerinin düşerek, işsizlik oranlarının artması, ekonomik ve siyasi sektörde yaşananlar, arz ve talep dengesini bozarak kesişmemesine neden olmuştur. Ülke ekonomilerinde seyrek olarak görülen arz şokları savaş, deprem, doğal afet, salgın gibi olağanüstü etmenlerden kaynaklanmaktadır. Öngörülemeyen ve aniden oluşan olayların belirlenmesi adına siyah kuğu ya benzerlik göstermekte ve ülke ekonomilerini kısa bir zamanda daralmaya sokmaktadır. Covid-19 pandemisinin ortaya çıktığı Çin' in Wuhan kenti imalat sektöründe önemli bir paya sahip olması nedeniyle tüm ülke ekonomileri içinde etkili olmuştur. Dünyanın fabrikası konumunda olan Çin' de üretim çarklarının durması ara malların ihracının da durmasına ve emtia ihraç eden ülkeleri etkilemiş, hem üretici hem de tüketici firmalar olumsuz yönde etkilenmiştir. Covid-19 salgını ile mücadelede ülkeler geniş çapta kapanmalar yaşamış, üretim, lojistik, tedarik zincirleri de aksamalara uğramış ara malların iç piyasadan ya da uluslararası piyasalardan temini zorlaşması ile pek çok fabrika kapanmıştır. Tekstil, otomotiv, elektronik, telekomünikasyon, makina gibi sektörlerde öncülük gösteren Huawei kentinde kısıtlamalardan dolayı ara malların tedariki zorlaşmıştır (Inman, 2020). Bu durumdan da en çok Güney Kore, Tayvan, Japonya ve Filipinler gibi ülkeler etkilenmiştir. Çin'den ara malı ithalatı azaldığı için ABD, Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerle birlikte, Rusya, Brezilya, Hindistan, Türkiye ve Meksika gibi ülkelerde etkilenmiştir.

Grafik 10. Ara mal ithalatında ülkelerin Çin'e bağımlılık düzeyleri (%)¹

Kaynak: Dünya Bankası (2020)

Maliye politikalarıyla toplam talep artırımına gidilmektedir. Toplam talep eğrisinde sağa kaydırıcı para ve maliye politikalarına “Telaflı edici politikalar” denilmektedir. Telaflı edici politikaların uygulanmasının kolay olmamasının sebebi, arz şokunun resesyonist ve enflasyonist etkileriyle bir çelişkinin varolmasıdır. Başka bir deyişle enflasyon ile durgunluk arasında çelişkili seçiş (trade-off) durumu yaşanmıştır. Fakat telaflı edici politikaların uygulanmasıyla birlikte ekonomide enflasyonist etki artarken, işsizlik etkisi ise azalmaktadır. Ekonomi politikalarını belirleyenler, enflasyon ve işsizlik arasındaki tercihe göre optimum bir politika belirledikleri görülmüştür (Yıldırım vd., 2007).

Ekonomide kısa zaman içerisinde fiyatların yükselmesi, hasılanın düşüş göstermesi ve işsizlik oranlarının artması ücretlerin anlamlı bir şekilde ayarlanamadığının, işsizlik dengesinin tam anlamıyla rayına oturmadığını ve enflasyon hızını ortaya çıkardığı gibi ters arz şoku oluşturmuştur. Ancak arz

¹ Bu veri kapsamında ülkelerin ara mal ithalatının ne kadarını Çin'den yaptıklarını göstermektedir.

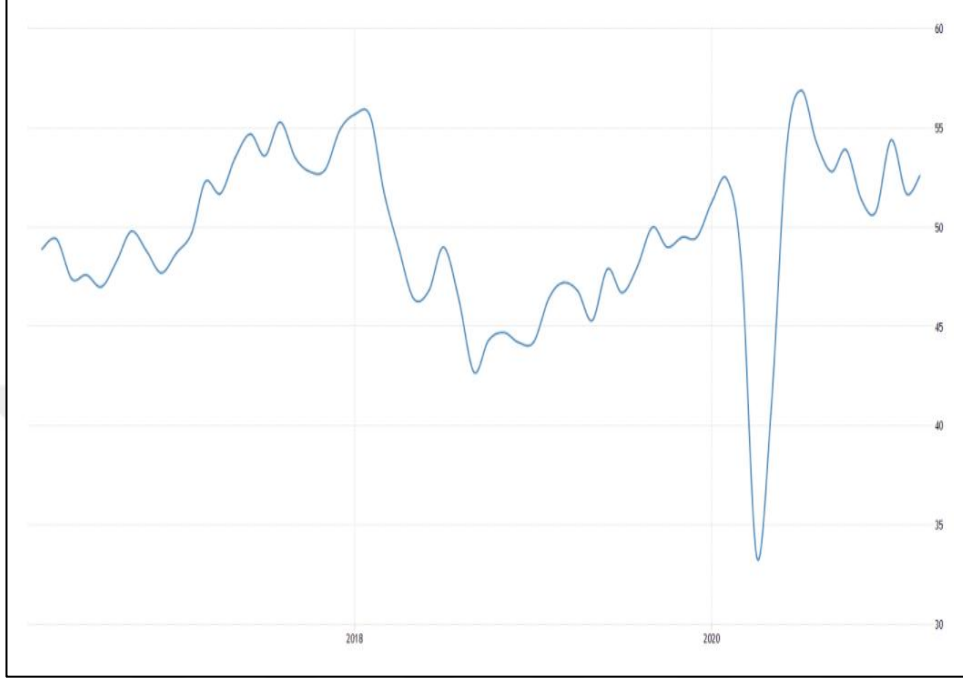
şokunun etkisiyle birlikte talepte bir artış yaşanmazsa işsizlik ve ücretler daha da düşecek başlangıçta olan denge düzeyine döneceklerdir.

Covid-19 salgını ile piyasalarda yaşanan arz şoku; talepte hızlı bir düşüşle başlayan (çok sayıda sektörde) ve arz tarafında nakit depolamaya yönelik pozisyon alan firmaların, daha sonra maliyetlerin artmasıyla arz şokları şeklinde ilerleyen ekonomik süreçlerdir. 2008'den farklı olarak piyasalarda talep potansiyeli var ancak arz ve talebi bir araya getirecek piyasa mekanizması; sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları gibi sebeplerle çalışmayan pazar mekanizması hem Avrupa, hem Asya hem de Amerika'da giderek yaygınlaşmaktadır. Finans sektöründe yatırımcılar ciddi şekilde varlıklarını satmaya başlamış ve güçlü satış talepleri ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkan durum 1987'den günümüze kadar en yüksek oran olarak görülmektedir (Eryüzlü, 2020):

Tedarik zincirinin bozulması sonucunda arz şoku bağlamında, öncelikle bazı sektörlerdeki keskin talep düşüşü, dış ticaret kısıtlamaları ve hem depolama maliyetlerindeki artış hem de ürün tedarik edememe nedeniyle üretim azalmıştır. Bunların en önemli ise, tüketiciler ve firmalar arasındaki bazı panikler, geleneksel tüketim kalıplarında bozulma olmuş ve pazar anormallikleri oluşturmuştur (McKibbin ve Fernando, 2020). Örneğin satın alma yöneticilerinin üzerinde tutulmuş olan bazı sektörlerde Türkiye'ye göre satın alma yöneticileri endeksi verileri PMI Aralık'ta 50,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam Covid-19 sürecinde kısıtlamaların başladığı zamanlarda 33,40'a kadar gerilemiştir (Investing, 2021). Benzer şekilde, ekonominin arz tarafında, kısıtlı faaliyet gösteren sektörlerdeki işletmeler, üretimi zorla da olsa durdurmak zorunda kalmışlardır. Talep şoklarının ve işsizliğin ardından arz şoklarının artarak devam etmesi beklenmektedir. 1970'li yıllardan sonra petrol fiyatlarının yükselmesi ile birlikte gündeme gelen arz şokları negatif ve pozitif yönde farklılıklar göstermektedir.

Türkiye' de Covid-19 pandemi tedbirleri kapsamında yapılan kapanmalar sonucunda üretim sektöründe ve hizmet sektöründe arzın daraldığı gözlenmiştir. Bu bağlamda 2020 yılında Nisan ayında 33,4 seviyesine kadar inerek son yıllardaki en düşük seviyesine gelmiştir. Daha

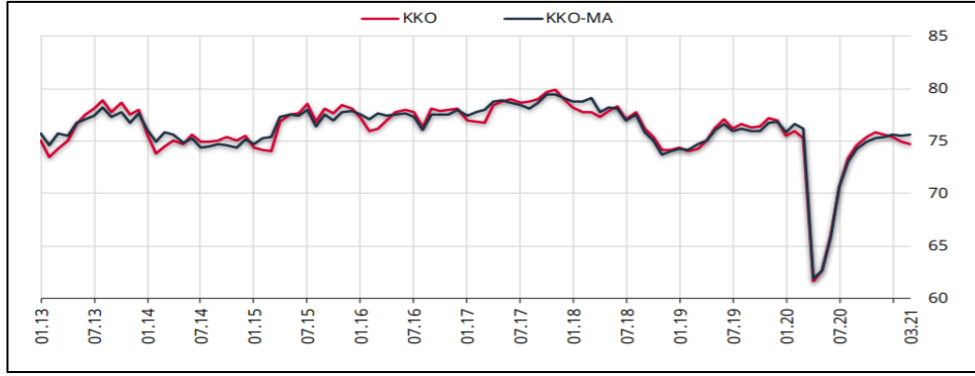
sonra üretime yönelik olarak alınan tedbirler sonucunda hızlı bir toparlanma sürecine girilse de PMI'n 50-55 bandından dalgalı bir seyir izlediği gözlenmiştir (Trading Economics, 2021).

Grafik 11. Türkiye’de imalat sanayi PMI verileri

Kaynak: Trading Economics, 2021.

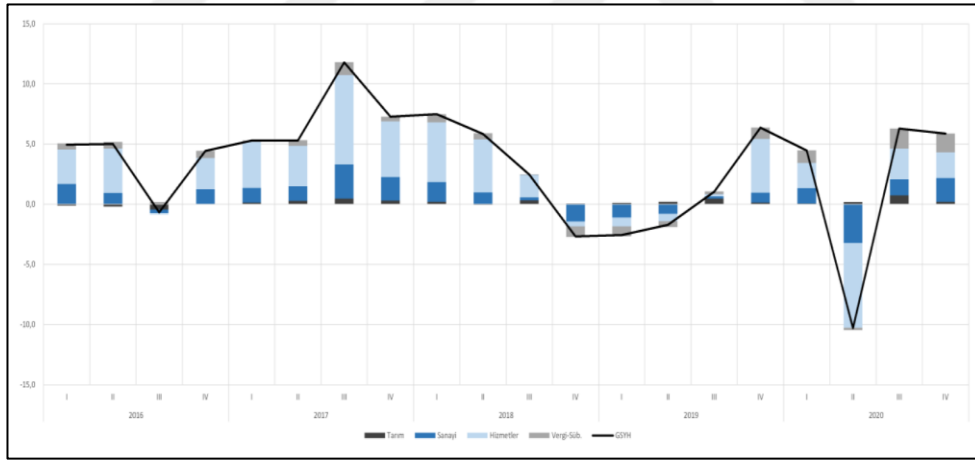
PMI ile benzer şekilde imalat sanayi kapasite kullanım oranının da kapanma süreci başladığında %65’lerin altına düştüğü daha sonra bir toparlanma ile %75 seviyesine ulaştığı aşağıdaki grafikten anlaşılmaktadır. Anılan oranın pandemi öncesinde %80’lere kadar ulaştığı gözlenmektedir (TCMB, 2021). Bu durumda arz anlamında bir daralmanın açık bir şekilde yaşandığını göstermektedir.

Grafik 12. Türkiye’de İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı

Kaynak: TCMB, 2021.

Üretim yöntemiyle GSYH hesaplanmasında üretimin katkısı incelendiğinde, 2020 yılı ilk çeyreğinde üretimin en düşük düzeyde GSYH’a katkı verdiği aşağıdaki grafikten görülmektedir. Bu durum arzın pandemi sürecinde önemli bir daralma yaşandığı göstermektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021.).

Grafik 13. Üretim yöntemiyle GSYH’a yapılan katkılar

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021.

3.3.1.2. Talep Şoku

Talep şoku, bir ekonomide yer alan ürün ve hizmetlerin geçici yükselişi ya da düşüşüne sebep olan ani bir olayı ifade etmektedir. Talep şoklarını pozitif ve negatif olarak iki kısımda ele alacak olursak pozitif talep şoklarında mal ve hizmetlere olan talep oranları artış gösterirken, negatif talep şokunda ise mal ve hizmetlere olan talep oranı azalış göstermektedir.

Bu talep düzeylerine bağılı olarakta ürünlerin fiyatları belirlenerek talep oranlarının artış gösterdiği süreçlerde fiyatlar artarken talep oranlarının düştüğü zamanlar da ise fiyatlar da düşüş yaşanmıştır.

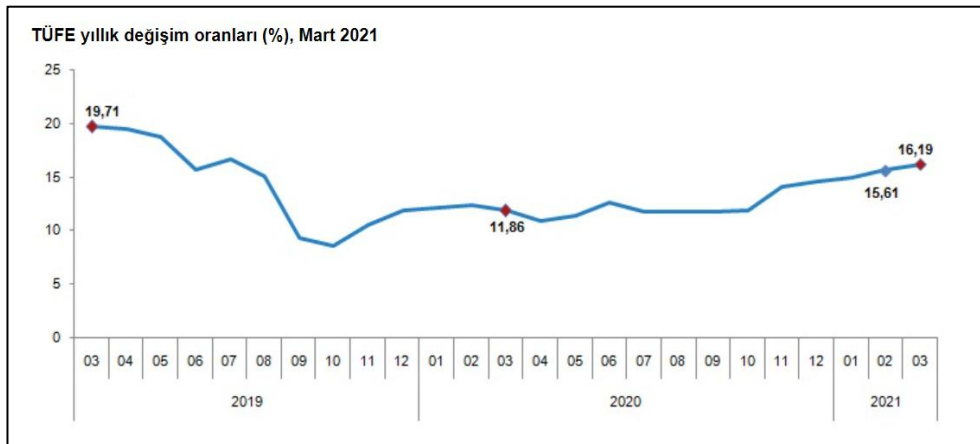
Ekonomik yapının işleyiş sürecinde de, toplumsal yapıda gerçekleşen farklılıklarla, kamu yetki sahiplerinin finans politikaları haricinde gerçekleştirdikleri pratikler talep şokları şeklinde isimlendirilerek toplam talep eğrisinde oynamalara sebep olmaktadır. Örnek verilecek olursa bir ülkenin mallarına yönelik olarak dış ülkelerin talebinin düşüş göstermesi, ülkede çıkarılan kredi kartı uygulamasının halk nezdince oldukça kabul görmesi, müşterilerin ve yatırımcıların geleceğe dair çok pozitif bir tutumda olmaları, aniden meydana gelen bir savaş sebebiyle hükümetin harcamalarda ve vergilerde değişiklik yapma konuları talep şoklarıdır. Bu tür talep şokları, devletin direkt politika pratiklerinden ziyade birden meydana gelmekte ve ülke yararına veya zararına hususlar oluşturmaktadır. Talep şokları; para arzındaki ve ani kamu harcamalarındaki değişimler ve vergi oranlarındaki artışlar gibi sebeplerle de ortaya çıkar. Örneğin vergi düzeylerinin artış göstermesi müşterilerin gelirlerinin düşmesine neden olacağı için kişilerin tüketimleri azalma gösterecek, bu nedenle de mal ve hizmetlere olan talepler de gerileyecektir.

Covid-19 salgını ile birlikte bu süreçte hijyen ürünlerine olan talebi artması tedarik zincirleri üstündeki baskıyı da çoğaltmıştır. Pandemi nedeniyle yaşanan kısıtlamalar tedarik zinciri üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

Covid-19 pandemi sürecinde pazara dahil olmanın değil, potansiyel talebin bir sonucu olarak talep şoku yaşanmıştır. Salgın süreci ile yaşanan korku ve panik ortamını yatıştırmak ve çok hızlı yayılan virüsün yayılma hızını yavaşlatmak için yurt dışı seyahat ve yurt içi seyahatlerin kısıtlanmasının ardından birçok ülkede sokağa çıkma yasakları getirilmiştir. Yine de Türkiye'deki tüm benzer önlemlerin yanı sıra restoranlar, kafeler, çocuk oyun alanları, eğlence mekanları, sahil şeridi, piknik alanları vb. iş yerleri ve sosyal alanlar geçici olarak askıya alınmıştır. Virüsün yayılmasını önlemek ve salgın sürecinde hijyeni sağlamak için tüm ülkelerde yaklaşık

olarak aynı önlemler alınmıştır. Lee ve McKibbin (2020) 'de belirtildiği gibi, iyi hijyen uygulamalarının yaygınlaşmasının ve artan önlemlerin, virüsün bulaşma derecesini azaltabilen ve dolayısıyla sosyal ve ekonomik maliyetleri düşürebilecek düşük maliyetli ve oldukça etkili bir uygulama olabileceğini belirtmişlerdir. Virüsün yayılmasını kontrol altına alma kapsamında son derece faydalı olan bu önlemler, tüketicilerin birçok tüketim harcamasının bir an önce kesilmesine yol açmıştır. Devletlerin getirdiği kısıtlamalar nedeniyle konaklama, seyahat ve tekstil işletmelerinde özellikle yiyecek ve içecek hizmetlerinde talep önemli ölçüde azalmıştır. Bu bağlamda özellikle sosyal harcamalara olan talebin azaldığı söylenebilir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), 2020 Mart ayı verilerine göre Türkiye'de konaklama ve yemek hizmetleri sektöründe açılan firma sayısı, Mart 2019'da açılan firma sayısına göre yaklaşık % 15 oranında azaldığı görülmüştür (Financial Times, 2020).

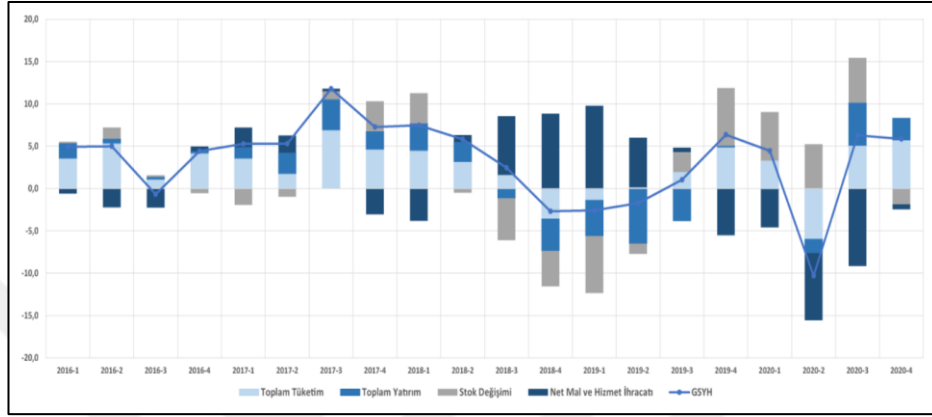
Ülkemizde ilk vakaların görülmeye başlamasından sonra çeşitli zamanlarda alınan kapanma tedbirleri talebin daralmasına neden olmuştur. Talepte yaşanan bu düşüş arzda yaşanan düşüşle birlikte ekonomik anlamda olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Diğer taraftan pandemi öncesinde düşüş gösteren TÜFE'nin pandemi ile birlikte özellikle 2020 yılı sonlarından itibaren yükselişe geçtiği görülmüştür. (TÜİK, 2021). Enflasyonda yaşanan artışın da harcamaların daralmasında etkili olduğu ifade edilebilir.

Grafik 14. Pandemi döneminde TÜFE verileri

Kaynak: TÜİK, 2021.

Harcama yöntemiyle GSYH verilerine bakıldığında toplam tüketimin 2020 yılının ikinci çeyreğinde son 5 yılın en düşük seviyesine geldiği aşağıdaki grafikten görülmektedir. Yine 3.çeyrekte bir toparlanma sürecine girilse de 4. Çeyrekte yine bir daralmanın varlığı gözlenmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021).

Grafik 15. Harcama yöntemiyle GSYH'ya yapılan katkılar

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021.

3.4.Covid-19 Pandemisinin Finans Piyasaları Üzerindeki Etkisi

Covid-19 pandemisinin sermaye piyasası kurumları üzerindeki etkileri incelendiğinde, sabit getirili enstrüman piyasalarında ve borsalarda, etkilerinin sert olduğu ve düzenlemelerin olması gerektiği görülmektedir. Salgının yol açtığı gelişmeler dahilinde, küresel finansal piyasalardaki dalgalı ve belirsiz durum sonrası yeniden fiyatlandırma yapılmış, tüm piyasalarda likidite sıkıntısı yaşanmış, sermaye çıkışlarında ülke döviz kurlarının değerleri aşılıp, sermaye çıkışları ile karşı karşıya kalınca dolar, tahvil piyasalarındaki işlemler azalmış ve bu değişikliklerden sonra az gelişmiş piyasalar üzerindeki etkilerin daha fazla olduğu görülmüştür (World Bank Group, 2020).

Covid-19 pandemisi, finansal piyasalardaki likidite sıkıntıları ve döviz baskılarının olması ile birlikte küresel piyasaları etkilemeye devam etmektedir (İmamoğlu, 2020). Bu şartlar altında gelişmekte olan ülkeler için en büyük risk, yoğun halde olan yabancı sermayenin ülkeden çıkması ve ihracatın daralmasıdır. Buna ilave olarak Mart 2020 itibarıyla başta petrol

olmak üzere hammadde fiyatlarındaki düşüşle birlikte gelişmekte olan ülkelerden tahvil ve bonolarla toplam 83,3 milyar dolar çıkış yapılırken, gelişmekte olan ülkelerdeki döviz kurları dolar karşısında değer kaybettiği, Meksika, Brezilya, Güney Afrika ve Rusya'nın en çok etkilenen ülkeler olduğu görülmüştür. Türkiye'de de bu süreçte dolar karşısında değer kaybeden ülkeler arasına girmiştir.

Uluslararası sermaye piyasalarının birbirleriyle etkileşimi, Covid-19 salgınının tüm dünyayı hızlı bir şekilde sarması ve küresel piyasalardaki risklerin artmasına neden olmaktadır. Tasarruf sahibi yatırımcılar, yatırımlarını sadece ulusal düzeyde değil, yabancı hisse senedi, tahvil ve benzeri menkul kıymetlerde de düşürmüştür. Covid-19'u önleme yöntemlerinin tam olarak bilinmemesi, borsalarda sert satış dalgalarının oluşmasına ve borsalarda tarihsel düşüşlere sebebiyet vermektedir. Covid-19'un etkisiyle işletmelerin küreselleşmenin yanı sıra piyasalardaki durgunluk nedeniyle stratejilerini değiştirmesi, tasarruflardaki hızlı artışın olmasına rağmen yatırımların azalması sermaye piyasalarında nakit olarak bulundurdıkları likit fonlarında esas olarak üç yönde değişimine neden olmuştur. Bunlar banka kredilerinde, mali plasmanlarda ve ihraç edilen hisse senetlerinde geri alma ve borsadaki değerini artırma girişimleridir. Ayrıca işletmeler, finansal piyasalara başvurarak hissedarlar ile ilişkilerinde finansman amaçlarını pay sahipleri lehine değiştirmiş ve sermaye sahipleri bu gelişmelerden yararlanırken, emek sahibi işçiler bu durumdan zarar görmüşlerdir (Temir, 2020). Covid-19 pandemisi ile birlikte toplumsal yapıdaki ihtiyaçlarında değişime uğraması ile taleplerde ona göre şekillenmiştir. Dış kaynaklarında etkisinin önemi büyük olmuş taleplerin azalma göstermesiyle özellikle turizm sektöründe gerilemeye gidilmiş, seyahat ve konaklamalar azalmış bununla birlikte cari açığa da artılar ortaya çıkmıştır.

Petrol fiyatlarında olan hareketlenme kadar emtia fiyatlarında da düşüşlerin yaşanması ile birlikte pekçok kıymetli maden ve emtianın da fiyatlarında yaşanan düşüşler ekonomik piyasalarda durgunlukların artmasında tetikleyici olmuştur. Çin kaynaklı gösterilmiş olan hammadde

temininde sıkıntı yaşanması zaman zaman telafi edilse de farklı yöntemler geliştirilerek önlenmeye çalışılmış olsa bile tüketicilerin talepleri farklı yönlerle kaymaya başlamış olup hizmet sektöründeki küçülme ile birlikte de ekonomik piyasalarda da negatif yönde etkisini göstermiştir. Çin ekonomisi ciddi anlamda zarar uğramış olduğu gibi hammadde tedariğinin ana kenti olması nedeniyle sınırlarda olan denetimler ve yasaklar küresel anlamda da ekonominin zarar görmesinde etki olmuştur. Üretime ara verilmesiyle birlikte enerji kullanım oranlarında düşüşler görülmüş, tüketim ihtiyaçlarında değişikliğe gidilmeye başlanmış sağlık ihtiyaçlarına yönelim artmış spor, eğlence, okullara ara verilmesi, turizm, sanat aktivitelerine ara verilmiş sosyal anlamda kısıtlamalar getirilerek süreçte pek çok bulaşmanın önünü geçmek için uygulamalar devreye alınmış ve bu aktivitelerin ekonomiye sağladığı katkılar minimum düzeylere düşmüştür. Bu dönemde yoğun olarak sağlık sektörüne yatırım yapılmış olup aşı, test, koruyucu ekipman, maske, solunum cihazlarındaki talep artış göstermiş buna bağlı olarak fiyatları etkileyerek yükselmesinde etkili faktör olmuştur.

Covid-19 pandemi sürecinde toplumsal yapının bütünüyle etkilenmesi sektörel olarak sağlık, turizm, finans, üretim, gıda alanlarında da etkisini göstermiştir. Bu etkiler ilk zamanlar da hafife alınan salgının etkileri ile piyasaların “V” şeklinde iyileşmesini beklerken sonuçlar kaos teoremi olarak nitelendirdiğimiz kelebek etkisi kadar yıpratıcı olmuştur. Bu teori finansal piyasalar için de son derece geçerli olmuştur. Sadece Çin ekonomisi ile kısıtlanamayan Covid-19 pandemisinin etkileri tüm dünyayı himayesi altına almıştır.

Covid-19 pandemi döneminde yapılan pek çok düzenlemenin yanısıra sağlık sektöründe olduğu kadar kamu, sosyal harcamaların artış göstermesi, vergi, verilen krediler ve destekler devletlerin bütçe yapılarında zorlukların yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Finansal destek paketleri oluşturulması, sağlık sektörüne yardımların yapılması, işletmelere desteklerin verilmesi, emlak vergilerinin ertelenerek, KOBİ lere hibelerin verilmesi, pandemi maaşlarının verilmesi, düşük faizli krediler, bankacılık sektörüne ilişkin desteklerin verilmesi, KDV ödemelerinde erteleme, işsizliğin önüne geçmek

için işten çıkartmaların da ara verilmesi, gıda desteklerine devam edilmesi, emekli maaşlarında artışlar, eğitimde destekleyici amaçla öğretmen istihdamı sağlayarak turizm ve ulaştırma sektöründe de desteklenmesi adına finansman destekleri ile vergi indirimleri yapılarak piyasaya likidite sürülmesi finansal olarak büyük bir destek sağlamıştır.

Bankaların tahsilatlarında zorlanması, işlem hacimlerinde daralmaların yaşanması ile birlikte gelirlerde de düşüşe yol açtığı gibi bankaların likiditelerinde, riskli varlık miktarlarında, kârlılıklarında ve sermayelerinin yeterliliklerin de olumsuz etkilenmektedir.

3.5.Covid-19 Pandemi Sürecinin Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkileri

Klasik ekonomideki üretimin belirleyicileri olan emek, sermaye ve doğal kaynaklara (toprak) olan talebin artması ekonomik ilişkilerin de yoğunlaşmasına ülkeleri birbiri ile yakın olmaya itmiştir. Bu ilişkilerin artış göstermesi küreselleşme ile birlikte ekonomik anlamda ilerlemeyi de getirdiği gibi pek çok olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Tarihsel süreçlerin etkisinin büyük önem taşıdığı ekonomik sistemlerde savaş, kıtlık, finansal spekülasyonun etkileri de farklılıklar yaratmış özellikle de 1980' li yıllardan sonra da dünyanın yeni bir döneme girmeye başlaması ile “yenidünya düzeni”, “büyük dönüm noktası”, “bilgi çağı”, “küreselleşme” veya “sanayi ötesi dönüşüm” gibi pek çok belirleyici madde hayatımıza girerek küresel bir etki yaratmış farklı sonuçlara sirayet etmiştir. Ekonomik ve finansal olarak ayırdığımız krizlerde ekonomik krizler ekonominin beklenmedik bir anda ortaya çıkan olayların etkisi ile makro açıdan ülke ekonomisine, mikro açıdan da firmalara sarsıcı etki yaratması olarak ele alınan konjonktürel dalgalanmalar (business cycles) olarak bilinmekte olup, ekonominin bütününde ani olarak öngörülmeleyen durumları oluşturmaktadır. Ekonomik krizler ile iç içe olan finansal krizler ise finansal piyasalarda oluşan aksaklıklar ile başarısızlıkların olması ile belirlenmekte ve para piyasalarındaki sorunlara bağlanmaktadır. Finansal krizleri para krizi, bankacılık krizi, sistematik kriz ve dış borç krizi olarak değerlendirmek mümkündür. Genel anlamda bakıldığında finansal krizlerin pek çoğu

bankacılık sistemindeki yetersizlikler, aşırı bütçe açıkları ve cari açıkların sürdürülemez boyutlara ulaşması, piyasadaki aşırı likidite sorunu gibi faktörlerin etkisi ile oluşmaktadır (Işık vd., 2004:49).

Farklı özelliklere sahip krizlerin ortak noktası olarak ele alabileceğimiz makro ekonomik değişkenlerin olmasından ziyade sabit veya yarı sabit ortak bir para birimine bağlı döviz kuru sistemlerinden, reel döviz kurundaki aşırı değerlenmeden uluslararası likidite yetersizliğinden ve yoğun sermaye giriş-çıkışlarından kaynaklanmış olmasıdır. Bu krizlerin etki düzeyleri veya ortaya çıkış durumları birbirinden farklılıklar göstermektedir. Ekonomik büyüme, istihdam, işsizlik bu krizlerin en önemli sonuçları arasında yer almaktadır.

Likidite sorunlarının oluşması, ekonomik sistemlerdeki hızla değişen düzene bağlı olarak dönüşümlerin yaşanması, varlık yapısı-borç ve özkaynaklarda meydana gelen sıkıntılar ve yapısal sorunlar kriz ortamlarının oluşmasında etkin rol oynayarak zemin oluşturmuştur. Finansman açıkları, aşırı borçlanmaların olması, verimsiz yatırımların yapılarak borçların toplam varlıklardan fazla duruma gelmesi, sermaye akımlarıyla sağlıklı ilerleyen finansal serbestleşme süreçleri, maliye ve para politikalarındaki başarısız uygulamalar, finansal süreçlerdeki balonların olması, spekülasyon ve manipülasyon uygulamaları ile birlikte ekonomik kararların alınması doğrultusunda ekonomik yapıda yıkıcı etkilerin yaşanmasına ortam hazırlayarak krizleri tetiklemiştir. Krizler uluslararası piyasalardan sağlanmış olan fonların azalarak maliyetlerin yükselmesi ile birlikte paralel olarak küresel anlamda ihracatın çoğunun gerçekleşmiş olduğu Avrupa’ da yaşanacak olan ekonomik durgunluğun Türkiye ekonomisine böylelikle de Türk finans sektörünü yavaşlatmasına sebep olmuştur (Selçuk, 2010: 26). Krizlerin finansal kuruluşlar üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiler ülkelerde öncelikle bankacılık sektörü bazında ülke dışındaki kredi kaynaklarında gerilemelerin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Bankalar, bir ülke ekonomisinde finansal sistemin işleyişi ve kaynakların doğru alanlara yönlendirilmesi için hayati kurumlar arasında ilk

sırayı almaktadır. 2019 yılından itibaren hayatımıza girerek tüm sektörlerde etkisini gösteren Covid-19 gibi küresel ve ciddi sağlık riskleri içeren bir salgının bankalar üzerindeki olası etkileri 4 ana başlık altında toplanılabilir (Cıgızoğlu, 2020):

i. Operasyonel (işlevsel) etkiler: Diğer kurumlar gibi bankalar da Kriz Yönetimi/Acil Durum eylem planları hazırlamalı ve uygulamalı, çalışanların işlerine güvenli bir şekilde devam etmelerini sağlamalı ve teknik altyapının bu duruma imkân ve olanak sağlamasına izin verecek önlemler almalıdır. Tüm iç ve dış paydaşlarla düzenli olarak iletişim kurmalıdırlar. Tüm bu faaliyetlerin yönetimi, CEO&39;nun liderliğinde farklı fonksiyonlardan uzman yöneticilerden oluşan bir “Kriz Yönetimi Ekibi” tarafından koordinesi yapılmalıdır

ii. Kredi riski, gelir kaybı ve likidite: Krizin devam etmesiyle birlikte azalan güven ortamının bir sonucu olarak bankalar kredi tahsil etmekte zorlanmaya başlarlar. Ayrıca, azalan işlem hacimleriyle gelirlerde düşüş beklenecektir. Tüm bunlar bankaların likiditesini, riskli varlık tutarlarını, karlılığını ve sermaye yeterliliğini olumsuz etkileyecektir. Bu ortam sonucunda bankalar, farklı ve sıra dışı varsayımlar altında oluşabilecek senaryoların analizlerini yaparak, bunun gelecekteki finansal etkileri yönetmeyi hedeflemelidirler.

iii. Müşteri davranışlarındaki değişim: Covid-19, müşterilerin ihtiyaçlarında, tüketimlerinde ve davranışlarında değişiklikler meydana getirecektir. Harcama eğilimlerinin düşmesiyle birlikte alternatif dağıtım kanallarının daha aktif kullanılması beklenmektedir. Bankalar, müşterilerini farklı kriterlere göre segmentlere ayırmalı, değişmekte olan müşteri davranışları göz önünde bulundurarak hizmet alanlarını çeşitlendirmeli ve müşterilerine özel fırsatlar sunmayı amaçlamalıdır;

iv. Fonlama yapısı ve maliyeti: Türkiye ve yurt dışı ekonomilerine Covid-19’un yarattığı krizin etkisiyle bireysel / kurumsal müşteriler ile finansal kuruluşların risk ve yatırım fonlaması tercihlerindeki değişiklikler, yapı ve maliyetlerde değişime neden olacaktır. Bu dönemde bankaların

bilançolarını daha etkin yönetebilmek için almaları gereken aksiyonlar var olmaktadır.

Günümüzde de Covid-19 pandemisi ile birlikte yapılan araştırmalara bakıldığında 2020 yılında bankalar istihdam ve şube sayılarında azalmalara gitmiş, verimsiz şubeler kapatılmış veya birleştirilmiş daha çok banka içi değil dış kaynaklarla müşterilere hizmet vermiştir. Artan rekabet koşulları ve daralan kar marjları istihdamın yönünde değişikliğe yol açmıştır. Çağrı merkezi, internet bankacılığı ve mobil bankacılık kanallarının kullanımı artış göstermiş, emekli olarak ayrılan çalışanların daha sonra istihdam imkânı varken bu süreçte bu imkânın ertelendiği, uzaktan çalışma gelecek dönem içinde geçerli olabileceği gibi bankacılık hizmetlerinin alternatif dağıtım kanalları ile elde edilmesine yönelik çeşitli teşvik ve yatırımlar sağlanmıştır. Şube dışı hizmet dağıtım kanallarının olması hayatımıza hem teknoloji sokmuş hem de şubeye gitmeden işlemlerimiz yapmaya katkı sağlamıştır. Ancak bu durumdan memnun olan kadar memnun olmayan konvansiyonel banka yapısına alışan müşterilerde mevcuttur. Azalan personel sayısı bekleme sürelerini uzatmış, bulaş riski olması, şubeden yapılan işlemlerdeki komisyon ücretlerinin yükselmesi, belirli yaş gruplarındaki kısıtlamaların ve sokağa çıkma yasaklarının olması kişilerin şube yapısından dijital anlamda dönüşümünde katkı sağlamıştır. Cep telefonu kullanımının da artmasıyla güvenli ve kolay ulaşılabilir olma, sorunların hızla çözümü, işlem sürelerinin kısa olması kişilerin işini kolaylaştırmış, çağrı merkezi, internet bankacılığı ve mobil bankacılık hizmetlerinin artmasına etken olmuştur. Şube dışı hizmetlerde ATM lerde önemli rol oynadığı bu dönemde bankaların yatırım maliyetlerinin fazla olmasına neden olacak ancak gelecekte uzun vadeli olarak değerlendirilecek olunursa kârlılığı arttıracak ve verimliliği olumlu yönde etkileyecektir. Böyle bir süreç aynı zamanda bankaların mühendis, yazılım, yapay zeka alanında uzman istihdamının artmasına yol açmıştır.

Pandemi sürecinde yapılan düzenlemeler bankalarda dengeli bir düzende yürütülmüş olup aşırı yük getirmemiş ve hareket kabiliyetini azaltmamıştır. Böylelikle bankalar işlemlerini bu süreçte de gerektiği gibi

gerçekleştirebilmiş, yatırımları ve finansal faaliyetleri hızlı olarak finanse etmeyi sürdürerek finansal gelişmeyi teşvik etmeyi sürdürmüştür. Türkiye’de ilk koronavirüs (COVID-19) vakasının laboratuvar süreçlerinden geçtikten sonra onaylanmasıyla birlikte Türkiye’de bankacılık piyasası yeni tip koronavirüs ile mücadelede farklılık arz eden şartlara tam zamanlı ve güvenli bir şekilde adapte olmuş, Dünya çapında meydana gelen salgın hastalık buhranına en hazır sektörlerden biri ülkemizde bankacılık sektörü olmuştur. Fırsatlar olduğu kadar tehditlerin de olduğu sektörde finansal ürün ve kredi taleplerinin artması, bankacılık sektörünün kriz yönetimlerinde deneyim ve tecrübeye sahip olması, önlemlerin hızlı, kararlı ve etkin olarak alınması, rakiplerin takip süreçlerindeki süreklilik, teknoloji alt yapılarının koşullara göre entegre edilmesi, dijitalleşme sürecine hızla ayak uyduran inovasyon süreçleri ile desteklenen bilinçli personeller ile müşterileri profiline sahip olması, sağlık sistemlerindeki önlemlerinde bankacılık sektöründe hızla uygulanması bu süreci fırsata çeviren önemli etkenler olmuştur. Ekonomik ve finansal kırılganlıklar, ülke ekonomilerinde büyümenin yavaşlaması, belirsizlik içeren güven ortamlarında azalmaların ortaya çıkması, kur ve teknoloji riski, işgücü piyasasının olumsuz etkisi, siber güvenlik saldırılarının oluşması, bireyler üzerinde oluşan psikososyal etkilerin oluşması, korku ve kaygılar da tehditler olarak karşımıza çıkmaktadır.

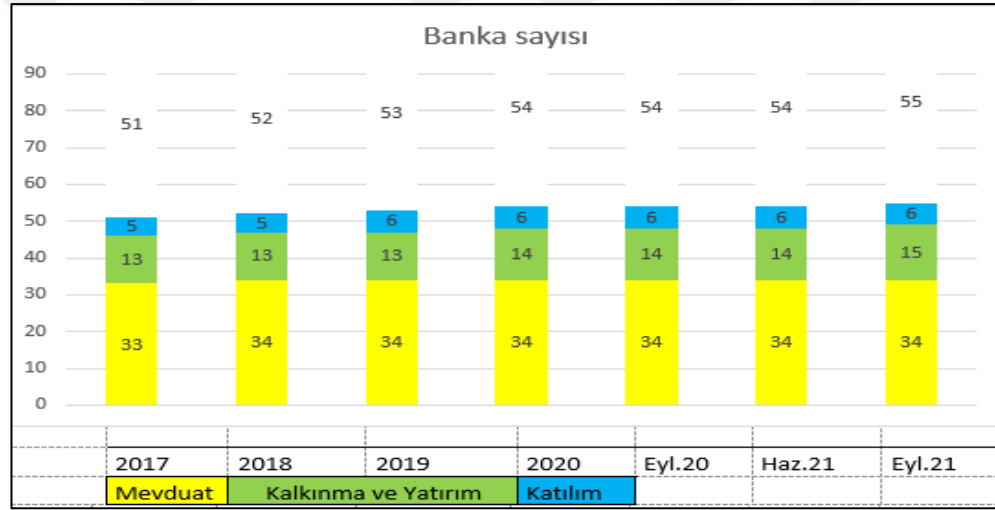
3.6.Covid-19 Pandemisinin Bankacılık Sektörüne Etki Oranı

Covid-19 konusuyla ilgili yazında pek çoğu nitel ve nicel analiz yöntemleri kullanılarak yapılan veri analizlerinden hareketle Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmadan önceki ve sonraki dönemlere ait olan veriler arasındaki farklılıklar üzerinden Covid-19 pandemi sürecinde alınan önlemlerin Türk Bankacılık sektörü üzerindeki etkileri betimleyici bir araştırma tekniği çerçevesinde istatistiksel olarak incelenmiştir. Türk Bankacılık sisteminde mevcut olan sektörler dahilinde, kamu-yabancı-yerli özel ve yabancı sermayeli bankalara ait 2019 yılından itibaren veriler alınarak Covid-19 pandemisinin ortaya çıktığı dönemde dahil olmak üzere

2021 yılının 3.ncü çeyrek dönemi sonuna kadar BDDK verileri kullanılarak incelenmiştir.

3.6.1. Covid-19 Pandemisinin Banka Sayıları Açısından Etkisi

Bankacılık sektörü geçmişten günümüze kadar önemli ölçüde gelişmeler göstermiştir. İlk çağlardan günümüze kadar uzun yıllara dayanan geçmişi olan bankacılık sektörü, Türkiye ekonomisinde yaşanan tüm gelişmelerden etkilenmiş ve etkilenmeye devam etmiştir. Bankacılık sistemi Türkiye ekonomisindeki yapısal değişimlere uyum sağlayarak bu değişimlere katkı sağlamış ve dönüşüme girerek yapılanma için gerekli önlemleri de alarak sisteme ayak uydurmuştur.

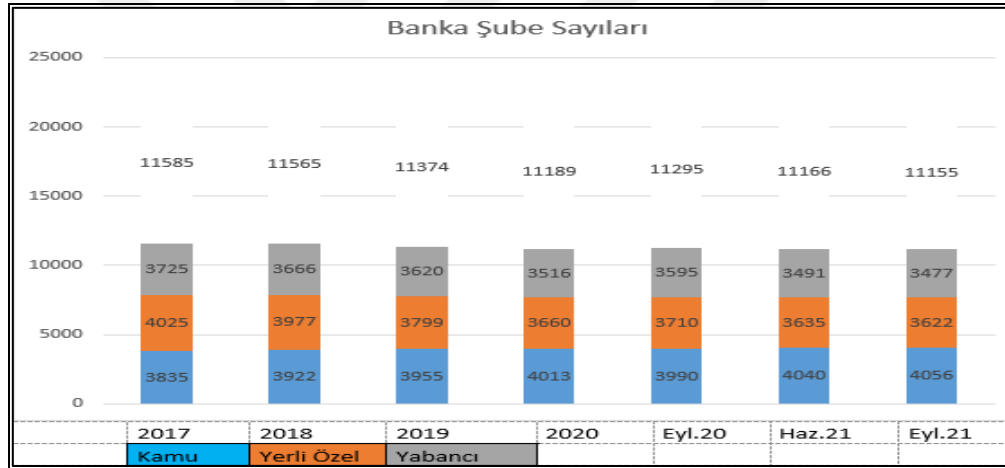
Grafik 16. Banka Sayıları

Kaynak: TBB, BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Eylül 2021

Banka sayıları 2017 yılından 2021 yılı Eylül ayına kadar çok değişiklik göstermemiş 2021 yılının üçüncü çeyreğinde aktif olarak toplam 55 adet banka faaliyet göstermektedir. Bu bankaların 34 tanesini mevduat bankaları, 15 tanesini kalkınma ve yatırım bankaları ve 6 tanesini de katılım bankaları oluşturmaktadır. Banka sayılarının 2021 yılının Eylül ayında 2020 yılının Haziran ayına göre artış oranı 1,8518 olmuştur.

3.6.2. Covid-19 Pandemisinin Banka Şube Sayıları Açısından Etkisi

Bankacılık sektöründe şubeler ana hizmet kanalı özelliğini korumakla birlikte alternatif olarak şube dışı kanallar da hızlı bir şekilde büyümektedir. Şube dışı kanallar; internet bankacılığı, ATM, çağrı merkezleri ve mobil bankacılıktan oluşmaktadır. Şube dışı kanalların ortak özelliği yüksek teknolojik altyapıya sahip 7/24 saat hizmet verebilmesi olmuştur. Bankalar açısından söz konusu kanalların gelişimi için önemli yatırımlar yapılması kısa vade de yüksek maliyetleri doğurmuş olsa da uzun vade de yüksek kârlılık ve verimlilik sağlayarak bankaları teknoloji ve insan kaynakları alanında en fazla yatırım yapan sektör konumuna getirmiştir. Ancak sektör açısından böylesine dönüşümün olmasında şubelerin kapanması artarken bunun etkisi ile de istihdam ettikleri çalışan sayıları azalış göstermektedir.

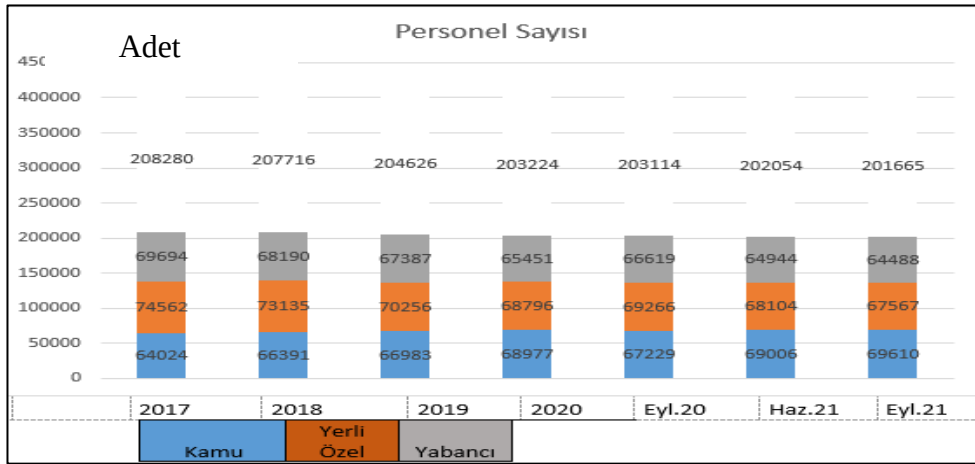
Grafik 17. Banka Şube Sayıları

Kaynak: TBB, BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Eylül 2021

Banka şube sayıları 2021 yılının 4.ncü çeyrek verileri açıklanmaması üzerine 3.ncü çeyreğe göre BDDK verileri ele alınarak incelenmiştir. Bu verilere göre 2017 yılından günümüze kadar banka sayılarında çok fazla değişim olmasına rağmen banka şubeleri 430 şubesini pek çok sebepten dolayı kapatmıştır. 2021 yılı Eylül ayında 2020 Eylül ayına göre 140 adet şube kapanarak -1.2394 oranında bir azalma meydana gelmiştir. 2021 yılı Haziran ayındaki verilere bakacak olursak 11 adet şube azalış göstererek -0,0985 oranında bir azalış meydana gelmiştir.

3.6.3. Covid-19 Pandemisinin Banka Personel Sayıları Açısından Etkisi

Banka çalışanları şubelerde müşteri ile bire bir iletişim sağlarken Covid-19 pandemi sürecinde getirilen kısıtlamalar ile birlikte testleri pozitif veya temaslı durumda olanlar ile kronik hastalığı olan personelin, sokağa çıkma yasaklarının da getirilmesiyle birlikte evden çalışmaya başlamış, banka ürün ve hizmetlerinin yoğun olarak mobil erişim, telefon veya internet bankacılığıyla dijital kanallarla müşterilerinin ihtiyaçlarına cevap vermesine yol açmıştır. Böylelikle hem çalışanları hem de müşterileri risk altına atmamışlardır. Bilgisayar ve internet kullanımdaki artış kişisel bilgilerin ve dolandırıcılıkların da artmasına, müşterilere ait bilgilerin de üçüncü şahıslara ulaşmasında büyük risk teşkil etmiştir. Operasyonel risklerin oluşmasında büyük rol oynayan bu süreçte gerek personelin kaliteli ve işe hakim olması gerekse sistemsel olarak güvenilir yazılımların geliştirilmesi dijital anlamda güven unsurunun sağlanmasında etkili olmuştur. Bu nedenle operasyonel riskte önemli yere sahip olan sağlıklı çalışma koşulları, eksik ve tecrübesiz eleman, çalışma saatlerinin farklılık gösteriyor olması, dışsal faktörlerden kaynaklanan sıkıntılar, işleyiş ve süreçlerin tasarımlarındaki hatalar, doğal afetler, donanımsal olarak yaşanan sıkıntılar, kaynak eksikliği, bilgi ve yetki eksikliği ile yapılan yanlış işlemler büyük risk teşkil etmektedir (Çelenk ve Ökdemir, 2010: 79).

Grafik 18. Banka Personel Sayıları

Kaynak: TBB, BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Eylül 2021

Banka çalışan sayılarında da 2017 yılından itibaren düşüş yaşanmıştır. 2021 yılı Eylül ayında 2020 Eylül ayına göre çalışan sayısı 1.449 kişi azalmış -0,7133 oranında bir düşüş yaşanmıştır. 2021 yılı Haziran ayı verilerine göre ise 389 adet çalışan azalırken oransal olarak -0,1925 lik bir düşüş yaşanmıştır. Covid-19 pandemi sürecinin etkisi ile düşüşlerin etkisi hızını kesmemiş hatta 2020 yılında da 2019 yılının verilerine bakılarak -0,6851 lik oranda bir düşüşün yaşandığı görülmüştür.

Bunun nedeni kısıtlamaların olması, şube dışındaki alternatif dağıtım kanallarının ilerlemesi, mobil ve dijital bankacılık hizmetlerine yönelik taleplerdeki artışın olması, bilgi işlem kanalları ile desteklenen sağlam altyapıların oluşturduğu destekleyici birimlerin olması bankalardaki şube ve personel sayılarında bir düşüşün yaşanmasına etken olmuştur.

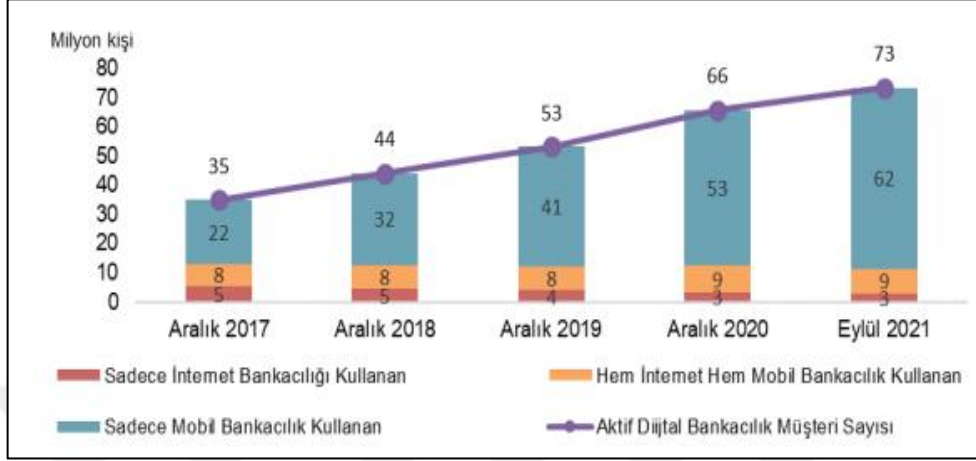
3.6.4. Covid-19 Pandemisinin Banka Kullanıcı Sayıları Açısından Etkisi

Yapay zekânın, endüstri 4.0 ve toplum 5.0'ın konuşulduğu bir çağda ortaya çıkan Covid-19 pandemi süreci, bilimsel ve teknolojik açıdan gelişmiş ülkeler kadar yüksek vicdanlı ve medeni toplumlar oluşturma da konuşulması gerektiğini açıkça göstermiştir.

Covid-19 pandemisinin küresel olarak yayılma hızı, yenilikçi yanıtlar gerektirmiştir. Sürekli yeni bilgi akışı ve yeni uygulama yolları, yeni dijital iletişim stratejilerinin geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Klinik gruplar, yüksek düzeyde çalışan hastalığı veya kendi kendine izolasyon karşısında hizmet sunumunu organize etmek veya personel rotalarını yönetmek için WhatsApp, Zoom ve Slack gibi mesajlaşma ve görüşme araçlarının yaygın olarak benimsendiğini bildirmektedir. Sosyal medya, Facebook ve Twitter gibi birçok platformda profesyonel iletişimin özellikle önemli bir parçası haline gelmiştir (Robbins vd., 2020).

Özellikle 1990 yılından itibaren yaşanmaya başlayan teknolojik ilerlemeler ve verimliliklere bağlı olarak azalan şube sayıları 1995 yılından sonra tekrar artış göstermesine rağmen 2001 krizi ile birlikte tekrar azalışa geçmiştir. Banka sistemlerinde yeniden yapılandırma programıyla birlikte mali yapısı zayıflayan bankalar TMSF' ye devrolmuş, kamu bankaları

yeniden yapılandırma uygulamasına geçmiştir. 2001 yılındaki kriz bankaların kaynak sayılarında da azalışların olduğunu belirtmesine rağmen bankaların maliyet tasarrufu sağlamaları açısından uğraşları da göstermiştir.

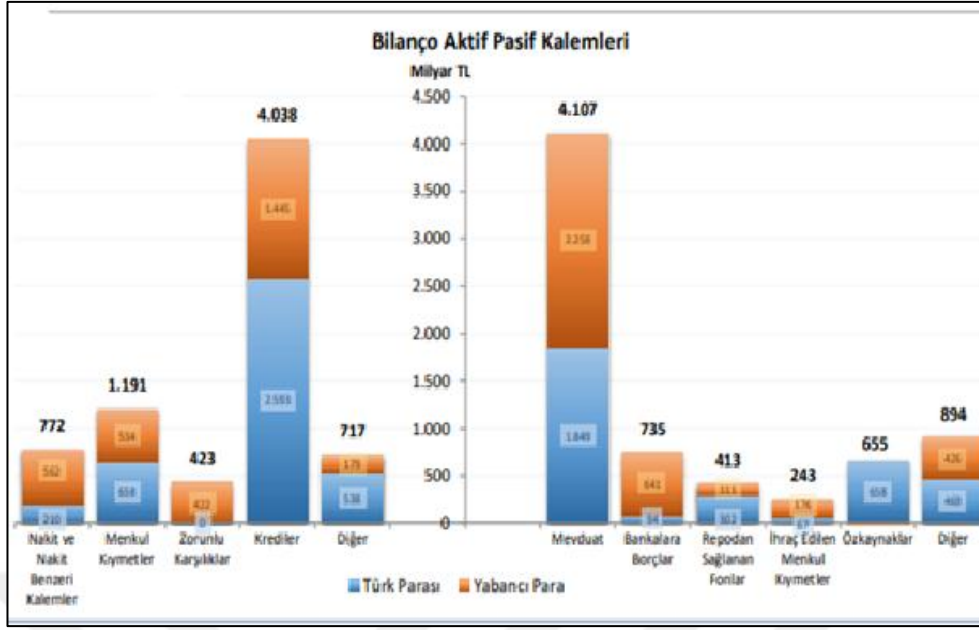
Grafik 19. Banka Kullanıcı Müşteri Sayıları

Kaynak: TBB, BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Eylül 2021

Temmuz-Eylül 2021 döneminde bireysel ve kurumsal aktif dijital bankacılık müşteri sayısı 73 milyon 440 bin kişiye ulaşmıştır. Bu sayının 61 milyon 981 bin kişisi “sadece mobil bankacılık” işlemi yaparken, 2 milyon 785 bin kişisi “sadece internet bankacılığı” işlemi yapmıştır. Hem mobil hem internet bankacılık işlemi yapan kullanıcı sayısı ise 8 milyon 674 bin kişidir.

3.6.5. Covid-19 Pandemisinin Bankaların Bilanço Kalemlerine Etkisi

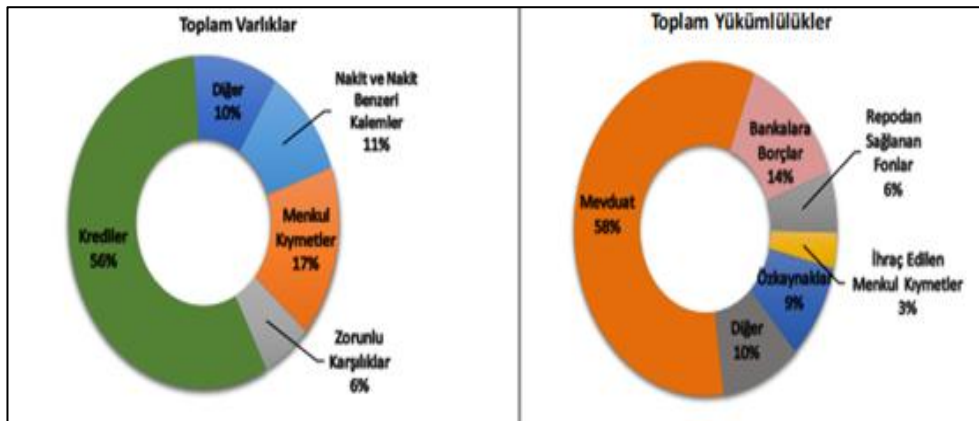
Bankacılık sektöründe bilanço yapısına bakıldığında toplam varlıkların içerisindeki payın büyük kısmını krediler oluştururken toplam yükümlülüklerde ise mevduatların oransal değeri yüksek paya sahip olduğu görülmektedir.

Grafik 20. Banka Bilanço Kalemleri

Kaynak: TBB, BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Eylül 2021

Bilanço kalemleri içerisindeki yabancı para varlıkların toplam varlıklara oranı %44 iken toplam yabancı para yükümlülüklerinin toplam yükümlülükler oranı ise %51 oranında olmuştur. Toplam krediler içerisinde yabancı paralardan oluşan kredilerin payı %36 iken, toplam mevduat içerisindeki yabancı para mevduatlarının oranı ise %55 olmuştur.

Grafik 21. Banka Toplam Varlıklar – Toplam Yükümlülükler

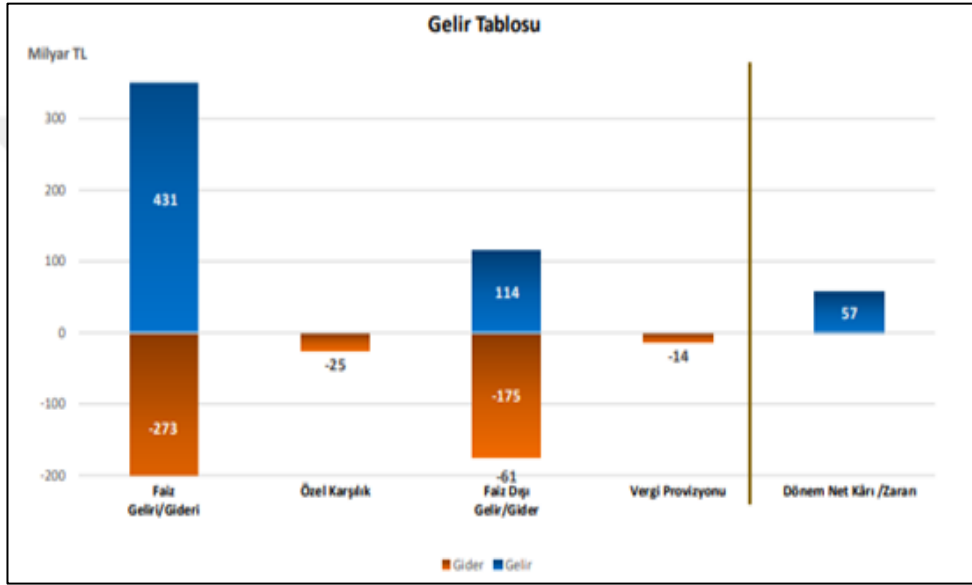
Kaynak: TBB, BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Eylül 2021

2021 yılı Eylül ayı verileri değerlendirildiğinde; toplam varlıklar içerisinde menkul kıymetlerin payı %17, kredilerin payı %56 ve zorunlu karşılıkların payı %6 olarak gerçekleşmiştir. Mevduat %58 pay ile toplam yükümlülükler içerisinde en büyük paya sahipken, bankalara borçlar kaleminin payı %14 ve repodan sağlanan fonların payı %6'dır. Özkaynakların toplam yükümlülükler içerisindeki payı ise %9'dur.

3.6.6. Covid-19 Pandemisinin Bankaların Gelir Tablosuna Olan Etkisi

Finansal sektörün lokomotif görevi gören bankaların da temel amaçlarından biri kâr faktörü olmuştur. Finansal sistemlerin sürekli aktivasyon içerisinde olmaları ile birlikte risk unsuru olan faktörler daha göz önünde olmalı denetim ve dönüşümler ona göre düzenlenmiştir. Denetim ve gözetimlerin elden bırakılmadan en az 1 yıl süre ile performans analizleri yapılarak bankalar karşılaştıkları kriz, iflas, likidite sıkıntıları ile mücadele edecekleri yöntemleri belirlemeleri gerekmektedir. Bu nedenle bankacılık konusunda uzmanlaşan bankalarda bir kurul önderliğinde bankacılık komisyonları kurularak, Yeni Türk Ticaret Kanunları' na göre banka bilanço ve gelir tabloları düzenlenerek, gerçekçi risk ölçümleri yapabilecek sistemler geliştirebilecek, kredi maliyetleri minimum düzeye indirilmeli, özelleşen bankalarda mali yapıyı kontrollü bir şekilde yürütecek Bağımsız Ekonomi Denetçiliği kurularak düzenli bir sistemde ilerlenmelidir. Bankaların faaliyetlerinde kârlılık yapısı gelişmekte olan ülkelerin mali ve reel sektörlerinin fonlanması açısından önemli rol oynamaktadır. Kârlılık göstergesi olan net faiz marjı ve aktif kârlılığının yüksek düzeyde olması bankaların sürdürülebilirliğini ve rekabet yapısını ortaya koymaktadır. Net faiz marjlarında faiz faaliyetlerindeki kazandıkları kâra odaklanırken; aktif kârlılığında bankaların sahip oldukları aktiflerinden elde etmiş oldukları kârlılığı yansıtmaktadır. Bankaların faiz dışı gelirlerini ve giderlerini önemsemesi artış gösterirken, net faiz marjını ise bankaların gelirlerinin büyük bir kısmını içermektedir. Net faiz marjlarının finansal sistem içerisinde verimlerinin az olduğu sistemlerde gelişmiş veya efektif bankacılık sistemine sahip sistemleri söz konusu iken (Demirguc-Kunt ve Huizinga, 2000), rekabet yapısının verimliliklerin az olduğu sistemlerde net

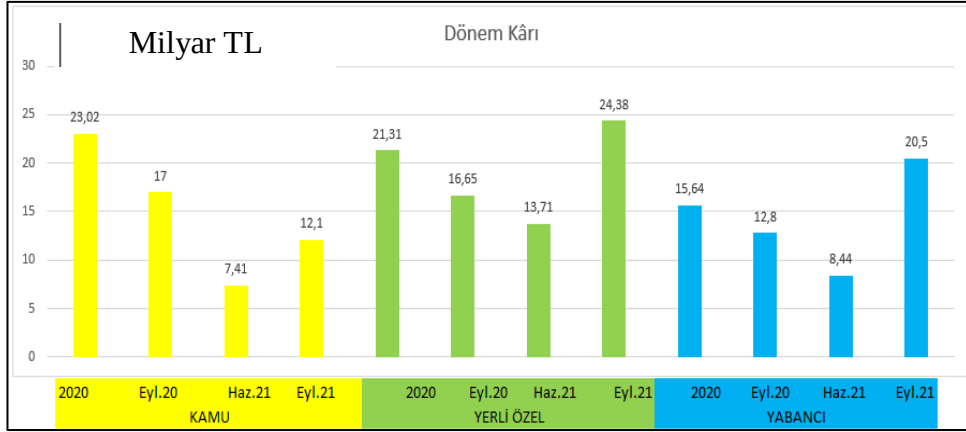
faiz marjlarının yüksekliği daha fazla görülmektedir. Bankacılık sektörü reel sektörün kalkınmasında etkili olmakla birlikte net faiz marjlarının da reel sektör üzerindeki olumlu etkisi ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden de net faiz marjını etkileyen etmenlerin belirlenmesi hem finans hem de reel sektör açısından önemli olmaktadır (Curak vd., 2012:411; Dietrich ve Wanzenried, 2014:339). Bankaların kârlılığını etkileyen faktörler içsel (firma bazında) ve dışsal (finansal sektör yapısında) belirleyicilerin birleşiminden oluşmaktadır (Gounder ve Sharma, 2012; Gunter vd., 2013).

Grafik 22. Bankacılık Sektörü Gelir Tablosu

Kaynak: TBB, BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Eylül 2021

2021 yılı Eylül ayı verileri itibarıyla Türk bankacılık sektöründe net dönem kârı 57 milyar TL’ dir. Gelir tablosuna bakıldığında faiz geliri 431 milyar TL iken faiz gideri 273 milyar TL olarak gerçekleşmektedir.

Grafik 23. Bankacılık Sektörü Dönem Kârı

Kaynak: TBB, BDDK, Veriler, Aylık Bülten, Bankacılık Sektörü Verileri, Eylül 2021

2021 yılı Eylül ayında dönem net kârı kamu bankalarında önceki çeyrek verilerine göre artış göstermiş olsa bile bir önceki yıla düşüş göstermiştir. Ancak yerli özel ve yabancı bankalar hem bir önceki çeyrek verilerine göre hem de bir yıl önceki verilere göre yükseliş göstererek yerli özel bankalarda 24,38 milyar TL lere yükselirken yabancı bankalarda 20,5 milyar TL ye yükselmiştir.

3.7.Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarına Etkileri

Bankacılık sektörü farklı yapılara ve işlemlere sahip dallardan oluştuğu gibi bu dalların bir tanesini de katılım bankaları oluşturmaktadır. Türkiye’de katılım bankacılığı 1980’ li yıllardan sonra oluşmaya başlamış fakat ikinci planda kalmıştır. Katılım bankaları İslami prensiplere uygun işlemlerini yöneterek İslam hukuku ve fıkına göre hareket etmektedir. Katılım bankalarının işlem hacmi gün geçtikçe hız kazanmaya başlamış büyüme oranları artış göstermiştir.

Körfez ülkelerindeki sermayenin Türkiye’ ye gelmesinde büyük rol oynayan katılım bankaları hazine tarafından ihracı yapılan kira sertifikaları ile de bu sermayenin ülkemize gelmesinde önemli rol oynamıştır. Kâr zarar ortaklığı ve ticaret esasına bağlı olarak fon kullandırarak, ilke ve esasları doğrultusunda da belirli bir ekipman, proje veya emtia temini için fatura karşılığında finansman sağlayarak sağlıklı bir süreçte işlemlerin ilerlemesini

öngörmektedir. Fatura karşılığında yapılan bu işlemler finansmanın gereksiz yere yatırımını önleyerek fazla fon kullanımına engel teşkil ederek irrasyonel harcamalarında önüne geçmektedir.

Covid-19 pandemi sürecinde de sermaye yapıları ve müşterilerine verdiği hizmetlerden dolayı başarılı bir süreçte olan katılım bankalarının Ortadoğu ülkeleriyle de inanç ve kültür yapısı olarak benzer noktaları bulunması sermaye yapılarına katkı sağlamıştır. Zaman zaman Ortadoğu ülkeleri ile yönetim tarzlarının benzetilmesi ekonomik anlamda katkı sağlarken, kimi zaman da yeraltı kaynaklarından mağrum olan ülkemizde sermaye yapımızdaki kısıtlılıktan doğan sıkıntıları doğursada gelişmekte olan bir ülke konumunda olmamız bizi ekonomik olarak güvenli bir ülke konumuna getirmiştir.

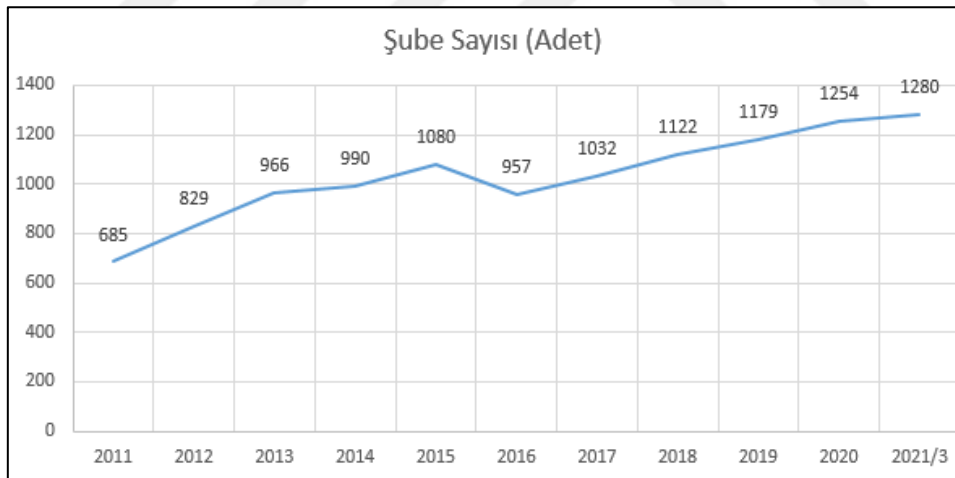
Atıl fonların ekonomiye kazandırılarak reel ekonomiye fon sağlanması, kayıtdışı ekonominin önlenerek vergilendirme süreçlerinin doğru olması veya milli gelir hesaplarına dahil edilmeyen resmi olmayan finansal – ticari işlemlerin önüne geçerek düşüşüne katkı sağlamıştır. Reel sektörün finansmanı, yabancı kaynak transferi ile ülke ekonomisinde etkin rol oynayarak konvensiyonel bankalara karşın rekabet edilebilirlik yapısını güçlendirerek gerek sermaye akışının uluslararası boyutta olması gerekse açılan şubelerin artışı ile personel temini sağlayarak istihdamı arttırmış ve işsizliği azaltıcı etkiye sahip olmuştur.

Ekonomik düzeni derinden etkileyen Covid-19 pandemisinin finansal üretim ve ticaret zincirinde oluşturduğu aksaklıklar hükümetlerin ve Merkez Bankalarının almış olduğu kararlar salgın sürecinin etkilerini azaltmaya yönelik olduğu gibi İslami finans sisteminde de özellikle dijitalleşmeye yönelimle ve mali açıdan olumsuz etkilenmiş olan kesimler aktarılan faizsiz kaynaklarla bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Hem maliyetleri azaltmak hemde geniş bir müşteri kitlesine hitap etmek amacıyla Covid-19 pandemi sürecinde teknolojinin nimetlerinden faydalanarak dijitalleşmeye ağırlık veren katılım bankaları kendi bünyelerinde pek çok uygulamaya gitmiştir. Ek limit hesaplarının açılması, şube sayılarında artışların görülmesi, e şube uygulamaları ile bankalara gitmeden işlemleri gerçekleştirebilme imkânı

sunmuştur. Kobi ler için yapılan finansman destekleri, vefa grupları kurarak afet bölgelerine destek paketleri, dijital onay projeleri ve Fast işlemleri ile 7/24 işlem yapabilme imkânı sağlayarak bu süreçte kısıtlama ve kapanmaların ardından serbestleşme dönemine geçilmesiyle turizm sektörü de unutulmadan destek paketleri hazırlanmıştır. Müşterilerin ve çalışanların pandemi sürecinde en az hasar görmesi için biyo inovasyon merkezleri açarak yenilikçi sistemlerin takipçisi olarak projeler üretmişlerdir. Kepenk kapatmak zorunda dahi kalsa işinin başında olan esnafın yanında olduğu kadar çiftçi destek paketleri ile de çiftçilere el uzatmış faizsiz sigorta işlemleri yürütmek adına sigorta şirketi hisselerinden satın almıştır.

Çalışmanın bu başlığında, Aralık-2011 ile Haziran-2021 yılları arasında bankacılık sektörü içerisinde yer alan katılım bankalarının yıllar itibariyle gelişimleri, rakamlar ve grafikler yardımıyla incelenmiştir.

3.7.1. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Şube Sayısına Etkisi

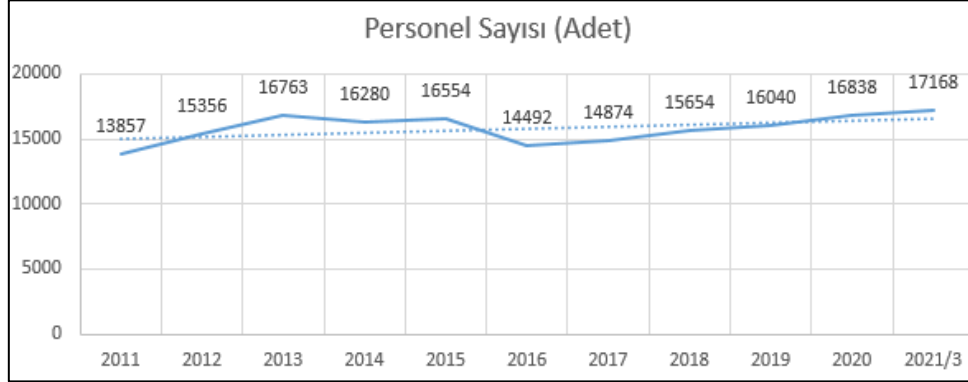

Grafik 24. Katılım Bankacılığı Şube Sayıları

Kaynak: TKBB, Türk Finans Sisteminde Katılım Bankacılığı (2021), Eylül

Katılım bankaları Covid-19 pandemi sürecinde de şube açmaya devam etmiş olup şube sayıları 2021 yılının 3.ncü çeyrek rakamları BDDK verileri ele alınarak incelenmiştir. Bu verilere göre 2017 yılı aralık ayından günümüze kadar bankalar bünyelerine 248 adet şube ekleyerek 2021 yılının Haziran ayında 1280 şube sayısına ulaşmıştır.

3.7.2.Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Personel Sayısına Etkisi

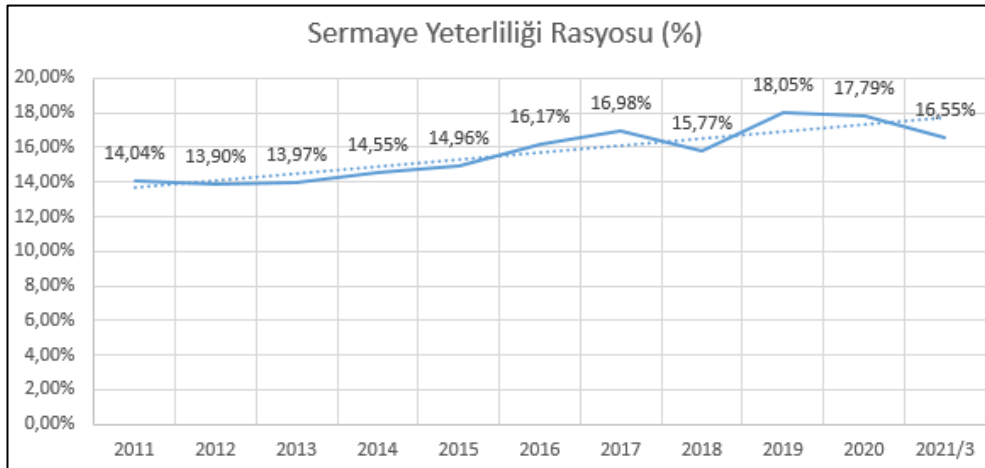

Grafik 25. Katılım Bankacılığı Personel Sayıları

Kaynak: TKBB, Türk Finans Sisteminde Katılım Bankacılığı (2021), Eylül

Banka çalışan sayılarında da 2017 yılından itibaren artış yaşanmıştır. 2021 yılı Eylül ayında 2020 Aralık ayına göre çalışan sayısı 330 kişi artmış olup %1,95 oranında bir artış yaşanmıştır. Covid-19 pandemi süreciyle birlikte faaliyet ve işlemlerinde farklılıklara giderek çeşitli hizmetlere adım atan katılım bankaları personel istihdamı yaparak müşterilerin ihtiyaçlarına daha hızlı cevap verebilmek için çaba sarfetmişlerdir.

3.7.3.Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Sermaye Yeterliliği Rasyosuna Etkisi

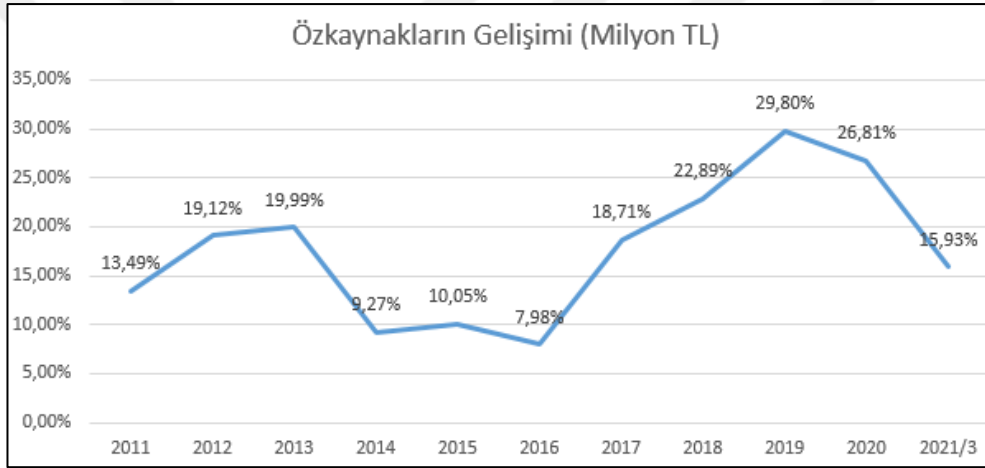

Grafik 26. Katılım Bankacılığı Sermaye Yeterliliği Rasyosu

Kaynak: TKBB, Türk Finans Sisteminde Katılım Bankacılığı (2021), Eylül

Bankaların varlıkları ve elinde mevcut olan mali güç ile yerine getirebilecekleri yükümlülükleri ifade eden sermaye yeterlilik oranı 2011 yılı aralık ayında %14,04 oranında büyüme göstermiş olup 2018 yılına kadar artış göstermesine rağmen 2018 yılı dördüncü çeyreğinde %15,77 oranına düşerek bir öncek döneme göre düşüş yaşamıştır. Covid-19 pandemisinin ortaya çıkmaya başladığı ilk dönemlerde düşüş gösterirken 2019 yılında %2,28 lik bir artış gösterse de 2021 yılı eylül ayında düşüş eğilimine geçmiştir.

3.7.4. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Özkaynaklara Etkisi

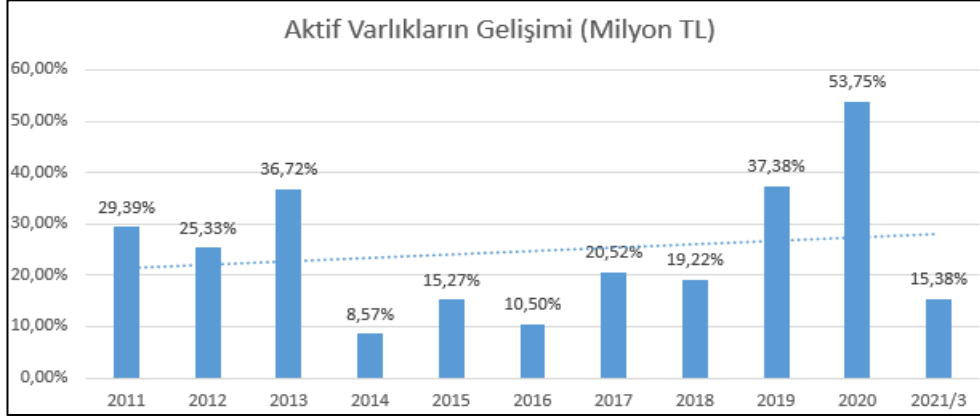

Grafik 27. Katılım Bankacılığı Özkaynakların Gelişimi

Kaynak: TKBB, Türk Finans Sisteminde Katılım Bankacılığı (2021), Eylül

Kamu destekli katılım bankalarının sayısının artışının da etkisiyle özkaynakların artış gösterdiği görülmektedir. 2018 yılı aralık ayından 2021 yılı eylül ayına kadar olan dönemde 15.231 milyon TL artış gösteren özkaynaklar oransal anlamda ise %22,89 dan %15,93 lük bir oranda artış göstermiştir.

3.7.5. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Aktif Varlıklara Etkisi

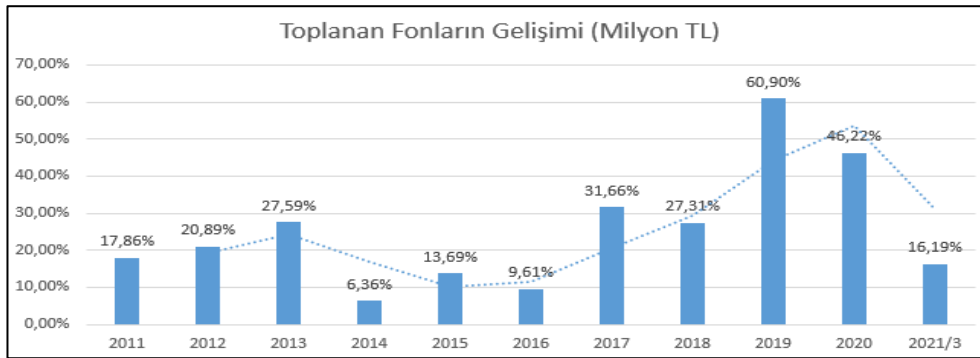

Grafik 28. Katılım Bankacılığı Aktif Varlıkların Gelişimi

Kaynak: TKBB, Türk Finans Sisteminde Katılım Bankacılığı (2021), Eylül

Kurumsal ve idari bir başarı göstergesi olarak gösterilen aktif ve özkaynak kârlılığı dikkate alındığında katılım bankaları diğer bankalara göre daha düşük kârlılık araçlarına sahiptir. Bunun nedeni ise öncelikle katılım bankalarının bu aktifleri kullanabilecek oldukları finansal ürün ve hizmet çeşitliliğinin kısıtlı olmasıdır. Aktif varlıklar 2011 yılı dördüncü çeyrek döneminden itibaren 2020 yılı aralık ayında %53,75'lik bir artış ile 437.092 milyon TL'ye ulaşmış olup en yüksek büyüme oranını göstermiş olduğu gibi 2021 yılı eylül ayında 504.310 milyon TL'ye ulaşarak 2020 yılı aralık ayına göre %15,38'lik bir oranda artış göstermiştir.

3.7.6. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Toplanan Fonlara Etkisi

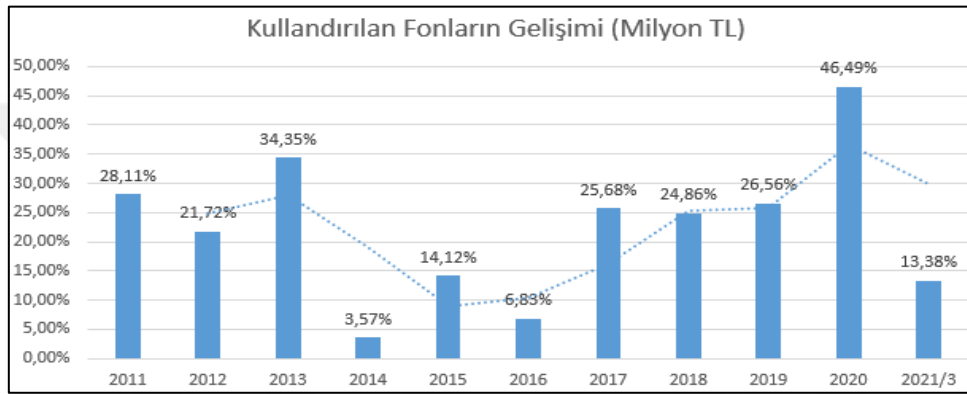

Grafik 29. Katılım Bankacılığı Toplanan Fonların Gelişimi

Kaynak: TKBB, Türk Finans Sisteminde Katılım Bankacılığı (2021), Eylül

Likidite yaratmak, fon kaynaklarını çeşitlendirerek atıl fonların toplanmasına imkân sağlamak bankacılık sektöründe verimlilik ve kârlılığı arttıracak gibi likidite yapılarını da güçlendirmiştir. Bu kapsamda katılım bankalarında emtia murabahası, kira sertifikası ihraçları ile merkez bankacılığı işlemlerinin faizsiz finans ilkeleri kapsamında kullanılması katılım bankalarının yüksek likiditeye sahip olmalarını sağlamıştır.

3.7.7. Covid-19 Pandemisinin Katılım Bankalarında Kullandırılan Fonlara Etkisi

Grafik 30. Katılım Bankacılığı Kullandırılan Fonların Gelişimi

Kaynak: TKBB, Türk Finans Sisteminde Katılım Bankacılığı (2021), Eylül

Katılım bankaları kullandırmış oldurduğu fonları kâr zarar esasına ve ortaklık ilkelerine dayalı olarak işlemler yürüterek projelerin finansmanına sağladıkları fonlarla reel ekonomiye katkılarından dolayı geleneksel bankalara kıyasla ülke ekonomilerine bir adım daha önde faydalı olmaktadır.

Katılım bankaları kullandırılan fon verileri 2011 yılından günümüze kadar artış göstermektedir. 2021 yılı eylül ayı dönemi itibarı ile 280.004 milyon TL ye ulaşan kullandırılan fonlar 2020 yılı dördüncü çeyrek dönemine göre %13,38 artış göstermiştir.

4. BÖLÜM

COVID 19 PANDEMİ SÜRECİNDE KATILIM BANKALARINDA TÜREV ÜRÜN KULLANIMI

4.1.Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı

Covid-19 pandemi sürecin de de kullanımı yaygın olan risklerin etkilerinden korunmak, spekülasyon ve arbitraj amaçlı olarak kullanılabilen türev ürünler bankaların finansal tablolarında olumlu veya olumsuz etkiler yaratarak bilançolar üzerinde belirleyici bir duruma gelmiştir. Özellikle rekabet ortamının artış göstererek, kâr marjlarının daralma gösterdiği bir durumda türev ürünlere yönelim hız kazanmış, faiz ve faiz dışı gelirlerin çeşitlenmesine imkân sağlayarak kârlılık oranlarında da pozitif etkiler yaratmıştır. Asıl işlevi fon toplama ve fon kullandırma olan bankaların bilançolarında bilanço dışı hesaplarda takip edilmekte, kısa ve uzun pozisyonlarında bu araçlarla kapatarak faiz oranı ve döviz kuru riskinden kendilerini koruyarak, kredi riskinin transferi ile kâr amacıyla türev ürünleri kullanmaktadırlar. Diğer bankalarda olduğu gibi katılım bankaları da yapmış oldukları işlemler dolayısıyla kredi, faiz, piyasa, operasyonel, döviz kuru, likidite riski gibi pek çok riskler karşılaşmakta ve zararını minimum düzeye indirebilmek, etkinlik ve verimliliğin devamını sağlayabilmek adına risklerden korunmak maksadıyla türev ürünleri kullanmışlardır. Türev ürünlerin kullanımı katılım bankalarında vadeli işlem sözleşmeleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu vadeli işlem sözleşmeleri forward, futures, opsiyon ve swap tır. Krizlerin etkisiyle önem kazanan türev ürünler amaçları dışında kullanıldığında negatif etki yaratacakları gibi, amaçları doğrultusunda kullanıldıkları zaman risk ve belirsizlikleri azaltarak piyasalara anlamlı derecede katkı sağlayacaklardır. Ancak katılım bankalarında kullanım oranları kısıtlı yapıya sahip olan türev ürünler İslam hukuku çerçevesinde değerlendirilmiş olup aşırı belirsizlik (garar) içeren durumlarda İslami açıdan uygun olduğu kadar kullanılabilirliği esas kılınmıştır.

Katılım bankalarında asıl amacın karşılıklı iki tarafında hakkını korunması olduğundan fıkhi hükümlere aykırı olmayacak şekilde tarafların haklarını koruyarak işlemlerini yürütülmesine adına düzenlenen sözleşmelerin geçerliliği katılım bankalarında daha ön planda olmuştur.

Futures sözleşmeler standart bir nitelik taşımakta ve taraflar arasında alım satım işlemi, el değiştirmelerin yapılması adına da organize piyasalar mevcuttur. Fiziki teslimatın daha az olduğu veya mevcut durumların kapatılarak elden çıkartılan futures sözleşmelerde katılım bankalarında kullanımını sınırlayan etmen olmuştur. Çünkü katılım bankalarında esas olarak vade sonunda teslimatın öngörüldüğü bir sistemin varlığı söz konusu olmuştur.

Forward sözleşmelerde olduğu gibi swap sözleşmelerde de fıkhen İslami prensiplere aykırı bulunmayan özelliklerde işlemlerin olması bu sözleşmelerin kullanılabilmesini öngörmektedir. Ancak swap türleri kendi içerisinde de farklı türlere ayrıldığı gibi faiz swapları katılım bankaları tarafından faiz içerdiğinden dolayı kullanılmamaktadır. Özellikle likidite yönetimi açısından katılım bankalarında swap işlemleri sıklıkla kullanılarak alternatifler sunmakta ve önemli avantajlar sağlamaktadır.

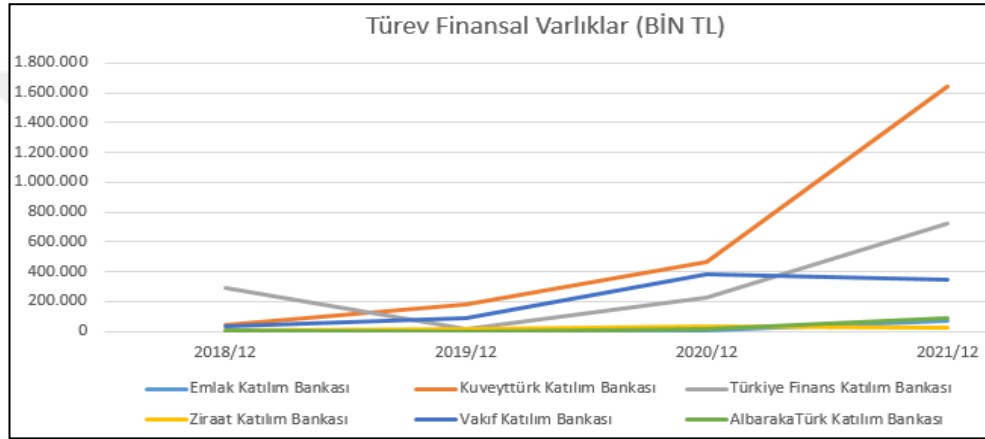
Opsiyon sözleşmeleri ise pek çok dayanak varlık üzerine yapılmakta olduğu için karmaşık bir yapıya sahiptirler. Elde edilen hak için opsiyon satıcısının bedel olarak prim ödemesi fikhî açıdan üzerinde fazlaca durulmasına ve genellikle opsiyon sözleşmelerinin İslâmî bankacılık açısından uygun görülmemesine neden olmaktadır.

İslami esaslar doğrultusunda kullanılabilirliği belirlenen türev finansal araçlar Covid-19 pandemi sürecinin ortaya çıkardığı belirsiz süreçte de işlevini sürdürmüştür. Bu belirsiz sürecin etkilerini çalışmanın bu bölümünde katılım bankalarındaki türev finansal araç kullanımına etki oranı toplam tutarlar üzerinden BDDK ve TKBB verileri kullanılarak şekil ve grafikler yardımıyla incelenmiştir.

Tablo 9. Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Ürün Varlık Toplamı

TÜREV FİNANSAL VARLIKLAR				
BİN TL	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12
Emlak Katılım Bankası	0	410	1.731	65.158
Kuveyttürk Katılım Bankası	42.011	183.947	460.984	1.643.354
Türkiye Finans Katılım Bankası	293.990	13.471	225.531	726.049
Ziraat Katılım Bankası	9.562	17.496	28.253	19.756
Vakıf Katılım Bankası	32.268	91.823	378.411	345.719
AlbarakaTürk Katılım Bankası	1.510	397	13.684	88.485

Kaynak: Tarafımca Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

Grafik 31. Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Ürün Varlık Toplamı

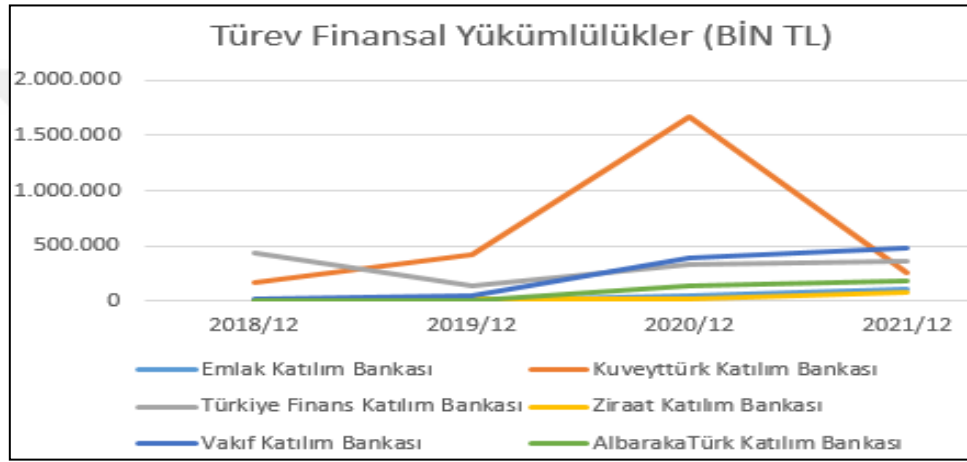
Kaynak: Tarafımca Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

2018 yılı Aralık ayından 2021 yılı aralık ayı katılım bankaları faaliyet raporlarına bakılarak hazırlanan tabloya göre TP ve YP cinsinden toplam tutarın yazılmış olduğu verilerde türev finansal varlıklar Kuveyttürk katılım bankalarında diğer bankalara oranla daha fazla olduğu görülmektedir. 2021 aralık ayında 1.643.354 Bin TL olan türev varlıkların 1.50.491 Bin TL sini TP cinsinden varlıklar oluştururken, 592.863 Bin TL sini YP cinsinden türev finansal varlıklar oluşturmaktadır. Türev finansal varlıkların Emlak katılım bankalarındaki kullanımı diğer katılım bankalarına göre en alt düzeyde kalmıştır.

**Tablo 10. Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Ürün
Yükümlülük Toplamı**

TÜREV FİNANSAL YÜKÜMLÜLÜKLER				
BİN TL	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12
Emlak Katılım Bankası	0	5.891	43.286	109.990
Kuveyttürk Katılım Bankası	169.333	424.137	1.676.806	257.913
Türkiye Finans Katılım Bankası	426.045	134.286	324.251	364.117
Ziraat Katılım Bankası	6.145	12.479	19.440	71.692
Vakıf Katılım Bankası	19.641	52.203	392.511	476.789
AlbarakaTürk Katılım Bankası	1.545	849	142.596	187.254

Kaynak: Tarafımca Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

**Grafik 32. Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Ürün
Yükümlülük Toplamı**

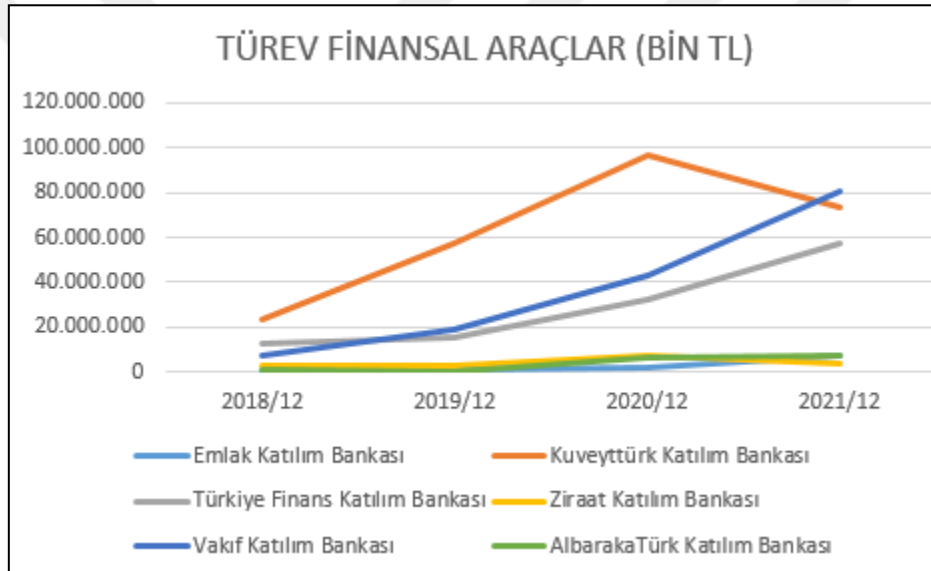
Kaynak: Tarafımca Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

2018 yılı Aralık ayından 2021 yılı aralık ayı katılım bankaları faaliyet raporlarına bakılarak hazırlanan tabloya göre TP ve YP cinsinden toplam tutarın yazılmış olduğu verilerde türev finansal yükümlülüklerde 2021 yılı aralık ayında Vakıf katılım bankası 476.789 Bin TL ye yükselerek bir önceki döneme göre %21,47 lik bir artış gösterirken, 2021 yılı aralık ayında 254.913 bin TL ye düşerek -%84,62 lik bir oranda düşüş göstermiştir. Türev finansal yükümlülüklerde ise 2021 yılı aralık ayı itibarı ile en alt düzeyde 71.692 Bin TL ile Ziraat katılım bankaları devamında ise 109.990 Bin TL ile Emlak katılım bankası gelmektedir.

Tablo 11. Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Araçlar Toplamı

TÜREV FİNANSAL ARAÇLAR				
BİN TL	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12
Emlak Katılım Bankası	0	803.102	1.474.288	6.800.647
Kuveyttürk Katılım Bankası	23.163.660	57.709.206	96.828.545	73.572.361
Türkiye Finans Katılım Bankası	12.969.902	15.020.182	32.340.994	57.183.647
Ziraat Katılım Bankası	2.630.901	2.639.238	7.281.799	3.270.985
Vakıf Katılım Bankası	6.822.593	18.747.477	43.114.678	80.339.734
AlbarakaTürk Katılım Bankası	529.944	133.090	6.292.062	6.798.644
TOPLAM	46.117.000	95.052.295	187.332.366	227.966.018

Kaynak: Tarafımca Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

Grafik 33. Yıllara Göre Katılım Bankalarının Türev Finansal Araçlar Toplamı

Kaynak: Tarafımca Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

Türev finansal araçlar ise 2018 yılından itibaren belli oranlarda artış göstermeye devam etse Kuveyttürk ve Ziraat katılım bankalarında düşüşler yaşanmıştır. Vakıf katılım bankalarının türev finansal araçları yoğun olarak kullandığı görülmekte 2018 yılından bu yana sürekli bir artış eğiliminde olduğu belirtilmektedir. 2021 yılı dördüncü çeyrek döneminde 80.339.734 Bin TL olan finansal araçları 2019/12 dönemine göre %328,53 oranında artış gösterirken 2020/12 dönemine göre de %86,34 lük bir artış göstermiştir.

Ziraat katılım bankası türev araçları kısıtlı olarak kullanmakta olup pastanın en küçük diliminde yer aldığı gibi 2021 yılının dördüncü çeyreğinde 3.270.985 Bin TL lik bir kullanım göstererek bir önceki yılın dönemine göre -%55,08 lik bir düşüş eğilimi göstermiştir.

Yıllık verilere göre grafiklerde verilen türev finansal araç kullanımında TP ve YP para cinsinden ayrı ayrı gösterilmeden toplam tutarların gösterildiği bu doğrultuda da YP para cinsinden türev araçların kullanımı daha fazlalık gösterdiği görülmektedir. 2018 yılı aralık ayında 46.117 Bin TL olan türev ürünlerin 4.121 bin TL sini TP cinsinden türev ürünler oluştururken 41.996 bin TL sini YP cinsinden türev ürünler oluşturmaktadır. 2021 yılı aralık ayında ise 17.852 bin TL sini TP cinsinden türev ürünler oluştururken 210.114 bin TL sini ise YP cinsinden türev finansal araçlar oluşturmaktadır.

4.2.Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımının Yıllara Göre Gelişimi

Risk yönetiminin uygulama aşamalarında içinde bulunulan durumun gelişen bir süreç olduğu düşünülerek değerlendirilmesi yapılmalı, gelecekte ortaya çıkaracağı etkiler üzerinden karar verilerek gerekli uygulamalarında bu yönde olması gerekmektedir. Bu aşamada katılım bankalarında finansal sektörde risk yönetim süreçlerinde kullanılan türev işlemleri öncelikle gerçeğe uygun olan değerleriyle kayıtlarına almaktadırlar. Türev işlemler kayda alınmalarını izleyen dönemlerde; gerçeğe uygun değerın pozitif veya negatif olmasına göre türev finansal varlıkların gerçeğe uygun değer farkı kar zarara yansıtılan veya türev finansal yükümlülüklerin gerçeğe uygun değer farkı kar zarara yansıtılan hesaplarında bilanço içerisinde gösterilmektedir. Bu bilgilerden hareket ederek bu bölümde de katılım bankalarının faaliyet raporlarından bilanço verilerine bakılarak hesaplarına yansıtıkları türev işlemler ele alınmıştır.

4.2.1. Emlak Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı

Tablo 12. Emlak Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı

BİN TL	Emlak Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar							
	2018/12		2019/12		2020/12		2021/12	
	TP	YP	TP	YP	TP	YP	TP	YP
Türev Finansal Araçlar	-	-	27.657,00	775.445,00	701.227,00	773.061,00	1.840.047,00	4.960.600,00
TOPLAM	-		803.102,00		1.474.288,00		6.800.647,00	

BİN TL	Emlak Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar			
	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12
Vadeli Döviz Alım Satım İşlemleri	-	15.622,00	214.345,00	549.415,00
Swap Para Alım Satım İşlemleri	-	787.480,00	1.259.943,00	6.251.232,00
Futures Para İşlemleri	-	-	-	-
Para Alım Satım Opsiyonları	-	-	-	-
TOPLAM	-	803.102,00	1.474.288,00	6.800.647,00

Kaynak: Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

Emlak katılım bankaları bilanço verilerinde yer alan türev finansal araçlar 2018 yılında kullanılmamış olsa da ilerleyen yıllarda belirli oranlarda artış göstererek özellikle Covid-19 pandemi sürecinin yaratmış olduğu belirsizliklerin tetiklemiş olduğu kriz ortamı ile yükseliş göstermiş ve 2021 yılı aralık ayında toplam 6.800.6477 Bin TL ye ulaşmıştır. Bu toplamın 1.840.047 Bin TL sini TP cinsinden türev finansal araçlar oluştururken 4.960.600 Bin TL sini YP cinsinden türev finansal araçlar oluşturmaktadır. Özellikle vadeli döviz alım satım işlemleri ile swap para alım satım işlemlerinin kullanımının ağırlık kazandığı Emlak katılım bankalarında 2021 yılı aralık ayında toplam türev ürün kullanımı 2020 yılı aralık ayına göre %361,28 oranında artış gösterirken, 2019 yılı aralık ayına göre ise %746,79 oranında bir artış göstermiştir.

4.2.2. Albaraka Türk Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı

Tablo 13. AlbarakaTürk Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı

BİN TL	AlbarakaTürk Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar							
	2018/12		2019/12		2020/12		2021/12	
	TP	YP	TP	YP	TP	YP	TP	YP
Türev Finansal Araçlar	267.292,00	262.652,00	33.234,00	99.958,00	3.272.650,00	3.019.412,00	1.418.777,00	5.379.867,00
TOPLAM	529.944,00		133.090,00		6.292.062,00		6.798.644,00	

BİN TL	AlbarakaTürk Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar			
	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12
Vadeli Döviz Alım Satım İşlemleri	52.727,00	75.187,00	243.125,00	951.048,00
Swap Para Alım Satım İşlemleri	477.217,00	57.903,00	6.048.937,00	5.847.596,00
Futures Para İşlemleri	-	-	-	-
Para Alım Satım Opsiyonları	-	-	-	-
TOPLAM	529.944,00	133.090,00	6.292.062,00	6.798.644,00

Kaynak: Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

Albaraka Türk katılım bankalarında ise 2019 yılında önemli bir düşüş görünse de 2020 yılından itibaren türev ürünlerin kullanımı artış göstermiştir. Albaraka Türk katılım bankası 2021 yılı aralık ayında 1.417.777 Bin TL TP cinsinden türev ürün kullanırken 5.379.867 Bin TL ise YP cinsinden türev ürün kullanarak toplamda 6.798.644 Bin TL türev ürün kullanımını bilançosunda göstermiştir. Futures ve opsiyon sözleşmelerini kullanmamasına rağmen swap para alım satım işlemlerini yoğun olarak yaptıkları görülmekte olup 2021 yılı dördüncü çeyreğinde toplam içerisinde de %86 lık bir paya sahip oldukları görülmüştür.

4.2.3. Ziraat Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı

Tablo 14. Ziraat Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı

BİN TL	Ziraat Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar							
	2018/12		2019/12		2020/12		2021/12	
	TP	YP	TP	YP	TP	YP	TP	YP
Türev Finansal Araçlar	-	2.630.901,00	4.945,00	2.634.293,00	2.521.341,00	4.760.458,00	648.594,00	2.622.391,00
TOPLAM	2.630.901,00		2.639.238,00		7.281.799,00		3.270.985,00	

BİN TL	Ziraat Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar			
	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12
Vadeli Döviz Alım Satım İşlemleri	2.630.901,00	2.639.238,00	2.183.637,00	1.501.702,00
Swap Para Alım Satım İşlemleri	-	-	5.098.162,00	1.769.283,00
Futures Para İşlemleri	-	-	-	-
Para Alım Satım Opsiyonları	-	-	-	-
TOPLAM	2.630.901,00	2.639.238,00	7.281.799,00	3.270.985,00

Kaynak: Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

Ziraat Katılım bankası bilanço verilerine bakıldığında da sektör içerisinde an az türev işlem kullanarak risk yönetim süreçlerini yürüttüğü görülmektedir. Toplam türev ürünlerin 2021 yılı aralık ayında -%55,08 lik bir artış söz konusu olmuştur. 2020 yılı aralık ayında 7.281.799 Bin TL lik bir toplama sahip olan türev ürünler en yüksek kullanım oranını bu sürede göstermiştir. Özellikle YP cinsinde türev ürünlerin kullanımı toplam içerisinde en çok paya sahip olmuştur. Forward sözleşmelerin 2018 yılından itibaren -%42,92 lik bir azalış göstermiş, swap sözleşmeler ise 2018 ve 2019 yılında kullanımı etkin olmamakla birlikte 2020 yılı dördüncü çeyrek döneminden itibaren -%65,29 luk bir düşüş göstermiştir.

4.2.4. Vakıf Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı

Tablo 15. Vakıf Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı

BİN TL	Vakıf Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar							
	2018/12		2019/12		2020/12		2021/12	
	TP	YP	TP	YP	TP	YP	TP	YP
Türev Finansal Araçlar	1.412.863,00	5.409.730,00	3.774.030,00	14.973.447,00	6.791.570,00	36.323.108,00	4.148.600,00	76.191.134,00
TOPLAM	6.822.593,00		18.747.477,00		43.114.678,00		80.339.734,00	

BİN TL	Vakıf Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar			
	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12
Vadeli Döviz Alım Satım İşlemleri	1.639.587,00	4.170.988,00	6.794.561,00	18.374.035,00
Swap Para Alım Satım İşlemleri	5.029.784,00	12.767.927,00	23.899.218,00	29.592.988,00
Futures Para İşlemleri	-	-	-	-
Para Alım Satım Opsiyonları	-	-	-	-
Diğer Alım-Satım Amaçlı Türev İşlemler	153.222,00	1.808.562,00	12.420.899,00	32.372.711,00
TOPLAM	6.822.593,00	18.747.477,00	43.114.678,00	80.339.734,00

Kaynak: Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

Sektör içerisinde en fazla türev ürün kullanımına sahip olan vakıf Katılım bankalarının bilanço yapılarına bakıldığında da 2021 yılının aralık ayında 4.148.600 Milyon TL TP cinsinden kullanımı söz konusu olan türev araçlar 76.191.134 Milyon TL de YP cinsinden kullanımı söz konusudur. Anlamlı bir düzeyde kullanımı artış gösteren türev ürünler de opsiyon ve futures sözleşmelerin kullanımı söz konusu olmadığı gibi 2021 yılının dördüncü çeyrek döneminde swap para alım satım işlemleri tüm toplamın %37 lik bir dilimini, vadeli döviz alım satım işlemleri tüm toplamın %23 ünü oluştururken diğer alım satım amaçlı türev işlemler ise tüm toplamın %40 ını oluşturmaktadır.

4.2.5. Finans Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı

Tablo 16. Finans Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal

Araçlar Toplamı

BİN TL	Finans Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar							
	2018/12		2019/12		2020/12		2021/12	
	TP	YP	TP	YP	TP	YP	TP	YP
Türev Finansal Araçlar	1.505.130,00	11.464.772,00	2.915.712,00	12.104.470,00	7.182.905,00	25.158.089,00	6.634.405,00	50.549.242,00
TOPLAM	12.969.902,00		15.020.182,00		32.340.994,00		57.183.647,00	

BİN TL	Finans Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar			
	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12
Vadeli Döviz Alım Satım İşlemleri	2.337.058,00	4.472.518,00	7.103.116,00	7.535.792,00
Swap Para Alım Satım İşlemleri	10.269.677,00	10.285.918,00	19.495.547,00	31.514.624,00
Futures Para İşlemleri	-	-	-	-
Para Alım Satım Opsiyonları	31.870,00	222.913,00	364.469,00	14.326.169,00
Diğer Alım-Satım Amaçlı Türev İşlemler	331.297,00	38.833,00	5.377.862,00	38.070,62
TOPLAM	12.969.902,00	15.020.182,00	32.340.994,00	57.183.647,00

Kaynak: Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

Finans katılım bankalarında ise türev ürünlerin kullanım oranı yıllara göre sürekli artış göstermeye devam etmiştir. Özellikle 31.514.624 Milyon TL kullanımı olan swap para alım satım işlemlerinin daha çok tercih edildiği Finans katılım bankalarında 14.326.169 Milyon TL ile para alım satım opsiyonları da ikinci sırada gelmektedir. Genel olarak YP cinsinden türev ürün kullanımı ön planda olmuş TP cinsinden türev ürün kullanımı 2021 yılı aralık ayında 2020 yılı aralık ayına göre -%7,64 lük bir düşüş göstererek 7.182.905 Milyon TL den 6.634.405 Milyon TL ye düşmüştür.

4.2.6. KuveytTürk Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı

Tablo 17. KuveytTürk Katılım Bankası Yıllara Göre Türev Finansal Araçlar Toplamı

BİN TL	KuveytTürk Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar							
	2018/12		2019/12		2020/12		2021/12	
	TP	YP	TP	YP	TP	YP	TP	YP
Türev Finansal Araçlar	935.800,00	22.448.018,00	8.276.509,00	49.432.697,00	25.181.485,00	71.647.060,00	3.161.915,00	70.410.446,00
TOPLAM	23.383.818,00		57.709.206,00		96.828.545,00		73.572.361,00	

BİN TL	KuveytTürk Katılım Bankası Türev Finansal Araçlar			
	2018/12	2019/12	2020/12	2021/12
Vadeli Döviz Alım Satım İşlemleri	2.408.123,00	1.754.813,00	3.214.430,00	5.624.370,00
Swap Para Alım Satım İşlemleri	18.807.041,00	53.471.791,00	81.339.867,00	67.859.929,00
Futures Para İşlemleri	-	-	-	-
Para Alım Satım Opsiyonları	-	-	-	-
Diğer Alım-Satım Amaçlı Türev İşlemler	2.168.654,00	2.482.602,00	12.274.248,00	88.062,00
TOPLAM	23.383.818,00	57.709.206,00	96.828.545,00	73.572.361,00

Kaynak: Katılım Bankaları Faaliyet Raporu Verilerinden Oluşturulmuştur.

Futures ve opsiyon sözleşmelerini kullanmayan KuveytTürk katılım bankası ise türev ürün kullanımında Vakıf katılım bankasından sonra gelerek 2021 yılı aralık ayında bünyesinde 3.161.915 Milyon TL TP, 70.410.446 Milyon TL YP cinsinden kullandığı türev ürünlerle toplamda 73.575.361 Milyon TL lik bir türev işlem hacmini yakalamıştır. Swap para alım satım işlemleri 2019 yılında bir düşüş göstermesine karşın 2020 yılı aralık ayında 81.339.867 Milyon TL ye ulaşarak bir önceki yılın aynı dönemine göre %52,12 lik bir artış göstermiş ancak 2021 yılının aynı döneminde 67.859.929 Milyon TL ye düşerek -%16,57 lik bir düşüş göstermeye devam etmiştir. Özellikle forward sözleşmelerin yoğunluk kazandığı KuveytTürk katılım bankalarında 2021 yılı aralık ayında 2020 yılı aralık ayına göre %74,97 lik bir artış göstermiştir.

4.3.Katılım Bankalarında Türev Ürün Kullanımı Etkileyen Faktörler

2019 yılının son zamanlarında sağlık krizi olarak ortaya çıkmasına rağmen 2020 yılının başlarından itibaren etkisini tüm sektörlerde güçlü bir şekilde hissettiren Covid-19 pandemisi 2008 küresel finans krizinden sonra yaşanan büyük bir finansal kriz süreci olmuştur. Ülke ekonomileri üzerinde farklı etkiler yaratan bu krizlerin ortaya çıkış sebepleri farklı unsurlardan kaynaklanmaktadır. İçinde bulunduğumuz Covid-19 pandemisi 2008 küresel finans krizine göre sistemin iç yapısından kaynaklanan unsurlardan ziyade dışsal unsurlardan kaynaklanarak genel anlamda reel sektörü etkileyen bir kriz süreci olmuştur. Ülke ekonomileri üzerinde yıkıcı bir etki yaratarak kriz ortamları oluşturan Covid-19 pandemi sürecinde alınan karantina önlemleri ithalat ve ihracat işlemlerinin oluşturduğu dış ticaret hacimlerinde daralmalar oluşması, seyahat yasakları, eğitime ara verilerek uzaktan eğitim yapılması, insanların tüketim ihtiyaçlarının değişiklik göstererek, arz ve talep şoklarının ön plana çıktığı bu süreçte gerek hammadde teminindeki zorluklar gerekse uluslararası ticaretteki sıkıntılar üretime ara verilmesine neden olmuş işsizlik oranlarını tetiklemiş ve ülkelerde istihdam sıkıntılarının ortaya çıkmasına etken olmuştur.

Döviz kurları, faiz oranları ve petrol fiyatlarının bu süreçte takip edilmesi zor değişimler göstermesi ülkelerde enflasyon süreçlerini hızlandırmış olup hanehalklarında gelir dağılımı nedeniyle sınıf farklılıklarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Ülke ekonomileri üzerinde yıkıcı bir etki yaratan Covid-19 pandemisi yatırımcıların olduğu kadar tüketicilerinde sisteme olan güveninin azalmasına yol açmış, dünya borsaları üzerinde düşüşler görülmüş tedarik zincirinde aksamalar olmuştur. Salgın sürecinin yarattığı şokların etkisiyle belirsizliklerin oluşması ülke ekonomileri için zorlu süreçleri oluşturduğu gibi ekonomik olarak düzeni bozulan işyerlerinin kapatılmasıyla işsizlik oranlarında artışın görülmesine yol açarak hem ekonomik krizin derinlik kazanmasına hem de sosyal sorunların artmasına sebep olmuştur. Likidite yönetiminin desteklenmesi, kredi ödemelerinin ötelenerek takip süreçlerinin değiştirilmesi, reel sektöre nakit akışının sağlanması, ihracatçı firmalara

desteklerin yapılması reel sektör üzerinde canlandırıcı etkiler yaratmıştır. Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasında gövde görevi gören bankalar aracılığıyla da gerek hane halkları gerekse işletmeler için de ilgili kurumların pek çok düzenleyici uygulama politikası geliştirmesiyle salgın sürecinin en az hasarla atlatılması beklenmiştir. Finansal sistem içerisinde gövde görevi gören bankalar bu süreçte etkin rol oynamıştır. Bankalar kendi içerisinde de pek çok dala ayrılmış olmakla birlikte temel amaçlarının bir olmasına karşın bu amaçları gerçekleştirme sürecinde farklılıklar göstermiştir. Özellikle Özel Finans Kurumları olarak sisteme dahil olarak günümüzde önemli bir konuma gelen katılım bankaları finansal sistem içerisinde konvansiyonel bankalardan farklı olarak işlem ve faaliyetlerinin yürütülme aşamasında İslami ilkeleri ele alarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Katılım bankaları bilanço yapılarına bakıldığında da aktif yapıları, kârlılık oranları, toplanan fonları, sermaye yeterlilik rasyoları, şube sayılarındaki artış ile de bu büyüme ve finans sektöründe kapladıkları alanın genişlediğini göstermiştir. Modern bankacılık işlemlerinin tümünü yapmakta olsa da temel olarak faizsizlik ilkesi hareket ederek işlemlerini yürüten katılım bankaları borç-alacak ilişkisinden ziyade kar-zarar paylaşımı ve ticaret ortaklığı sistemi ile işlemlerini yürüterek faizli yapının ortaya çıkarmış olduğu borç alacak ilişkisini red etmektedir. Çünkü geleneksel bankacılık modelinin faizli bir yapıda işleyiş sürdürüyor olması işlem hacimlerinin artış göstermesiyle ekonomik yapı üzerindeki riskleri daha da derinleştirmiştir. Bu durumda devletin, hanehalklarının ve işletmelerin katlandığı borç yükü artış göstereceği gibi tasarruf, borçlanma ve harcamalardaki ilişkinin dengesiz bir yapıya gelmesini tetikleyerek ekonomik durgunluk süreçlerinde etkili rol oynayacaktır. Bu sürecin finansmanı için sağlanan genişleyici politikaların ve ilave kredilerin olması Covid-19 pandemi sürecinin oluşturduğu belirsiz etkilerle birleşince ekonomik yapıda oluşan borç yükünü daha da arttıracak sistemde kısır bir döngünün yaşanmasına sebep olacaktır. Buna karşın geleneksel bankacılık modelindeki borç alacak ilişkisinden ve faizli yapıdan uzak kalarak kâr zarar paylaşımı ve ticaret ortaklığı esasına bağlı olarak işlemlerini yürüten katılım bankalarında bu sürecin finansmanı daha farklı olduğu gibi sadece

ekonomik değil çevresel, kültürel, sosyal dengenin iç içe bir bütün olarak düşünülerek risk süreçlerinin yönetilmesi esas alınmıştır. Geleneksel bankalarda olduğu kadar katılım bankaları da mevcut durumda bünyelerinde var olan veya gelecekte ortaya çıkacak olan sermaye ihtiyaçları, makroekonomik değişkenleri ile planlanan hedeflerinin birlikte değerlendirilmesiyle maruz kalınacak pek çok riskle karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle bankaların aktif yapılarını ve finansal performans düzeylerini etkileyen kredi riski, piyasa riski, operasyonel risk, likidite riski ile kar payı oranlarının hesaplanmasından kaynaklanan riskler bankacılık sektöründe temel riskleri oluşturmaktadır. Risklerin ölçülerek, izlenme süreçlerinin devam ettirilmesi, kontrollerinin yapılarak raporlanmalarının yapılması adına türev ürünlerin varlığı söz konusu olmuştur. Bretton Woods sisteminin çökmesiyle sabit kur sistemine dayalı işlemlerin ortadan kalkmasıyla birlikte türev ürünlerin sistem içerisindeki payı gittikçe artış göstermiştir. Kaldıraç oranına sahip olmaları fiyatların değişimi ve yeniden değerlendirilmesi, piyasalarda etkinliğin artırılması adına faiz oranları, fiyat dalgalanmaları, petrol fiyatları ve altın rezervlerindeki takip edilmesi zor fiyatlara rağmen finansal piyasalarda işlem yaparak gelecekteki fiyat tahminlerinde bulunarak finansal bir malın veya varlığın bugünden alınıp satılması ile yatırımcısına kâr getirisi sağlamayı hedeflemektedirler. Bu süreçte konvansiyonel bankalara nazaran karşılaşılan veya karşılanması tahmin edilen risklerin yönetilmesi adına katılım bankaları tarafından yürütülmekte olan faaliyetler ile nakit akışların taşımış olduğu risklerle uyumlu sermaye tahsilatında bulunarak sermaye getirisinde artışın sağlanması, risklerin tanımlanmasının yapılarak ölçülmesi, izlenmesi ve kontrol edilmesi gerekmektedir. Kendi bünyelerinde tüzük ve yönetmeliklerin, faaliyet süreçlerinin gerektirdiği düzene uyumlu olarak risk kültürünün yerleşerek sistemin ve sosyal unsurların sürecin işleyişine uyum sağlaması risk yönetimini başarılı bir şekilde uygulanabilirliğine etki etmektedir. Risk yönetiminin sağlıklı bir süreçte işlemesi adına sağlanacak olan sermaye getiri oranlarında katılım bankalarının büyüme hedefleri, likidite durumları, sektördeki konumu, ortakların ve müşterilerin beklentileri yabancı para pozisyonları, fon kaynakları, aktifleri ve pasifleri ile ekonomik

değişkenlerin oluşturduğu fiyatlardaki ve piyasalardaki değişimlerin de etkisi risk yönetim süreçlerinde belirleyici olmuştur. İslami finans sisteminin karakteristik özellikleri sebebiyle türev ürünlerin kullanımı Covid-19 pandemi sürecinde kullanımı değişken bir süreç izlemiştir. Türev ürün kullanımına dini hassasiyetleri ve kuruluş ilkeleri gereği kısıtlı olarak bünyesinde yer veren katılım bankaları bu süreçte daha çok toplumsal fayda ekonomik kalkınma ve sürdürülebilirlik ilkesi ile hareket ederek kriz sürecini finanse etmeye çalışmıştır. Katılım bankaları küreselleşme ve globalleşmenin etkisinin büyük olduğu, uluslararası sermaye dönüşümlerinin hız kazanarak dijital dönüşümün önem kazandığı pandemi sürecinde de ülke ekonomisine verdiği önem kadar toplumsal hayatta da çıkarları gözeterek kamu yararına finanse edilebilirlik ilkesi ile işlemlerini yürütmeye çalışmıştır. İşletmelerin kapanarak istihdam süreçlerinde durgunlukların yaşanmasına karşın kişilerin gelir elde etmelerini sağlayacak iş projelerine, teminat ve kefalet gerektirmeden sağlanan finansman olarak tanımlanan mikrofinans uygulamalarına yer vererek tüm dünyada önemli bir kalkınma stratejisi geliştirmiştir. İslami mikrofinans, bir kredi olmaktan ziyade, murabaha ile ticari bir alış-veriş, mudarabe ve müşareke ile özsermaye finansmanını, karz ve vedia ile tasarruf, zekat ve sadaka ile para transfer sistemlerini ve tekafül ile sigortacılığı içermektedir. Kişilerin risk-paylaşım modeli ya da borç-temelli finansman sağlayarak ihtiyaç duyulan finansmana erişmelerine olanak tanır İslami mikrofinans, bir kredi olmaktan ziyade, murabaha ile ticari bir alış-veriş, mudarabe ve müşareke ile özsermaye finansmanını, karz ve vedia ile tasarruf, zekat ve sadaka ile para transfer sistemlerini ve tekafül ile sigortacılığı içermektedir. İslam'da girişimcilik ve risk paylaşımı teşvik edilen faaliyetlerden olup, bu yaklaşım etkin bir kalkınma aracı olarak değerlendirilebilir. Geleneksel finans, paranın kendisini bir meta olarak görür ve elde edilen gelir, sadece ilgili yatırımın zaman değeri ile orantılıdır. Oysa İslami finans varlık temelli bir sistemdir ve paranın toplumsal refahın artırılması için üretken faaliyetlerde kullanılması esastır. Temel ihtiyaçlarını karşılamada dahi yetersiz kalan kesimin böyle bir yapılanma içinde yer alması normal şartlarda mümkün görünmez. İslam'ın sosyal ve ekonomik adalet anlayışı kapsamında

toplumun en alt kesimlerinin de ekonomik davranış ağı içinde yer almasına imkân tanımak üzere tasarlanan finansal hizmet sistemi, İslami mikrofinans olarak değerlendirilmektedir.

Ekonomik sistem üzerinde fintek ve inovatif uygulama yöntemlerinin dijital dönüşüm süreciyle de desteklenmesi, mudarebe ve müşareke uygulamaları ile pandemi döneminde zarar gören kesimlere ve reel sektöre güven verecek olup, yeni yatırım projelerinin uygulamaya konularak destek sağlanmasıyla istihdam sorununa ve istikrarlı büyüme aşamalarında ülke ekonomilerine katkı sağlayacaktır. Toplumsal yapı üzerinde güven duygusunu hissettirmeye yarayan tekafül ve sigortacılık işlemleri geniş katılımlı ve daha düşük katılım paylarının olduğu bir sistem olsa da oluşturulacak zekât fonları ile toplumsal yardımlaşma ve kamusal hizmetlerin sürdürülebilirliği açısından önemli bir finansal araç olmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ekonomik ve finansal faaliyetler günümüze kadar pek çok doğal afetten kaynaklanan sosyal ve siyasal sorunlardan etkilenmiştir. Bu sorunlar çoğu zaman ekonomik sistemleri doğrudan etkilemiş ve toplumsal hayatta olumsuzluklara yol açmıştır. Özellikle son yıllarda ortaya çıkan Covid-19 pandemisi süresi; küresel ticaretin ve tedarik zincirlerinin bozulmasına, emtia fiyatlarının düşmesine, petrol fiyatlarında düşüşlerin yaşanarak altın fiyatlarında ise takip edilmesi mümkün olmayan değişimlere yol açmıştır. Petrol fiyatlarındaki değişimlerin etkisini göstermiş olması, finansal piyasalarda ve istihdamdaki küçülmeler işsizlik oranının artışı tetiklemiş, ekonomide durgunluk olarak beklentiler yani resesyon artmıştır. Covid-19 pandemi sürecinde Dünya genelinde ülkeler faiz indirimleri, parasal genişleme gibi para politikası önlemleri almışlardır. Ayrıca Pandemi sebebiyle başta sosyal yardım ve teşvik paketlerini halka sunma şeklinde kamu harcamalarında artış ve vergilerde indirim gibi maliye politikası tedbirleri uygulamışlardır. Ancak bu durum sonrasında enflasyon ve bütçe açıklarında artışlar gibi çeşitli olumsuzluklar ortaya çıkmıştır.

Özellikle 1980' li yıllardan sonra da dünyanın yeni bir döneme girmeye başlaması ile “yenidünya düzeni”, “büyük dönüm noktası”, “bilgi çağı”, “küreselleşme” veya “sanayi ötesi dönüşüm” gibi pek çok belirleyici madde hayatımıza girerek küresel bir etki yarattığı gibi farklı sonuçlara sirayet etmiş zaman zaman kriz süreçlerinin de oluşmasını tetiklemiştir. Ekonomik ve finansal olarak ele alabileceğimiz bu krizler makro açıdan bakıldığında ülke ekonomilerine, mikro açıdan bakıldığında ise firmalara olan etkilerine değinmek mümkündür. Bu süreçlerde ekonomik büyüme üzerinde etkisinin önemli olduğu bankacılık sektöründe değişim ve dönüşümler yapılarak tedbirlerin alınması kaçınılmaz olmaktadır. İçinde bulunduğumuz Covid-19 pandemi sürecinde bankacılık sektörü de operasyonel işlemlerinde yaptığı düzenlemelerle acil durum planları oluşturulmuş, kredi riski-gelir kaybı ve likidite yapılarının dengeli gitmesi ve müşterilerin güveninin sarsılmaması yönünde çalışmalara gitmiş, özellikle bu süreçte müşteri davranışlarında yaşanan değişimlere ayak

uydurmak için pek çok hizmet devreye girerek teknolojik olarak yeniliklerin artırılması hedeflenmiş, fonlama yapılarına ayrı bir önem verilmiştir. Hayatımızın her alanında karşılaştığımız risklerin bu süreçte de varlığının söz konusu olması kaçınılmaz olduğu gibi bankacılık sektörünü de etkileyen bir unsur olmuştur. Bankacılık sektöründe olduğu kadar son yıllarda ismini daha sık duymaya başladığımız katılım bankalarında türev ürün kullanım süreçleri farkındalık göstermiştir. İslami finans sistemine dahil edilecek olan yeni finansman araçlarının olması ve yetkili kurumların yasal düzenlemeler geliştirmesi ile konvansiyonel finans sektörüne tamamlayıcı nitelikte bir yapı haline gelmişlerdir. İslami finans sisteminde de sermayenin uluslararası dolaşım süreci, globalleşme ve özellikle dijital dönüşümün etkisiyle birlikte de risk kavramı finans piyasalarında olduğu gibi belirgin bir duruma gelmiştir. Özellikle ülkelerin ekonomik büyüme rakamları üzerinde etkili olan finans sistemleri bu risklerin yönetilmesi için çeşitli enstrüman arayışına girerek korunma yöntemi olarak türev ürünlerden yararlanmışlardır. Sağlık krizi olmasına rağmen tüm sektörleri etkisi altına alarak varlığını hissettiren Covid-19 pandemi sürecinde de finansman faaliyetleri ile reel sektörü destekleyerek sağlamış olduğu fon ve güven unsuru ile yatırımcısına cesaret veren katılım bankaları faizli bir yapıdan ziyade kâr-zararın paylaşımı, ticari ortaklık ile riskin paylaşımı esasına dayalı çalıştığından dolayı yapılacak işlemlerde güçlü bir zemin hazırlamış olmaktadır. İslami esasların esas alındığı katılım bankacılığındaki fintek ve mikrofinans uygulamaları, ticaret dostu olması, sosyal adalet, toplumsal refah, birey ve toplum arasında ihtilafların önlenmesi, faizsizlik yapısı, inovatif yönü ile dijitalleşme yönünde desteği ile ilerleyerek klasik borç-alacak ilişkisinden ziyade kâr-zarar ortaklığı ile borç yükü kontrol altına alınarak kriz finanse edilebilir ve reel sektör desteklenebilir bir hal almıştır. Bu süreçte katılım bankaları fon kullandırma yöntemleri olan mudarebe ve müşareke gibi yöntemlerle reel sektöre desteğini esirgemeyerek istihdam ve istikrarlı büyümeye katkı sağlarken, tekafül ve zekat fonları ile toplumsal açıdan faydalı olacak kamu yararına dayalı projelerin finansmanını sağlayarak, sukuk ihraçları ile de işletmelerin finansman süreçlerine katkı sağlamıştır.

Katılım bankaları, referanslarını faizsizlik sisteminden aldıklarından dolayı türev sözleşmelerde bir taraf olmak adına İslamiyette yer alan kurallarla uyumlu olarak, bankada söz konusu olan ürünün faiz içermemesine, garar'a neden olmamasına, kumar'a yakın olan bir tarafının olmamasına ve mütekavvim mal ölçüsünde bulunmasına hassasiyet duymaktadırlar. Türev ürünlerin kullanımı konvansiyonel bankacılıkta geniş bir paya sahip olma durumuna sahipken, İslami finans açısından ket vurulmakta ve türev ürünlerin tercihine yönelik birtakım görüş farklılıkları ortaya çıkarak bu ürünlerin İslam fıkına uygunluklarında tek tek incelenmesinin daha anlamlı olduğu görülmektedir. Türev ürünlerin katılım bankalarında kullanımını etki eden diğer bir terim ise garar kavramı olmuştur. Katılım bankalarında belirsizliklerin oluşturduğu veya tarafların birisinin diğer tarafa göre kazançlı olacağı diğerinin kaybına sebebiyet veren haksızlığın olduğu durumlardan kaçınılmıştır. Bu nedenle tarafların sözleşmelere bağlı ya da karşılıklı olarak sorumluluklarını bilerek hareket edecekleri bir türev sözleşmenin yükümlülüğü altında olmaları aslında netlik kazanamamıştır. Ancak türev ürünün sözleşme doğrultusunda yapılması belirsizlik içeren ve piyasalarda dalgalanmaların olduğu bir süreçte tarafların birine haksız kazanç sağlarken diğerine zarar vereceği gibi kayıpları da doğuracaktır.

Katılım bankacılığında türev ürün kullanılmasında karşılıklı olarak anlaşma yapılması her türev ürün için geçerli olacak bir durum olmamaktadır. Bazı türev ürünlerin, tarafların şartları karşılıklı özgürce belirleyebildikleri şekilde yapılabilmesi, bu türev ürünlerin belli şartlar altında katılım bankacılığında kullanılabilmesine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla türev ürün sözleşmelerinin yapılma sürecinde çeşitli esnekliklere sahip olması, o ürünün katılım bankacılığına entegre edilebilmesi ya da edilememesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Finansal sistem içerisinde faaliyetlerini sürdüren konvansiyonel bankacılığın fon kullandırım yöntemlerine karşın katılım bankaları, ürün seçenekleri ve faaliyetleri ile reel ekonomiye ortaklık esasına göre kâr ve zarara katılım yöntemi ile doğrudan fon aktarmaktadırlar. Gerek Körfez

lkelerinden gerekse yurtiçinden sağladığı fonlarla yabancı kaynak temini ile ekonomiye kaynak sağlayarak temelde faizsizlik esasına dayalı olarak işlemlerini yürüten katılım bankalarında Covid-19 pandemi sürecinden ziyade İşlami esaslar ilke alınarak işlemler yapılmıştır. Dolayısıyla fonun kullanım yeri koşulları önceden belirlenen, toplumsal faydanın ön planda tutularak kr ve zararın paylaşıldığı İşlami finansta karşılaşacakları riskleri yönetme konusunda türev ürünleri etkin kullanma tutumu içinde olmadıkları ve pandeminin etkilerinden korunmak amacıyla da risk yönetim sistemlerinden olan türev rnleri İşlami açıdan uygunluk arz ettiği kadar kullanım içerisinde oldukları sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, F. (2021). Katılım Bankalarının Kurumsal Sürdürülebilirliklerini Etkileyen Finansal Performans Göstergelerinin İncelenmesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Akkuş, H. T. Ve Sakarya, Ş. (2018). Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi, Adam Akademi, 8(2), 267-299, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/617172>, Erişim Tarihi (6.05.2022).
- Arabacı, N. (2021). Türev Ürünlerin Kullanımının Katılım Bankalarının Finansal Performansına Etkisi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Aslan, R. (2020) Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(65): 35-41.
- Ataç, A. ve Uçar, M. (2006). “Önemli Bulaşıcı Hastalıklar ve Yaşam Sürelerine Etkileri”, Bilim Tarihi Araştırmaları: Salgın Hastalıklar Tarihi, Sayı:2 33-42.
- Aydın, N. (2010). Bankacılık uygulamaları. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 13-30.
- Aydın, Y. (2022). Covid-19 Pandemisi Döneminde Türk Bankacılık Sektöründe Finansal Türev Ürünlerin Rolü Üzerine Ampirik Bir İnceleme, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe Finans ve Bankacılık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Aygören, H. VE Kurtcebe, E. (2019). Türev Finansal Araçların Muhasebe Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesi, Muhasebe ve Finansman Dergisi – Ekim, (84), 1-16, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/817265>, (Erişim Tarihi) 7.05.2022.
- BDDK, (2020). Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/veri_0014_46.pdf
- Bektaş, S. (2022). Faizsiz Bankacılıkta Performans Ölçümü: Türk Katılım Bankalarının Performansları Üzerine Ampirik Bir İnceleme, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalı, Doktora Tezi.

- Boissay, F., & Rungcharoenkitkul, P. (2020). Macroeconomic effects of Covid-19: an early review (No. 7). Bank for International Settlements.
- Chaney, S., & Morath, E. (2020), Record 6.6 Million Americans Sought Unemployment Benefits Last Week. Wall Street Journal, 3.
- Cıgızoğlu, O. (2020). Covid-19 krizinin Türk bankacılık sektörü üzerindeki etkileri, Strategy&, PwC, <https://www.strategyand.pwc.com/tr/tr/medya/Covid-19-krizinin-turk-bankacilik-sektoru-uzerindeki-etkileri.html>
- Çelik, İ. Din Ve Kapitalizm Kıskaçındaki Katılım Bankalarının Geleceği, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (RTEÜ Journal of Social Sciences) 2, 80-97, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/255208>, Erişim Tarihi (6.05.2022).
- Demirgüç-Kunt, A., Pedraza, A., & Ruiz Ortega, C. (2020). Banking sector performance during the Covid-19 crisis. Demirguc-Kunt A, Pedraza A, Ruiz-Ortega C. Banking Sector Performance During the Covid-19 Crisis. World Bank Policy Research Working Paper, 9363.
- Duramaz, S. (2016). Katılım Bankalarının Pazar Hâkimiyeti, Sorunları Ve Talep Yapısının Analizi: Ege Bölgesi Örneği, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Programı, Doktora Tezi, Manisa.
- Dünya Bankası (2020), Ülke İstatistikleri Raporu. <https://kof.ethz.ch/en/research/coronavirus.html>
- Elflein, J. (2020a). Number of coronavirus (Covid-19) cases worldwide as of December 2, 2020, by country, <https://www.statista.com/statistics/1043366/novel-coronavirus-2019ncov-cases-worldwide-by-country/>
- Elflein, J. (2020b). Covid-19 deaths worldwide as of November 18, 2020, by country, Erişim Adresi: <https://www.statista.com/statistics/1093256/novel-coronavirus-2019ncov-deaths-worldwide-by-country/>.

- Er. H. (2021). Mevduat Bankaları İle Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Asimetrik Bilgi Kriterleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Ekonomisi Ve Finansı Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Ergün, T. (2020). Katılım Bankalarını Tercih Eden Bireysel Ve Kurumsal Müşterilerin Davranışsal Yönlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Türkiye Örneği, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Programı, Trabzon.
- Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye’de “Helikopter Para” Uygulaması. Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 3(1), 10-19.
- Financial Times, (2020). “How Coronavirus is Affecting Pasta’s Complex Supply Chain”, Financial Times, 25 Mart 2020.
- Guerrieri, V., Lorenzoni, G., Straub, L., & Werning, I. (2020). Macroeconomic Implications of Covid-19: Can Negative Supply Shocks Cause Demand Shortages? (No. w26918). National Bureau of Economic Research
- Gür, N., Tatlıyer, M ve Dilek, Ş. (2020). Ekonominin Koronavirüsle Mücadelesi, SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, <https://setav.org/assets/uploads/2020/06/R163.pdf>
- Hasöksüz, M., Kiliç, S. ve Saraç, F. (2020). Coronaviruses and SARS-CoV-2. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 2020(50): 549-556.
- Honigsbaum, M. (2009). Historical keyword Pandemic. *The Lancet*, 373. <http://www.tcmb.gov.tr> (Erişim Tarihi: 14.01.2022).
- https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/272360/yokAcikBilim_9006224.pdf?sequence=-1&isAllowed=y, E.T. 30.05.2022.
- Invseting (2021). Türkiye İmalat PMI, <https://tr.investing.com/economic-calendar/turkish-manufacturing-pmi-1305>.
- Inman, P. (2020). Will the Coronavirus Outbreak Derail the Global Economy?, *The Guardian*, 10 Şubat 2020.
- İmamoğlu, Z. (2020) “Türkiye’de Ekonomik Görünüm”, TÜSİAD, Bilgi Notu
- Kaya, F. (2012). Bankacılık Giriş ve İlkeleri, Beta Yayıncılık, İstanbul.

- Kaya, R. (2013). Türk Bankacılık Sisteminde Katılım Bankalarının Tercih Nedenleri Ve Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi Bankacılık Ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Lee J-W & W. McKibbin (2004), “Estimating the Global Economic Costs of SARS” in S. Knobler, A. Mahmoud, S. Lemon, A. Mack, L. Sivitz, and K. Oberholtzer (Editors), Learning from SARS: Preparing for the next Outbreak, The National Academies Press, Washington DC
- Levine D.I. and W. J. McKibbin, W. (2020) “Simple steps to reduce the odds of a global catastrophe” The Brookings Institution, <https://www.brookings.edu/opinions/simple-steps-to-reduce-the-odds-of-a-global-catastrophe/>
- Li, X., Xie, Y. and Lin, J. H. (2020). COVID-19 outbreak, government capital injections, and shadow banking efficiency. Applied Economics, 1-11. <https://doi.org/10.1080/00036846.2020.1808183>
- McKibbin, W. J., & Fernando, R. (2020). The Global Macroeconomic Impacts of Covid-19: Seven scenarios. CAMA Working Paper 19/2020, Centre for Applied Macroeconomic Analysis.
- Özçim, H. (2021). Asimetrik Bilgi Sorunu Çerçevesinde Katılım Bankaları Ve Mevduat Bankalarının Karşılaştırmalı Analizi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bankacılık Ve Finans Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Qiu, W., Rutherford, S., Mao, A., & Chu, C. (2017). The pandemic and its impacts. Health, culture and society, 9, 1-11.
- Robbins, T., Hudson, S., Ray, P., Sankar, S., Patel, K., Randeva, H., & Arvanitis, T. N. (2020). Covid-19: A new digital dawn?. Digital Health Volume 6: 1–3
- Selçuk, B. (2010), “Küresel Krizin Türk Finans Sektörü Üzerindeki Etkileri” Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 1(2), ss.21-27.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2021). Büyüme, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, [https://www.sbb.gov.tr/buyume/#prettyPhoto\[rel-16532-1891289137\]/0](https://www.sbb.gov.tr/buyume/#prettyPhoto[rel-16532-1891289137]/0)
- TBB, (2020). Koronavirüsü Salgını Nedeniyle Ekonomik Faaliyetin Desteklenmesi Amacıyla Bankacılık Sektöründe Alınan Önlemler ve Uygulamalar, 5 Haziran 2020, Türkiye Bankalar Birliği, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7668/Onlemler_ve_Uygulamalar_050620.pdf

- TCMB, (2021). İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı, Veri Yönetişimi Ve İstatistik Genel Müdürlüğü Anketler Ve Endeksler Müdürlüğü Mart 2021, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TKBB 2020 Katılım Bankaları, https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/TKBB_FR20_TR_KOD2.pdf, E.T. 30.05.2021.
- Temir, C. (2020). Covid-19'un Sermaye Piyasaları Üzerine Etkisi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi, 4(7), 50-66.
- Tetik, N. Ve Şahin, A. (2019). Türkiye'deki Katılım Bankalarının Tarihsel Gelişimi, 1. Uluslararası Türkiye Muhasebe ve Finans Tarihi Kongresi ITCAFH, Bu kongre, İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimi tarafından SED-2019-1863 nolu proje ile desteklenmiştir, Malatya.
- Trading Economics, (2021). Türkiye - İmalat sanayi Satın Alma Yöneticileri Endeksi, <https://tr.tradingeconomics.com/turkey/manufacturing-pmi>
- TÜBİTAK (2020), Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, Ankara.
- TÜİK (2021). Tüketici Fiyat Endeksi, Mart 2021, Yayın Tarihi: 05 Nisan 2021, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Mart-2021-37381>
- Üstün, Ç., & Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi, 25(Special Issue on Covid 19), 142-153.
- WHO (2020a). Novel coronavirus – China; 12 Jan, 2020. World Health Organization. <http://www.who.int/csr/don/12-january-2020-novel-coronavirus-china/en/>
- WHO, (2020b). Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV); World Health Organization. [https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news/item/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov))
- WHO (2020c). WHO Media Briefing. 2020; World Health Organization, Erişim adresi: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remark-s-at-the-media-briefing-on-Covid-19---11-march-2020>.

- WHO . (2020d). Rolling Updates on Coronavirus Disease (Covid-19), World Health Organization, Erişim adresi: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>.
- WHO, (2020e). Key Messages and Actions for Covid-19 Prevention and Control in Schools March 2020, World Health Organization, Erişim adresi: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/key-messages-and-actions-for-Covid-19-prevention-and-control-in-schools-march-2020.pdf?sfvrsn=baf81d52_4.
- WHO, (2020f). Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (Covid-19), 16-24 February 2020, World Health Organization, Erişim adresi: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-china-joint-mission-on-Covid-19-final-report.pdf>.
- World Bank. (2020). Europe and Central Asia Economic Update, Spring 2020: Fighting Covid-19. Washington, DC: World Bank.
- Wuhan Municipal Health Commission, (2019). Report of clustering pneumonia of unknown etiology in Wuhan City. <http://wjw.wuhan.gov.cn/front/web/showDetail/2019123108989>
- Xu, X., Yu, C., Zhang, L., Luo, L. ve Liu, J. (2020). Imaging features of 2019 novel coronavirus pneumonia. *European Journal of Nuclear Medicine and Molecular Imaging*, 47: 1022-1023
- Yıldırım, K. Karaman, D. ve Taşdemir, M. (2007). Makroekonomi, 6 Baskı, Seçkin Yayın, Ankara.
- 5411 sayılı kanun (2005). Bankacılık Kanunu, Kabul Tarihi: 19/10/2005 Resmî Gazete Tarihi: 01.11.2005 Resmî Gazete Sayısı: 25983, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5411&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>